

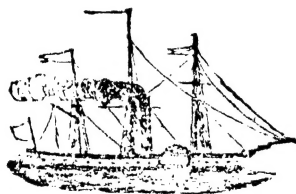
૨૦૬૫

વૃદ્ધચાળાસ્ય રાજનિતી.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર

બુકસેલર, જગજીવન દલપત.

અમદાવાદ.

અમદાવાદ માંથી મામાની હવેલીમાં યું ૦ પ્રીં

અને જનરલ એં કંપની પ્લીમિટ્ડના

પ્રેસમાં રસુજીડલાલ ગંગારામે છાપી

સંવત ૧૯૪૦. સને ૧૯૮૩.

કિંમત ૧ રૂપિયો.

વૃહ્દચાણાસ્ય રાજનિર્તી.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર

પુસ્તકસેલર. જગજીવન દલપત.

અમદાવાદ.

અમદાવાદ મધ્યે મામાની હવેલીમાં યુ. પ્રી.
અને જનરલ એ. કંપની "લીમિટેડ"ના
પ્રેસમાં રણછોડલાલ ગંગારામે છાપી

સંવત ૧૯૪૦.

સને ૧૮૮૩.

કિંમત ૧ રૂપિયો.

॥ अथ वृद्धचाणाख्य ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

श्लोक.

वृद्धचाणाख्यग्रंथस्य टीकांकुर्वेसुबोधिनी ॥

सर्वलोकोपकाराय भाषयागुर्जगृह्यया ॥ १ ॥

અર્થ.—પ્રથમ આ ગ્રંથની પ્રાકૃત ટીકા કરનાર સુસ લોકોને એવું સુચવે છે કે આ સંસ્કૃત ગ્રંથ કરનારે લોકોના હિત તરફ નજર રાખીને નીતી અને ચતુરાઈની જે જે ધુર્તીઓ છે તેનો સંગ્રહ કીધો છે. પણ પ્રકૃત લોકોને સંસ્કૃત ભાષાનો અભ્યાસ ન હોવાને લીધે આ ગ્રંથનો પ્રાકૃત ટીકા કરીને આ સટીકગ્રંથ અમે લોકોપકારને વારતે છાપ્યો છે એનો સુસ લોકો સંગ્રહ કરશે એવી આશા છે.

ગ્રંથપ્રારંભ.

પ્રણમ્યશિરસાલિષ્ઠુ ત્રૈલોક્યાધિપતિગ્રમ ॥

નાનાશાસ્ત્રોત્કૃતંવક્ષ્યે રાજનીતિસમુદય ॥ ૧ ॥

ટીકા.—તેણે લોકોનો પાલણ કરનાર અને સમર્થ એવા વિશ્વનાથને નમસ્કાર કરીને ઘણાએક ગ્રંથોમાંથી શોધી કાઢી-
ઉઠી રાજનીતિ બોલું છું. ૧

અધીત્યેવંયથાશાસ્ત્રં મરોજાનતિસતમ્ ॥

ધર્મોદ્દેશવિખ્યાતં કાર્યાઽકાર્યશુભાશુર્મ ॥ ૨ ॥

ટીકા.—જે માણસ બણીને અને ધર્મના ઉપદેશ વિશે

પ્રસિદ્ધ કરવાને યોગ્ય અયોગ્ય સાર નરસુ ઇત્યાદી શાસ્ત્ર
પ્રમાણ બણે છે તે લોકોમાં એજ થાય છે. ૨

તદહંસંપ્રવક્ષ્યામિ લોકાનાંહિતકામ્યયા ॥

યનવિજ્ઞાનમાત્રેણ સર્વજ્ઞત્વંપ્રપદ્યતે ॥૩॥

ટીકા.—તેજ હું લોકોના હીતને વારતે બાલુંછું કે જાણ-
વાથી માણસ લોકોમાં સર્વજ્ઞતા પામે છે. ૩

મૂર્ખશિષ્યોપદેશેન દુષ્ટસ્ત્રીભરણેનચ ॥

દુઃસ્વિતૈઃસંપ્રયોગેન પંડિતોપ્યવસીદતિ ॥૪॥

ટીકા.—મુર્ખ શિષ્યને ઉપદેશ કીધાથી અને દુષ્ટ સ્ત્રીનું
પાલણ કીધાથી તેમજ દુઃખ પામતા માણસની સાથે ધ-
ણા પરિચય રાખવાથી વિદ્વાન માણસ પણ દુઃખપામેછે. ૪

દુષ્ટાભાર્યાશઠંમિત્રં મૃત્યુશ્ચોત્તરદાયકઃ ॥

સસર્પેચગૃહેવાસો મૃત્યુરેવનસંશયઃ ॥૫॥

ટીકા.—જે માણસની સ્ત્રી દુષ્ટછે અને મીત્ર ઠગછે અને
ચાકર સામો જવાબ દેતારોછે અને જેનો વાસ સાપના ઘર-
માંછે તેનું તો મૃત્યુંજ પ્રાપ્ત થયુંછે. એમાં સંશય નથી. ૫

આપદર્યેઘનંરક્ષે દ્વારાનરક્ષેદ્ધનૈરપિ ॥

આત્માનંસતતંરક્ષે દ્વારૈરપિઘનૈરપિ ॥૬॥

ટીકા.—આગળ વિપત્તી આપણે એટલા વારતે પૈશાની
સંગ્રહ કરેલા. જે સ્ત્રીનો નાશ થતો હોય તો લોભ ન કરતાં
પૈસો ખરચીને સ્ત્રીનું રક્ષણ કરવું. અને જે આપણા
નાશ થતો હોય તો પૈસો તથા સ્ત્રી આપી દેખને હંમેશાં
આત્મ રક્ષણ કરવું જોઈએ. ૬

આપદર્થેધનંરક્ષેત્ શ્રીમંતશ્ચક્રિયાપદઃ ॥

કદાપિચ્ચલતેલક્ષ્મીઃ સંચયોપિવિનદયતિ ॥૭॥

ટીકા.—વીપત્તી આવશે એટલા વાસ્તે પૈશામી સંગ્રહ કરવો. એવું નીતિ શાસ્ત્ર બોલે છે. પરંતુ શ્રીમંત કોષો ને વિપત્તી થું કરશે એવું જો કહીએ તો કોઈ વખતે લક્ષ્મી પણ નાશ પામે છે ને ધન સંગ્રહ પણ જતો રહે છે. વાસ્તે દાન એટલે સારા માર્ગે પૈશા ખર્ચવો. એજ ધન સંગ્રહ કોષાનું કૃણ છે. એવું નીતિ શાસ્ત્ર બોલે છે. ૭

યસ્મિનદેશેનસન્માનો નવૃત્તિર્નચલાંધવાઃ ॥

નચવિદ્યાગમોવ્યસ્તિ વાસંતત્રનકારયેત્ ॥૮॥

ટીકા.—તે દેશમાં સત્કાર નથી વત્તિ નથી ને કોઈ આંધવ પણ નથી, ને વિદ્યા પ્રાપ્ત થવાનો ઉપાય નથી, તે દેશમાં ક્ષણમાત્ર પણ રહેવું નહીં. ૮

ધનિકઃશ્રોત્રિયોરાજા નદીવૈદ્યસ્તુપંચમઃ ॥

પંચયત્રનવિદ્યંતે નતત્રદિપસંવસેત ॥૯॥

ટીકા,—તે ગામમાં ધનવાન, અગ્નિહોત્રી ખાસણ, રાજા, નદી, વૈદ્ય, એ પાંચ નથી ત્યાંજ એક દાહાડો પણ રહેવું નહીં. ૯

લોકયાત્રાભયંલજ્જા દાક્ષિણ્યંત્યાગશીલતા ॥

પંચયત્રનવિદ્યંતે નકુર્યંતિત્રસંગતિમ્ ॥૧૦॥

ટીકા.—તે દેશમાં માણસના નિર્વાહિને વાસ્તે કોઈપણ ઉપાય તેમજ કોઈનું ભય, લજ્જા, દક્ષપણું દાન અને સારો ખાવ એ પાંચ નથી, ત્યાં ડાહ્યા માણસે રહેવું નહીં. ૧૦

જાનોલાભ્યવર્ણનમૃત્યા ન્વાધવાચ્યસનાગમે ॥

મિત્રંચાપતિકાલેશુ માર્ગાંચવિમ્વક્ષયે ॥૧૧॥

ટીકા.—કોઈપણ શેવકને ગમે તે કામ કરવાને જ્યાંહાંસુધી આજ્ઞા કીધી નથી ત્યાંહાંસુધી તે શેવકની પરીક્ષા થતી નથી. વાસ્તે આજ્ઞા કરો તે વખતે તેઓ કેવાંછે તે જાણવું. આપણુ ને દુઃખ પ્રાપ્ત થયું હોય તે વખતે આપણા બાંધવો આપણને અનુકૂળ છે કે નહીં તે તે વખતે જાણવું આપણા પોતાના મિત્ર આપણા વિપત્તીના વખતમાં કેવાંછે તે જાણવું. જ્યાં સુધી ઐશ્વર્ય છે ત્યાંસુધી સ્ત્રી પુરૂષની આજ્ઞામાં રહેછે પણ ઐશ્વર્યના ક્ષય થયા પછી તેહના પરીક્ષા જાણવી. ૧૧

આતુરેવ્યસનંઘ્યામે દુર્ભિક્ષેશતુસંકટે ॥

રાજદ્વારેસ્મશાને વયસ્તિઠનિસંબંધવા ॥૧૨॥

ટીકા.—રોગ થયો હોય તે વખતે અને દુઃખની વખતે દુકાળની વખતે અને દુશ્મનની સાથે લડવાની વખતે અને રાજ્ય દરબારમાં તેમજ સમશાનમાં જે આપણને નહીં હોડે તેજ ખરો બાંધવ જાણવો. ૧૨

યોધુવાણીપતિયંજ્ય અધ્રુવંપરિસેવતે ॥

ધ્રુવતિલભ્યનરુષંતિ અધ્રુવંનષ્ટમેવચ ॥૧૩॥

ટીકા—સત્ય વસ્તુનો ત્યાગ કરીને નાશવંત વસ્તુનો જે આંગીકાર કરે છે તેથી પ્રાપ્ત થએલાં સત્ય વસ્તુનાં કુળ નાશ પામેછેજ અને નાશવંત વસ્તુનો સત્ય બુદ્ધિથી જે આંગીકાર કરેછે તો તે વસ્તુ મૂળથીજ નાશવંત તેથી તે નાશ પામેછે પછી તે સેવન કરવાને એક મળતું નથી. ૧૩

પર્યેત્કુલજાતાંતો વિરુપામપ્રિકન્યકાં ॥

રૂપશીલાનનીચસ્ય વિવાહોસદૃષેકુલે ॥૧૪॥

ટીકા.—બુદ્ધિવાળા પુરૂષોએ કંઈપણ પરણવી તેને રૂપ વગેરે સારા ન હોય તો પણ ઊંચાકુળની પરણવી. ઉત્તમ રૂપ તથા સ્વભાવથી તે સંપન્ન હોય તો પણ નીચાકુળની પરણવી નહીં. વીવાહ આદી જે સમ્બંધ કરવાં તે આપણા સરખા કુળવાનની સાથે કરવાં. ૧૪

નદીનાંચનચ્ચીનાંચ શૃગિણાંશસ્ત્રપાણિનાં ॥

વિશ્વાસોનૈવકર્તવ્યઃ સ્ત્રીસુગતકુલેભુચ ॥૧૫॥

ટીકા.—નદીનો, નખવાળા જનાવરોનો તેમજ શીંગડાંવાળા જનાવરોનો હમેશ હાથમાં શહસ્ત્ર ધરનારનો સ્ત્રીનો અને રાજના કુળના માણસોનો વિશ્વાસ કોઈ દહાડો કરવો નહીં. ૧૫

વિષાદપ્યમૃતગ્રાહ્ય મમેધ્યાદપિ કાંચનં ॥

નોચાદપ્યુતમાંવિદ્યા સ્ત્રીરત્નંદુષ્કુલાદપિ ॥૧૬॥

ટીકા.—અમૃત વિષમાંથી શોધી લેવું; નરકાદી ખરાબ વસ્તુમાં સોનું પડ્યું હોય તે ધોઈ કરીને લેવું; ઉત્તમ વિદ્યા નિચ પાસે હોય તો પણ લેવી, તેમજ કંઈપણ સર્વ ગુણવાળી હોય તો દુષ્ટકુળમાંથી પણ લેવી. ૧૬

સ્ત્રીણાંદ્વિગુણમહારો લઙ્ગાચાપિચતુર્ગણા ॥

સાહસંસદ્ગુણંચૈવ કામશ્ચાષ્ટગુણઃસ્મૃતઃ ॥૧૭॥

ટીકા.—પુરૂષ કરતાં સ્ત્રીઓનો અહાર ખમણો તેમ લગ્ન્યદ પણ આરગણી તેમજ સાહસ કર્મ એટલે વિચાર કર્યાવગર કરવું તે છ ગણું વતુ તેમજ કામ પણ આઠગણો વતોછે. ૧૭
॥इति वृद्धचाणक्ये नीति ग्रंथे प्रथमोऽध्यायसमाप्तः॥

અધ્યાય ૨ જો.

અમૃતંસાહસંમાયા મુર્ખત્વમતિલોભતા ॥

અશૌચત્વંનિર્દયત્વં સ્ત્રીણાદોષાઃસ્વભાવજાઃ ॥૧॥

ટીકા.—મુઠ્ઠુ ભોલપું વિચાર વગર કામ કરવું, કપટ, મૂર્ખાઈ, ઘણો લોભ, મેન્દાપણું તેમ નિર્દયતા આ સાત દોષ સ્ત્રીઓમાં સ્વભાવીક છે. ૧

મોઝ્યમોજનશક્તિશ્ચ રતિશક્તિર્પરાગના ॥

વિભવેદાનશક્તિશ્ચ નાલ્યસ્યતપસઃફલં ॥૨॥

ટીકા.—ભોજનના પદાર્થ છતાં ભોજન કરવાની શક્તિ હોવી. સુંદર સ્ત્રી છતાં રતી શક્તિ હોવી. ઐશ્વર્ય છતાં દાન શક્તિ હોવી. એ મોટાં પુત્ર્યનાં મૂળ છે પુત્ર્ય વગર એ પ્રાપ્ત થવાનાં નથી. ૨

યસ્યપુત્રોવશીમનો ભાર્યાહંદાનુગામિની ॥

વિભવેયશ્ચસંતુષ્ટ સ્તસ્યસ્વર્ગદ્રૈઘ્વહિ ॥૩॥

ટીકા.—પુત્ર જેને વશ છે તે સ્ત્રી હરિહા પ્રમાણે આલનારી છે તે ઐશ્વર્યને ડોકાણે જે હમેશ સંતોષી છે તેને અહીંઆંજ સ્વર્ગનું સુખ છે એમ સમજવું. ૩

તેપુત્રાયેપિતુર્મક્તાઃ સપિનાયસ્તુપોષકઃ ॥

તનન્મિત્રંયત્રવિશ્વાસઃ સાધાર્યાયત્રનિવૃત્તિઃ ॥૪॥

ટીકા.—જે પિતૃ ભક્ત એટલે બાપની હરિહા પ્રમાણે આલે છે તેજ પુત્ર કહેવા અને મને એના યકી આગળ સુખ મળે. એવી આશા ન રાખીને પુત્રનું પાલણુ કરે તેજ પિતા. જેના ઉપર સારી રીતે વિશ્વાસ રખાય તેજ

મીત્ર ને નેના યોગે સુખ મળે તેજ સ્ત્રી સમજવી.

પરોક્ષેકાર્યહંતારં પ્રત્યક્ષેત્રિયવાદિનં ॥

વર્જયેન્નાદૃશંમિત્રં ત્રિષકુંભંપયોમુખં ॥૫॥

ટીકા.—કૃ મીત્રનાં લક્ષણ, સમક્ષ હેત કરી બોલે ને પછાડીથી નાશ કરે એવા મીત્ર વિષયી બરેલા અને મોઢે માત્ર દુષ છે એવા ઘડાની માફક છે વાસ્તે તેને તજવો. ૫

નત્રિશ્વસેત્કુમિત્રેચ મિત્રેચાપિનત્રિશ્વસેત ॥

કદાચિત્કુપિતંમીત્રં સર્વગુહ્યંપ્રકાશયેત્ ॥૬॥

ટીકા.—કૃ મિત્ર ઉપર વિશ્વાસ રાખવો નહી ને મીત્ર ઉપર પણ વિશ્વાસ રાખવો નહીં કેમકે મિત્રને કોઈ વખત ક્રોધ આવશે તો તે આપણું છાનું ઉઘાડું કરવાને ચુકવાનો નથી. ૬

મનસાચિંતિતંકાર્યં વાચનૈવપ્રકાશયેત ॥

મૈત્રેણરક્ષયેદ્ગુહ્યં કાર્યચાપીનીયોજયેત ॥૭॥

ટીકા.—મન વડે જે કામનો નિશ્ચય કરીએ છે તે કામ મોઢે બોલી પ્રસિદ્ધ કરવું નહીં જોઈએ, મસલતથી તે કામનું રક્ષણ કરવું. ને તેની શ્રુત પણે યોજના કરવી. ૭

કણ્ઠચલુર્મૂર્ખત્વં કણ્ઠચલુર્ધૈવનં ॥

કષ્ટાત્કષ્ટતરંચૈવ પરમેહનીવાસનં ॥૮॥

ટીકા.—મુખાંધ બણી દુઃખકારક છે, તેમજ જવાની પણ દુઃખકારક છે, કેમકે એને રાખવી એણું મુરકેલીનું કામ છે, પરંતુ આ બંને કરતાં બીજાને ઘેર રહેવું, એ બંણજ દુઃખકારક છે. ૮

શૌલેશૌલેનમાણીક્યં મૌતીકંનગજેગજે ॥

સાધવોનહીસર્વત્રં ચંદનંનવનેવને ॥૯॥

ટીકા.—માણિક રત્ન એ પર્વતોમાં હોયછે અરૂં પણ બધા પર્વતોમાં હોતું નથી, હાથીમાં મોતી હોયછે પણ બધા હાથી-માં હોતાં નથી. તેમ સારા માણસો બધેજ ઠેકાણે છે એમ નથી અને સુખડનાં ગ્રાહો બધાજ વનમાંછે એમ પણ નથી. ૯
 પુત્રાશ્ચરીત્રીધૈશીલૈર્નિયોજ્યાઃસતતંવૃધૈઃ ॥

નીતીજ્ઞાઃશીલસંપન્ના ભવંતિકુલપૂજીતાઃ ॥૧૯॥

ટીકા.—કહ્યા માણસોએ પોતાનાં છોકરાં હિતમ સ્વભાવ થી સંપન્ન થાય તેમ કરવું એટલે તેઓ સારા સ્વભાવ વાળા નીતિ જાણનારા અને પોતાના કુળમાં પુજ્ય થશે. ૧૦
 માતાવૈરૈપીતાશત્રુર્વાલોચેનનપાદ્યતે ॥

સધામધ્યેનદોષંતે હંસમધ્યેવકાયથા ॥૧૧॥

ટીકા.—જે માખાપોએ પોતાનાં છોકરાંએને બધાબધાં નથી તે માખાપો દુશ્મન છે એમ સમજવું. જેમ હંસમાં બધાં શોભતો નથી તેમ વિદ્વાનોની સભામાં એ અ વિદ્વાન શોભતો નથી. ૧૧

લાલનાદ્બહવોદોષા સ્તાડનાદ્બહવોગુણાઃ ॥

સ્માતપુત્રંચશીલ્યંચ તાડયેન્નતુલાલયેત ॥૧૨॥

ટીકા.—મીઠાં બાણણ આર્જોગનાદિકે કરીને છોકરાંનાં લાડ કરવાં. તેથી માતા પીતાને ધણો દોષછે. મોટે પુત્રનાં તથા શિષ્યનાં લાડ ન કરતાં તેમને તાડન કરવું જોઈએ. ૧૨

શ્લોકેનવાતદર્દેન તદર્ધાર્થાક્ષરેણચ ॥

અવધ્યંદીવસંકુર્યા દાનાધ્યયનકર્મભિઃ ॥૧૩॥

ટીકા.—એક શ્લોક અથવા અર્ધો શ્લોક અથવા એક પાદનહી તો એક અક્ષર પણ દરેક દહાડે બાણુઓ બોલુએ

તેજ પ્રમાણે દાન અધ્યનાદીક કર્મ કરવાં જોઈયે, દહાડો અર્થ ગમાવવો નહીં જોઈયે. જે દહાડે કંઈ પણ સારો ઉદ્યોગ કીધો નથી તે દહાડો વંધ્ય છે. વારતે કંઈ પણ સારો ઉદ્યોગ કરવો જોઈયે. ૧૩

કાંતાવિયોગઃસ્વજનાપમાનોરણસ્યશેષંકુનૃપસ્યસેવા ॥
દરીદ્રભાવોવીષમાસધાયવીનાભ્રીનૈતૈવવદ્દંતીકાયા ॥૧૪

ટીકા.—આનો વિયોગ, આપણાં માણુમ પાસેથી અપમાન બહાઈમાં રહેજો પોલો દુષ્ટ રાજાની સેવા દળિદ્રતા, વિશ્વમ સભા(એટલે જે સભામાં નાના મોટાની વ્યવસ્થા નથી તે સભા) એવાં છ પ્રકારનાં દુઃખ માણુસને પ્રાપ્ત થયા છતાં અગ્નિવગર શરીર બળે છે. ૧૪

નદીર્તેચયેવૃક્ષાઃ પરમેહેસુકામીની ॥

મંત્રીહીનાશ્વગજાનો શીઘ્રનશ્યંત્યસંશયાં ॥૧૫॥

ટીકા.—નદિના કાંઠાના ઝાડ અને ખીજનને ઘેર જનારી જવાન સ્ત્રી અને પ્રધાન વગરનો રાજા એ જનદીથી નાશ પામે છે એમાં સંશય નથી. ૧૫

બલેવીશાચવીપ્રાણાં ગજાંસૈન્યંવલંતથા ॥

બલંવીતંચયૈશ્યાનાં સૃદ્રાણંચકનીટીકા ॥૧૬॥

ટીકા.—આત્માણુનું બળ વિદ્યા, રાજાનું બળસેના. વાણીયાનું બળ દ્રવ્ય, અને સંદ્રનું બળ શેવા, આ બળવગરનાં જે છે તે શોભતાં નથી. ૧૬

નીર્ધનંપુરુષેવેશ્યા પ્રજાભયંનૃપંત્યજેત ॥

સાધીતકલંતૃક્ષં મુક્તાચામ્ભાગતાગૃહં ॥૧૭॥

ટીકા.—દ્રવ્યવગરના પુરુષને વેશ્યા ત્યાગ કરે છે પા-

લનાદી શક્તિવગરના રાજાનો પ્રાન ત્યાગ કરેછે, કૃષ્ણવગરના ઝાડનો પક્ષી ત્યાગ કરેછે, જે ઘેર જમ્યા હોય તે ધરનો અભ્યાગત ત્યાગ કરે છે. ૧૭.

ગૃહીત્વાદક્ષીણાંત્રીપ્રા સ્ત્યજંતીયજ્ઞમાનકં ॥

પ્રાપ્તવીદ્યાગુરુંશીષ્યા દમ્ધારણ્યમૃગાસ્તથા ॥૧૮॥

ટીકા.—પ્રાપ્ત ગુ જન્મમાન પાસેથી દક્ષણા લેઇને પછી તેને છોડે છે. શિષ્ય ગુરુ પાસે વિદ્યા લેઇને ગુરુને છોડે છે હરણ બળતા વનને છોડીને જતાં રહે છે આ શ્લોકનું તાત્પર્ય એ છે કે જ્યાં સુધી કોઇ પાસેથી કાંઈ મળવાનું હોય છે ત્યાંસુધી તે તેના પાસે રહે છે ને તે મળવા પછી તેનો ત્યાગ કરીને બીજે ઠેકાણે જાય છે. ૧૮

દુરાચાતોદુરાદષ્ટી દુરાવાશીચ્ચદુર્જનઃ ॥

યન્મૈત્રીક્રીયતેપૂસાં નરઃશીઘ્રંત્રીનસ્યતી ॥૧૯॥

ટીકા.—જેનું આચરણ ખરાબ, જેની દૃષ્ટી પાપી, અને ખરાબ જગાએ રહેનારો સર્વ લોકોમાં કૃષ્ટ એવાની સાથે જે મૈત્રી કરે તે નાશ પામશે. ૧૯

સમાનેશોભતેપ્રીતી રાત્રીસેવાચશોભતે ॥

વાણીજ્યંત્યવહારેસુ સ્ત્રીદીવ્યાશોભતેગૃહે ॥૨૦॥

ટીકા.—સરખા ઉપર પ્રીતી કરવી શાભે છે, રાજાની શેવા કરવી શાભે છે બ્યવહારમાં વાણીયાવટુ શાભે છે ને સુંદર સ્ત્રી ઘરમાં શાભે છે. ૨૦

॥ઇતી વૃદ્ધચાણાખ્યે નીતીપ્રંથે દ્વીતીયોધ્યાય સમાપ્ત॥

અધ્યાય ૩ જો.

કસ્યદોષકુલેનાપી વ્યાધીનાકેનપીડીતઃ ॥

વ્યસનંકેનનપ્રાપ્તં કસ્યસૌખ્યંનારંતરં ॥૧॥

ટીકા.—આ લોકમાં દોષવનાનું કોનું કુળ છે, જેને રોગ નહિ થયા હોય એવું કોણ છે; સંકટ નહિ આવ્યું હોય એવું કોણ છે હમેશ સુખ કોને છે દોષ રોગ સંકટ એ વનાનો ને હમેશ સુખી એવા એક આત્મા છે. ૧

આચારઃકુલમાख्याતી देशमाख्यातीभाषणम् ॥

संभ्रमःस्नेहमाख्याती यपुराख्यातीभोजनंम् ॥૨॥

ટીકા.—કુળમાં પ્રસિદ્ધ થવાને માત્ર કુળાચાર છે દેશમાં પ્રસિદ્ધ થવાને એક ઉત્તમ ભાષણ છે સ્નેહને પ્રસિદ્ધ કરવાને મોહ છે, દેહને પુષ્ટ કરવાને ભોજન છે. ૨

सुकुलेयोजयेत्कन्या पुत्रंवीद्यासुयोजयेत् ॥

व्यसनेयोजयेच्छत्रु मोष्टंधर्मेणयोजयेत् ॥૩॥

ટીકા.—કન્યા આપવી તે ઉત્તમ કુળ જોઈને આપવી જોઈએ પુત્રને વિદ્યાભ્યાસ વિષે હમેશ યોજવો શત્રુને હમેશ સંકટમાં નાખવો ને આપણને જે પ્રીય વસ્તુ હોય તે ધર્મને ઠેકાણે પોજવી. ૩

दुर्जनस्यचसर्पस्य वरंसर्पोनदुर्जन ॥

सर्पोदंशतीकालेन दुर्जनसुपदेपदे ॥૪॥

ટીકા.—દુર્જન અને સર્પ એ બેમાં સાપ સારો છે કેમકે સાપ કોમકળ વખતે દંશ કરશે પરંતુ દુર્જન ધડીએ ધડીએ મર્મમાંવાગે એવાં બાણ મારશે. ૪

एतदर्थकुलीनानां नृपाःकुर्वन्तीसंग्रहं ॥

आदीमध्यावसानेषु नृत्यजंतीत्तनૃપ ॥५॥

ટીકા.—કુર્ણન ઘણા ધાતકી છે, વારંતે રાજ્ય લોકો સા-
રા કુળવાળાનો સંગ્રહ કરે છે કેમકે તેઓ હમેશ સંકટમાંથી
રાજ્યનું રક્ષણ કરે છે ને છોડીને જતા નથી. ૫

प्रलयेभीक्ष्ण्ण्यदा भवन्तीकीलसागराः ॥

सागराभेदमीछन्ती प्रलयंपोनसाधव ॥६॥

ટીકા.—સમુદ્ર પ્રલયની પેઠેલાં શાંત હોયછે તેજ પ્રલયની
વખતે મર્યાદા છોડેછે તેમજ સાધુ હમેશ સાંતજ હોયછે, પ્રલ-
યની વખતે પણ મર્યાદા છોડતા નથી એટલાં સાંતજ હોયછે. ૬

मूर्खस्तुपरीहर्तव्यः प्रत्यक्षोद्विषदःपसूः ॥

भीद्यतेवाक्यशल्पेन अद्रशंकटंकोयथा ॥७॥

ટીકા.—મૂર્ખને હમેશ હાથો રાખવો તેની સાથે કોઈ
દીવશ પણ સંબંધ રાખવો નહિ કેમકે તે બે પક્ષનો પશુજ
છે જેમ કાંટા આંધળાને ભેદ કરે છે તેમ તે ખોતાના પા-
ગ્યાણથી બધાને ભેદ કરે છે. ૭

रूपैवावनसंपन्ना वीशालकुलसंभवा ॥

वीद्याहीना नशोभन्ते नीर्गद्याडघकीश्रुका ॥८॥

ટીકા.—સ્વરૂપથી અને જીવાનીથી સંપન્ન છે અને સાસા
કુળમાં ઉત્પન્ન થયેછે તોપણ જ્યે વિક્ષાસંપન્ન નથી તો તે સુખ-
ધીવીનાનાં પુણ્યવાળા આખરાના ઝાડની માફક શોબતો નથી

कोकीलान्नास्वरोरुपं यातीन्नृत्यंतथप्रस्रियां ॥

वीदारुपंकुरुपाणां क्षमारुखंनप्रस्वीनां ॥९॥

ટીકા.—કોકીલાનું રૂપ તેનો સ્વરજ છે તે સ્વરવડે બધાને મોહીત કરી નાખે છે. સ્ત્રીનું રૂપ પતીવ્રતા એવું છે. એટલે પતિના શેવા કરવી એજ છે. કુરૂપ માણસનું સ્વરૂપ વિદ્યા છે તેઓ વિદ્યા વડે શામે છે. તપ કરનારા ભોગી લોકોનું ક્ષમા એજ રૂપ છે. તેઓ ક્ષમાથી બધું જીતે છે. ૯

ત્યજેદેકંકુલસ્યાર્યે ગ્રામસ્યાર્યેકુલંત્યજેત ॥

ગ્રામંજનપદસ્યાર્યે આત્માર્યેવૃથોવીત્યજેત ॥૧૦॥

ટીકા.—એક માણસના રક્ષણથી ભ્રે આપ્યા કુળનો નાશ થતો હોય તો તે માણસનો ત્યાગ કરવો ને તે કુળનું રક્ષણ કરવું. એક કુળથી ભ્રે આપ્યા ગામનો નાશ થતો હોય તો તે કુળ ગામમાંથી કઠાડી નાખવું. ને ગામનું રક્ષણ કરવું. એક ગામના યોગે કરીને ભ્રે આપ્યા દેશનો નાશ થતો હોય તો તે ગામ કાઢી નાખવું. ને દેશનું રક્ષણ કરવું. ભ્રે આત્માનો પોતાનો નાશ થતો હોય, તો પૃથ્વી છોડી દેવી ને આત્માનું (પોતાનું) રક્ષણ કરવું. ૧૦

ઉત્તોગાન્નાસ્તિદાગ્નિદ્રં જપતોનાસ્તિપાતકં ॥

મૌનેચકલદેનાસ્તિ નાસ્તિજાગરતોભયં ॥૧૧॥

ટીકા.—ઉદ્યોગ કરનારાને દરીદ્રતા પ્રાપ્ત થતી નથી. હ-મશ પરમેશ્વરનું નામ લેનાર પાતકમાં બંધ થતો નથી. મૌન ધારણ કરનારને કશુંએ પ્રાપ્ત થતો નથી. અને જાગનારાને બય પ્રાપ્ત થતું નથી. ૧૧

અતિરૂપેણવૈસીક્ષ્યા અતિગર્વેણરાવણઃ ॥

અતિદામબલિર્દેત્વા અતિસર્વત્રબર્જયેત ॥૧૨॥

ટીકા.—સીતા ધણી રૂપવતી હતી વારંતે તેને રાવણ

બધ ગયો હતો. રાવણને પણ ધણી ગર્વ થયો હતો વાસ્તે તેની નાશ થયો અને બળી રાજ્યએ ગુરુ વચન ન માની-
ને ધણુંજ દાન કીધું તેથી તે સ્થાન બ્રહ્મ થયો વાસ્તે કંઈ પણ વાત ધણી કરતી નહી. કરશે તો તે નાશ પામશે. ૧૨

કોહિભારસમર્થાનાં કિંદરંબ્યવસાયિનાં ॥

કોવિદેશઃસુવિદ્યાનાં કઃપરઃપ્રિયવાદિનાં ॥૧૩॥

ટીકા.—સમર્થને કાંઈ પણ વાત કરવાને અશક્ય નથી.
વેપારીને કાંઈપણ વસ્તુ આધી નથી. વિદ્વાન માણસને કોઈ
પણ દેશપરદેશ નથી. મીઠું બાલનારને કોઈપણ શત્રુ નથી. ૧૩

એકનાપિસુવૃક્ષેણ પુષ્પિતેનસુગંધિના ॥

વાસિતંતદ્વનંસર્વં સુગુત્રેણકુલંયથા ॥૧૪॥

ટીકા.—વન ધણું મોટું છે તો પણ એક સુગંધી પુષ્પ-
વાળા ઝાડથી સુગંધીવાળું અને શોભાયમાન થાય છે તેજ
પ્રમાણે એક સારો છોકરો હોય તો તેના વડે બધું કુળ શો-
ભાયમાન થાય છે. ૧૪

એકનસુવૃક્ષેણ દહ્યમાનેનવન્હિના ॥

દહ્યતેતદ્વનંસર્વં કુપુત્રેણકુલયથા ॥૧૫॥

ટીકા.—અરણ્ય મોટું વિશાળ છે અને ધણું એક પુષ્પ
વાળા ઝાડથી સંપન્ન છે પણ જો એક સુકું ઝાડ અગ્નિ-
થી બળતું હોય તેથી જમ એક કુપુત્રથી આપું કુળ બળી
જાય છે તે પ્રમાણે આપું વન બળી જાય છે. ૧૫

એકનાપિસુપુત્રેણ વિદ્યાયુક્તેનસાધુના ॥

બાલ્હાદિતંકુલંસર્વં યથાચંદ્રેણસર્વરી ॥૧૬॥

ટીકા.—વિદ્વાન છતાં સાધુ એવા એક પુત્રથી સંપૂર્ણ

કુળ આનંદ યુક્ત થાય છે જેમ રાત્રી ચંદ્રથી શોભાવમાન
અને સર્વ લોકોને આનંદ આપનારી થાય છે. ૧૬

કિંજાતૈર્વહુભિઃપુત્રૈઃ શોકસંતાપકારકૈઃ ॥

વરમેકઃકુલાલંબી યત્નવિશ્વામ્યતેકુલં ॥૧૭॥

ટીકા.—શોક સંતાપ કરાવનારાં છોકરાં થાય તે શા કા-
મનાં? પણ કુળનો અવલંબી એટલે પાલણુ પોષણ કરનાર
ને જેના આશ્રે કરીને બધું કુળ સુખ પામે છે એવા એક
હોય તે બધાથી સારો. ૧૭

લાલયેત્ત્વંચવરણાણિ દશવરણાણિતાડયેત ॥

પ્રાપ્તેતુષોઢશૈર્વર્ષે પુત્રંમિત્રસમાચરેત ॥૧૮॥

ટીકા.—પુત્રનાં લાડ તેનાં જન્મ દહાડાથી પાંચ વર્ષ સુધી
કરવાં પછી દશ વર્ષ લગી તેના બાણવા વિષે મન કરવાં ને
સોળમું વર્ષ થાય એટલે મીત્ર પ્રમાણે માનવો. ૧૮

ઉપસર્ગેન્યચક્રેચ દુર્મિલ્લેચમયાવહે ॥

અસાધુજનસંપર્કેયઃ પલાયેત્સજીવતિ ॥૧૯॥

ટીકા.—ઉપવર્ગ એટલે પીડા પ્રાપ્ત થયા છતાં પરચક્ર
એટલે શત્રુની સેના આપણાપર આવ્યા છતાં ને બચકરે
ફુટાળ પ્રાપ્ત થયાં છતાં ફુટ માણસનો સંગ પ્રાપ્ત થયા છતાં
આટલા પ્રસંગમાં ને પલાયણ કરે છે એટલે નાશી બચ
તેજ જીવે છે. ૧૯

ધર્માર્થકામયોક્ષેષુ યસ્યકોપિનવિશતે ॥

મૃતતુલ્યઃસવિજ્ઞેય સ્તસ્યઐન્મનિર્થકં ॥૨૦॥

ટીકા.—દરેક જન્મને વિષે જેને ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચારમાંથી એકે સાધ્યું નથી તેનું જન્મ બ્યર્થ સમજવું. જગતમાં આવીને જેણે પોતાનું સાર્થક નથી કીધું તેનું મરણજ સમજવું. ૨૦

મૂર્ચાયત્રનવૃજ્યંતે ધાન્યંપત્રસુસંચિતમ્ ॥

દાંપત્યકલહોનાસ્તિ તત્રશ્રીઃસ્વયમાગતા ॥૨૧॥

ટીકા.—જે ઘેર મૂર્ખનો સત્કાર થતો નથી, જે ઘરમાં હમેશ ધાન્યનો સંગ્રહ છે. અને સ્ત્રી પુરુષની વચ્ચે કલહ નથી તે ઘેર લક્ષ્મી પોતેજ આવીને સ્થિર રહે છે. ૨૧
 इति वृद्धचाणाख्यं नीतिग्रंथं तृतीयोऽध्याय समाप्त ॥

અધ્યાય ૪ થો

આયુર્કર્મચત્રિતંચ વિદ્યાનિધનમેત્રચઃ ॥

પંચૈતાનિહિસૃજ્યંતે ગર્ભસ્થસ્યૈવદેહિન ॥૧॥

ટીકા.—આવર્ણ, કર્મ દ્રવ્ય, વિદ્યા અને મરણ આ પાંચ પ્રાણી ન્યારે ગર્ભમાં હોય છે ત્યારે બ્રહ્મદેવ તેને કપાળે લેખેછે. ૧

સાધુભ્યસ્થેનિવર્તંતે પુત્રમિત્રાણિબાંધવા ॥

યત્તતૈઃસહગંતારસ્ત દ્વર્માત્સુકૃતંકુલંચ ॥૨॥

ટીકા.—જેની પાસે પુત્ર મિત્રાદિક હોય છે તે સાધુ બન્યા પછી પુત્ર મિત્રાદિક તેનાથી દુર રહે છે જે તેની પછવાડે તેની સાથે જાય છે તેનું સત્પર્યવસે વડે બધું કુળ પુન્યાણુ થાય છે. ૨

દર્શનધ્યાનસંસ્યશૈ મત્સીકુર્મીચપક્ષિણી ॥

શિશુંપાલયતેમિત્યં તથાસઙ્ગનસંગતિઃ॥૩॥

ટીકા.—દર્શન, ધ્યાન, રસ્ય વડે માછલી કાળબણ તેમ જ પક્ષણ પોતાના બાળકોને પાળે છે તેજ પ્રમાણે સાધુ દર્શનાદીક વડે દીન માણસોનું રક્ષણ છે. ૩

યાવતસ્વસ્થાસ્યપદંદહો યાવન્મૃત્યુશ્ચદૂરતઃ॥

તાવદાત્મહિતંકુર્પાત પ્રાણાંતેકિંકરીપ્યતિ ॥૪॥

ટીકા.—ગ્યાંસુધી આ દેહ રોગવનાતી છે અને આપણા હાથમાં છે અને મરણ દુર છે ત્યાં સુધી માણસે પોતાનું હિત કરવું જોઈએ મરણ કાળ પાસે આવ્યા પછી હિત કેમ થશે. ૪

કામધેનુગુણાવિદ્યા અકાલેફલદાયિની ॥

પ્રવાસંમાતૃસદશી વિદ્યાગુલ્પંધનંસ્મૃતમ ॥૫॥

ટીકા.—વિદ્યાના ગુણ કામધેનું ગાયત્રી માફક છે વિદ્યા અકસ્માત કૃળ આપે છે. મુઆફ્રીમાં વિદ્યા મા પ્રમાણે પોષણ કરે છે. તેથી કરીને વિદ્યાએ ગુપ્ત ધન છે ૫

एकोऽपिगुणवानपुत्रो निर्गुणैश्चशतेरपि

एकश्चंद्रस्तमोहंति नचतारासहस्रश ॥६॥

ટીકા.—ગુણવાન એકજ પુત્ર હોય તો તે ધણાં કરતાં સારો જાણવો. ગુણ વનાના સો પુત્ર હોય તો તે બર્થ છે. એ ત્રિષે દૃષ્ટાંત એક ચંદ્ર બધા અંધકારનો નાશ કરેછે પણ હજારો તારા જરાપણ અંધકાર દુર કરતા નથી વાસ્તે તેઓ અહી નકામા છે. ૬

મૂર્લશ્ચિરાયુર્જાતોઽ પિતૃસ્માજ્ઞાતોમૃતોવરઃ॥

મૃતઃસંચાલ્યદૂઃખાય યાવડ્ઞીવંજડોદહેત ॥૭॥

ટીકા.—મુર્ખ પુત્ર ધણા કાળ સુધી જીવનારો થયો હોય તેના કરતાં જનમીને તરતજ મરણ પામ્યો હોય તે સારો કેમકે આ થોડાજ કાળ સુધી દુઃખ આપનારો થાય છે, પરંતુ પેલો મુર્ખ ધણા કાળ સુધી જીવનારો જ્યાંસુધી જીવે છે ત્યાં સુધી જીવને બાળે છે. ૭

કુપ્રામવાસઃકુલહિનસેવા કુમોજનં ક્રોધ

મુર્લશ્ચભાર્યા પુત્રશ્ચમુર્લો વિધવાચકન્યાત્રિનાઽ

પ્રિનાપટપ્રદહંતિકાવ્યં ॥૮॥

ટીકા.—પરાય ગામમાં રહેવું, નાચ કુળવાનની શ્રવા કરવી. પરાય અન્ન ખાવું, હમેશ ક્રોધ વાળું મોહ છે એ વી સ્ત્રી છોકરો મુર્ખ અને છોકરી વિધવા આ છ અગ્નિ વના શરીરને બાળે છે. ૮

કિંતયાક્રિયતેવેન્વા યાનદોઘીનગુર્વિણી ॥

કોઽર્થઃપુત્રેજાતેન યોનિવિદ્વાનભક્તિમાન ॥૯॥

ટીકા.—જે દુધ પણ આપતી નથી ને ગાબણી પણ થતી નથી એવી ગાયનો શ્રી ઉપયોગ. તેમ વિદ્વાને નથી ને ભક્તિવાળો પણ નથી એવા છોકરાનો શ્રી ઉપયોગ. એથી દુઃખ માત્ર ઉત્પન્ન થશે. ૯

સંસારતાપદગ્ધાનાં ત્રયોવિશ્રાંતિહેતયઃ॥

અપત્યચકલત્રંચ સતાસંગતિરેવચ ॥૧૦॥

ટીકા.—સંસારના તાપથી બળી ગએલા માણસોને સુ

ખના ત્રણ વિષય છે. એક તો સુંદર છોકરું બીજુ હાથ્ય મુખી સુંદર સ્ત્રી, ત્રીજુ સાધુની સંગતી. આ ત્રણમાં સત સંગતી એટ છે. કેમકે, તેના યોગે કરીને આ લોકમાં સુખ પ્રાપ્ત થઈને મુક્તિ પણ મળે છે. ૧૦

સકૃંજ્જલપંતિરાજાનઃ સકૃંજ્જલપંતિપંઢિતાઃ ॥

સકૃતકન્યાપ્રદિયંતે ત્રીણ્યેતાનિસકૃતસકૃતા ॥૧૧॥

ટીકા.—રાજા અને પંડીત એ બંને ને કંઈ બાલવાનું તે વિચાર કરીને એક વખત બાલે છે ને તેઓ પોતાનું બાલેલું વાક્ય ફેરવી નાખશે તો જુદું બાલનારને શિક્ષા કરીને સારો ઉપદેશ કરવા એ તેઓમાં કેમ સંભવે. કન્યા આપવી તે સારૂ કુળ ગુણ દોષાદીનો પહેલેથી વિચાર કરીને આપવી. વીરાહ પછી ગુણ દોષનો વિચાર કરવો ઉપયોગી નથી કેમકે તેનું પ્રતિદાન થતું નથી. રાજાનું બાલવું, પંડીતનું બાજવું અને કન્યાનું એ ત્રણે એક વાર ન થાય છે. ૧૧

एकाकिनातपोद्वाभ्यां पठनंगायनंत्रिभिः

चतुर्भिर्गमनेक्षेत्रं पंचभिर्वहुभीरणे ॥૧૨॥

ટીકા.—તપ એક જાણેજ કરવું, બે જણાએજ બાણવું ત્રણ જાણેજ ગાયન કરવું. કાંઈ જવું તો ચારજાણે જવું એતરમાં પાંચ જાણેજ કામ કરવા જવું અને યુદ્ધ કરવા બેજાએજ જવું જોઈએ. ૧૨

साभार्यायाश्रुचिर्दक्षा साभार्यायापतिव्रता ॥

साभार्यायापतिप्रीता साभार्यासत्यवादिनी ॥૧૩॥

ટીકા.—જે પવીત્ર કર્મોને વિશે ચતુર, સાવધ પ્રતિવૃત્તા જેની સ્વામી ઉપર ઘણી પ્રીતી છે, અને સત્ય બોલનારી સ્ત્રી છે તેજ સ્ત્રી એટલે પોષણ કરવાને લાયક છે. ૧૩

અપુત્રસ્યગૃહંસૂન્યં દિશઃશૂન્યંસ્વબાંધવા. ॥

મૂર્ખસ્યહૃદયંસૂન્યં સર્વશ્રુન્યંદરિદ્રતા ॥૧૮॥

ટીકા.—પુત્ર વગરનાનું ઘર શોભતું નથી બાઈ વગરનાની દિશા શોભતી નથી. મુરખનું હૃદય શૂન્ય હોય છે તે સ્થાન જેના -હૃદયમાં નથી તે -હૃદય શોભતું નથી. દરિદ્રતા સર્વત્ર શૂન્યજ સમજવી કેમકે જે શ્રીમંત હોય છે તે જો નિર્મુણ હોય તો પણ તેને લોકો ડાહ્યો ચતુર સુંદર ઇત્યાદિ બોલે છે. બધા ગુણો ધનને આપે રહેછે વાસ્તે દરિદ્રિ ગુણવાળો ને ચતુર હોય તો પણ તે દરિદ્રતા વડે શોભતો નથી વાસ્તે તે સર્વ શૂન્ય છે એમ સમજવું. ૧૪

અનભ્યાસેત્રિવિંશત્ત્રય જીર્ણેભોજનંવિષમઃ ॥

દરિદ્રસ્યવિષંગોષ્ઠી વૃદ્ધસ્યતરુણીવિષમ્ ॥૧૯॥

ટીકા.—જેને અભ્યાસ નથી તેને શાસ્ત્ર મુલબ છતાં વિષ્ણુ જેવું લાગે છે. એક વખત ખાધેલું અન્ન પચ્યું નથી તેની પહેલાં ખીચ્છુ અન્ન ખાવું વિષ જેવું લાગે છે. દરીદ્રીને વાતો કરવી વિષ જેવી લાગે છે. કેમકે દરિદ્રતા વડે તે હૃદય કાળ જેવાંજ હોય છે. જે શ્રીમંત હોય છે તેનેજ વિષયાદી વાતો સારી લાગે છે. ધરડા માણસને જીવાન સ્ત્રી વિષ પ્રમાણ લાગે છે, એટલે જેને વિષયની ઈચ્છા થતી નથી તેને તે વિષય વિષ્ણુ લાગે છે. ૧૫

ત્યજેત્સુધર્મદયાહિનં વિદ્યાહિનંગુરુત્યજેત ॥

ત્યજેતઃક્રોધમુખીભાર્યાં નિઃસ્નેહાનૂબંધવા સહજેત ૧૬

ટીકા.—જેને દયા તથા ધર્મ નથી તેનો ત્યાગ કરવો. વિદ્યા વગરના ગુરુનો ત્યાગ કરવો. હમેશ ક્રોધવાળું મુખ છે એવી સ્ત્રીનો ત્યાગ કરવો. જેને પ્યાર નથી એવા બાઈ બંદનો ત્યાગ કરવો. ૧૬

અધ્વવાજરામનુષ્યણાં વાજીનાંબંધનંજરા ॥

અમૈથુનંજરાશીળાં વશાણામાતપોજરા ॥ ૧૭ ॥

ટીકા.—હમેશાં આજવાથી માણસને જલદીજ રોગ પ્રાપ્ત થાય છે એવાને હમેશ ખાંધી મુંકવાથી તેમને વુનમતી થાય છે. મૈથુન વગર સ્ત્રીપાને જલદી જરા પ્રાપ્ત થાય છે ને લુગડાં હમેશ તાપમાં સુકવ્યાથી જલદી જીર્ણ થઈ જાય છે. ૧૭

કઃકાલઃકાનિમિત્રાણિ કોદેશઃકૌવ્યયાગમૌ ॥

કસ્યાહંકાચમેશક્તિ રિતિચિંત્યમુહુર્મુહુ ॥ ૧૮ ॥

ટીકા.—કાળ કયો સારો કે જે કાળને વિશે સારાં કામો કરાય છે તે સવારનો કાળ જાણવો. મીત્ર કયો જે નિષ્કપટ પછે કામ કરશે તે દેશ કયો કે જે દેશમાં જાય નથી તે વ્યય એટલે ખર્ચ કેટલો ને આગમ એટલે પ્રાપ્તિ કેટલી ને હું કોઓ મારી શક્તિ કેટલી એનો વારંવાર વિચાર કરવો. ૧૮

જનિતાચોપનીતાચ વરકવિદ્યાંપ્રયચ્છતિ ॥

અન્નદાતાભયન્નાતા પંચૈતેપિતરઃસ્મૃતાઃ ॥ ૧૯ ॥

ટીકા.—જનીતા એટલે ઉત્પન્ન કરનાર ઉપનીતા એટલે જનોઈ પેહેરાવનાર. વિદ્યા શીખવનાર અથવા આપનાર બયમાંથી રક્ષણ કરનાર એ પાંચે આપ સમાન છે. ૧૯

રાજપત્નીગુરોઃપત્ની મિત્રપત્ની તથૈવચ ॥

પત્નીમાતાસ્વમાતાચ પંચૈતામાતરત્સ્મૃતા ॥૨૦॥

ટીકા.—રાજની સ્ત્રી તેમજ ગુરૂની, મિત્રની, પોતાની સ્ત્રીની મા એટલે સાસુને આપણી મા એ મા સમજે. ૨૦

અગ્નિર્દેવોદ્વિજાતિનાં મુનીનાંહદિદૈવતમ ॥

પ્રતિમાસ્વલ્પવુદ્ધિનાં સર્વત્રસમર્શિનાં ॥૨૧॥

ટીકા.—દ્વીજની એટલે બ્રાહ્મણ ક્ષત્રીય વૈશ્ય એટલાએ અગ્નીની ઉપાસના કરવી, મુનીઓનું દૈવત હૃદયમાંજ જાણવું; કેમકે ધ્યાન ધરવું એજ તેમનો મુખ્ય ધર્મ છે. વાર્તા ધ્યાન કરવાનું સ્થાન હૃદય છે. ટુંકી બુદ્ધિવાળાઓનું દૈવત પ્રતીમાજ છે, કેમકે તેમને ઈશ્વરના ખરે સ્વરૂપનું જ્ઞાન નથી. વાર્તા તેઓ પ્રતીમા વિશે ઈશ્વરને માનીને તેની પુજા કરે છે. જો સમર્થી એટલે સર્વત્ર આત્માને જોનારા છે. તેમને બધે ઠેકાણે દેવજ છે. ૨૧

॥શ્તિશ્રી વૃદ્ધચાળાલયે નીતિપ્રંયે ચતુર્યોધ્યાયસમાપ્ત॥

અધ્યાય ૫ મો.

ગુહરગ્નિર્દ્વિજાતીનાં વર્ગાનાંત્રાસજ્ઞોગુહઃ ॥

પતિદેવગુહસ્ત્રીણાં સર્વસ્યાભ્યાગતોગુહઃ ॥૧॥

ટીકા.—પ્રાહ્મણાદી ત્રણ વર્ણનો અગ્નિજ ગુરુ એટલે ઉપાસના કરવાને યોગ્ય છે એમ જાણવું. બધા વર્ણનો પ્રાહ્મણ ગુરુ જાણવો. સ્ત્રીઓનો પતીજ ગુરુ જાણવો. એટલે પુણ્ય અને તારક છે એમ જાણવું. અને બધા લોકોનો અભ્યાગત એટલે બપોરના વખતે આવેલો અનાર્થી ગુરુ જેવો પુણ્ય જાણવો. ૧

यथाचतुर्भिःकनकं परिक्षतेनिवर्षण च्छेदनताप
ताडनैः तथाचतुर्भिःपुरुषःपरिक्षतेत्यागेनशिले
नगुणेनकर्मणा. १२।

ટીકા.—ધસવું, કાપવું, તપાવવું અને ઠોકવું એ ચાર ઉપાયે કરીને જેમ સોનાની પરિક્ષા થાય છે તેમ દાન, સ્વભાવ ગુણ અને કર્મ વડે એટલે આચાર ઉપાયે કરીને માણસની પરિક્ષા કરાય છે. ૨

तावद्रूपेषुभेदव्यायद्रवमनागतम् ॥

आगतंतुभयंदृष्ट्या प्रहर्तव्यमशंकया ॥૩।

ટીકા.—બ્યાંસુધી બય પ્રાપ્ત થયું નથી ત્યાંસુધી તેની બીક મનમાં રાખવી ને પ્રાપ્ત થયા પછી તેના બીક ન રાખતાં હરેક યુક્તિ વડે તેને દુર કરવો. તેમ ન કરીએ તો આપણો નાશ થશે. ૩

एकोदरसमुद्भूता एकनक्षत्रजातकाः ॥

नभवंतिसमाःशीले यथाबहुरिकंटका ॥૪।

ટીકા.—એકમાત્ર પેદામાંથી ઉત્પન્ન થએલાં અથવા એકજ નક્ષત્ર ઉપર જન્મેલાં સરખા સ્વભાવનાં હોતાં નથી, જેમકે બોરડીના કાંટા. ૪

નિઃસ્મૃહોનાધિકારી સ્વાન્નાકામીમંડનપ્રિયઃ ॥

નાવિદગ્ધઃપ્રિયંબ્રુવાત સ્પષ્ટવક્તાનવંચકઃ ॥૫॥

ટીકા.—જેને કંઈ પણ ઇચ્છા નથી તે કોઈ પણ કામ વિશે અધિકારી હોતો નથી. જેને કામ નથી તેને અલંકાર સારા લાગતા નથી. જે અવિદગ્ધ એટલે મૂર્ખ છે તેમને મીઠું બોલતાં આવડતું નથી. જે કંઈ પણ મનમાં શંકાન લાવતાં સ્પષ્ટ ભાષણ કરે છે તે વંચક એટલે બીજાને ઠગાવનાર થતો નથી. ૫

મૂર્ખાણાપંડિતાદ્વેષ્યા અધનાનાંમહાધનાઃ ॥

પરાંગનાકુલસ્ત્રીणां સુભગાનાંચદુર્ભંગાઃ ॥૬॥

ટીકા.—મૂર્ખ પંડીતનો, દરિદ્ર ધનવાનનો બિભિચારીણી પતીવ્રતાનો, સુભગા એટલે સૌભાગ્યાદિવડે સંપન્ન એવી સ્ત્રીનો દુર્ભંગા એટલે વિધવા દ્વેશ કરે છે. ૬

આલસ્યોપહતાવિદ્યા પરહસ્તગતાશ્ચિય ॥

અલ્પવીજંહતંક્ષેત્રં હતંસૈન્યમનાયકં ॥૭॥

ટીકા.—આલસ્યથી વિદ્યા નાશ પામે છે. સ્ત્રીઓ બીજા પુરુષોના હાથમાં ગયાથી ભ્રષ્ટ થાય છે. જે એતરમાં અલ્પ બી એટલે ખરાબ બી નાંખ્યું હોય તે એતરનો જલદીજ નાશ થાય છે. જે સેનામાં નાએક એટલે આગેવાન નથી. તે સેનાનો નાશ થાય છે. ૭

અભ્યાસાદ્ધાર્યતેવિદ્યા કુલંશીલેનધાર્યતે ॥

ગુણૈર્મિત્રાણિધાર્યતે અક્ષણાક્રોધશ્ચધાર્યતે ॥૮॥

ટીકા.—અભ્યાસે કરીને વિદ્યાને ધરવી એટલે સંરક્ષણ ઉત્તમ સ્વભાવથી કુળનું ધારણ એટલે રક્ષણ કરવું. ગુણો વડે મિત્રોનું ધારણ એટલે રક્ષણ કરવું. આંખો વડે ક્રોધ ધારણ કરવો. ૮

વિત્તેનરક્ષયતેધર્મો વિદ્યાયોગેનરક્ષયતે ॥

મૃદાનારક્ષયતેભૂષઃ સન્નિધિયારક્ષયતેગૃહમ ॥૯॥

ટીકા.—દ્રવ્ય વડે ધર્મનું રક્ષણ કરવું શમયમ આદી કરીને આઠ યોગ વડે જ્ઞાનનું રક્ષણ કરવું. મૃદુપણાવડે રાજ્ય પાસેથી હમિશ રક્ષણ કરાવવું. ઉત્તમ સ્ત્રીએ પોતાના ગુણ તથા અતુરાઈ વડે ધરનું રક્ષણ કરવું. ૯

અન્યથાવેદપાંડિત્યં શાસ્ત્રમાચારમન્યથા ॥

અન્યથાકુવચઃશાંતં વિદ્વાનેતત્ત્રયંત્યજેત ॥૧૦॥

ટીકા.—વેદને વિશે પાંડિત્ય કરવું તે બ્યર્થ છે. કેમકે તેનો સીધાંત સમજતો નથી. આચારને વિશે શાસ્ત્ર વાદ કરવો તે બ્યર્થ કેમકે કોઈ પણ ખરોખર આચાર પાળતું નથી વાસ્તે વાદ કરવો તે શા કામનો શાંત માણસને ક્ષોભક બાણણ કરવાં બ્યર્થ છે કેમકે તેના બાણણથી તેને જરાપણ ક્રોધ ઉત્પન્ન થવાનો નથી. વાસ્તે ડાહ્યા માણસોએ આ ત્રણ વર્જ કરવાં. ૧૦

દારિદ્રનાશનંદાનં સીલંદુર્ગતિનાશનમ્ ॥

અજ્ઞાનંનાશિનીપ્રજ્ઞા ભાવનાભયનાશિની ॥૧૧॥

ટીકા.—દાન એ દરીદ્રતાનો નાશ કરે છે. શીલ એટલે ધણીએ પોતાના બેતરમાંથી કુડા કાપી ગયા પછી પડેલા

કણ એટલે દાણા લાવીને તેનું ધાન્ય આધિયી શુદ્ધત્વ આવે છે તેથી દુર્ગતીનો નાશ થાય છે. ને સત્યુદ્ધી અન્નાનો નાશ કરે છે. ભાવના એટલે બકિત સંસાર બંધનો નાશ કરે છે. ૧૧

નાસ્તિકામસમોઽયાધિ નાસ્તિમોહસમોરિપુ ॥

નાસ્તિક્રોધસમોઽવન્હિ નાસ્તિજ્ઞાનાત્પરંસુખમ્ ॥૧૨॥

ટીકા.—કામ જેવો બીજો બાધી નથી ને મોહ જેવો બીજો સર્વ ધાતક શત્રુ નથી. ક્રોધના જેવો બાળનારો બીજો અગ્નિ નથી અને જ્ઞાન જેવું બીજું સુખ કારક કાંઈજ નથી. ૧૨

જન્મમૃત્યુચયાત્યેકો ભુંક્તેત્વેકઃશુભાશુભમ્ ॥

નરકેષુપતત્યેકો ઇકોયાતિપરાગતિમ્ ॥૧૩॥

ટીકા.—એકજ જન્મ લેછે. એકજ મરણ પામે છે પુણ્યના અથવા પાપના ફળને એકજ ભોગવે છે. નરકમાં પણ એકજ પડે છે. મોક્ષ પણ એકનેજ મળે છે. વારંતે કોઈ પણ કર્મ વિશે કોઈ કોઈને સહાય થતો નથી. જે જે કર્મ કરે છે તેજ તેનાં ફળ ભોગવે છે. ૧૩

તૃણંબ્રહ્મવિદઃસ્વર્ગો તૃણંભૂરસ્યજીવીતમ્ ॥

જિતાક્ષસ્યતૃણંનારી નિસ્મૃહસ્યતૃણંજગત્ ॥૧૪॥

ટીકા.—બ્રહ્મ ભણનારાઓ સ્વર્ગને ધાસની માફક માને છે. થુરા પોતાનો પ્રાણ ધાસની માફક માને છે. જેઓ એ ઇંદ્રિયો છૂતી છે. તેઓને સ્ત્રીઓ ધાસની માફક લાગે છે. જેની રૂપદા એટલે ઇચ્છા વગરનો છે તેને જગત ધાસની માફક છે કેમકે તેને કશાની જરૂર નથી. ૧૪

વિદ્યામિત્રં પ્રવાસેષુ માર્યામિત્રં ગૃહેષુ ચ ॥

વ્યાધિતસ્યૌષધં મિત્રં ધર્મો મિત્રં મૃતસ્ય ચ ॥ ૧૫ ॥

ટીકા.—પ્રવાસ એટલે મુસાફરીમાં વિદ્યામિત્ર એટલે હીત કરનારી છે. ઘરમાં સ્ત્રી મીત્ર છે. કેમકે ઘરનાં સુખ સ્ત્રી વગર મળતાં નથી. જે રોગી છે તેને ઔષધ મીત્ર જેવાં સુખ કરનારાં છે. જે મરી ગયો છે તેને પેહેલાં કી-ધેલો ધર્મ મીત્રની માફક સુખ આપનારો થાય છે. ૧૫

વૃથાવૃટિઃ સમુદ્રેષ વૃથાતૃપ્તેષુ ભોજનમ્ ॥

વૃથાદાનં ધનાઢ્યેષુ વૃથાદોષોદીપાપિ ચ ॥ ૧૬ ॥

ટીકા.—સમુદ્ર ઉપર વરસાદ બ્યર્થ છે કેમકે ત્યાં તેની રૂપયોગી છે. જે તૃપ્ત એટલે બીજાના અન્નની ઇચ્છા કરતા નથી તેમને ભોજન આપવું બ્યર્થ છે. જે ધનવાન છે તેમને દાન આપવું બ્યર્થ છે કેમકે તેમને પૈસાનો ઇચ્છા હોતી નથી દહાડે દીવા કરવા બ્યર્થ છે કેમકે તેનો પ્રકાશ સૂર્યના તેજ આગળ કાંઈજ નથી. ૧૬

નાસ્તિ મેધસમંતોયં નાસ્તિ વાત્સસમં ચલમ્ ॥

નાસ્તિ ચક્ષુઃ સમંતેજો નાસ્તિ ધાન્યસનપ્રિયમ્ ॥ ૧૭ ॥

ટીકા.—વરસાદના પાણી જેવું બીજું નિર્દોષ નીરોગી પાણી નથી. પોતાના બળ જેવું બીજું કંઈ પણ બળ નથી. આંખો જેવું બીજું તેજ નથી. ધાન્ય જેવું બીજું કંઈ પ્રીય નથી. જે બધીએ વસ્તુઓ અથવા અનેક વિષય અનુકુળ હોય તો પણ તે અન્ન જેવાં તૃપ્તિ આપી સકાતી નથી. વારંતે ધાન્યજ પ્રીય છે. ૧૭

અધનાધનમિચ્છંતિ વાચંચૈવચતુષ્પદઃ ॥

માનવાઃસ્વર્ગમિચ્છંતિ મોક્ષમિચ્છંતિદેવતા ॥૧૮॥

ટીકા.—જે દ્રવ્ય વગરના છે તેઓ ધનની ઇચ્છા કરેછે જેને વાચા નથી તે બાજવાની ઇચ્છા કરે છે. માણસો સ્વર્ગની ઇચ્છા કરે છે. દેવ મોક્ષની ઇચ્છા કરે છે. સારાંશકે જે જેને મળતું નથી તેની તેની તે ઇચ્છા કરે છે. ૧૮

સત્યેનધાર્યતેપૃથ્વી સત્યેનતપતેરવિ ॥

સત્યેનયાતિવાયુશ્ચ સર્વસત્યેપ્રતિષ્ઠિતમ ॥૧૯॥

ટીકા.—સત્ય વડે પૃથ્વીનું ધારણ એટલે રચીતી થાય છે. સૂર્ય પણ સત્ય વડેજ પ્રકાશ કરે છે. તેમ પવન પણ સત્ય વડેજ વાય છે. આખું જગત સત્ય વડે ચાલે છે. વાસ્તે સત્ય એજ બધાનું ધારણ છે. ન તે ને વખતે નાશ પામશે તે વખતે પ્રલય થશે. ૧૯

ચલાર્લક્ષ્મીચલાઃપ્રાણા શ્વલેજીવીતમંદિરે ॥

ચલાચલેચસંસારે ધર્મઁકોહિનિશ્ચલઃ॥૨૦॥

ટીકા.—આ જન્મ મરણ રૂપ સંસારને વિશે લક્ષ્મી એટલે પૈસા તેમજ પ્રાણ આવદા અને ધર એ બધાં એવળ એટલે થોડા કાળ સુધી રહેનારા છે. એક ધર્મ માત્ર હમેશ રહેનારો છે. વાસ્તે પૈસાદી વડે કરીને ધર્મનો સંગ્રહ કરવો. ૨૦

નૃગજાનાપિકોધૂર્તઃ પક્ષિનાંચૈવવાયસઃ॥

ચતુષ્પદાશ્રગાલસ્તુ સ્ત્રિયાંધૂર્તાચમાલિની ॥૨૧॥

ટીકા.—માણસમાં હજમ ચતુર, પક્ષીમાં કાગડો હોંશિ-

આર, જનાવરોમાં શિયાળ ચતુર, અને સ્ત્રીઓમાં માલણ
હોશિયાર સમજવી. ૨૧

इति श्रीवृद्धचाणख्येनीतीग्रंथे पंचमोऽध्यायसमाप्त

અધ્યાય ૬ ઠો.

શ્રુત્વાધર્મવિજ્ઞાનાતિ શ્રુત્વાત્યજતિદુર્મતિમ ॥

શ્રુત્વાજ્ઞાનમવાપ્નોતિ શ્રુત્વામોક્ષમવાप्नुયાત ॥૧॥

ટીકા.—આપણો ધર્મ કેવો છે તે શાસ્ત્ર સાંભળે માન-
મ પડે છે. ખરાબ બુદ્ધિ શાસ્ત્ર સાંભળ્યાથી નાખી દેવાય
છે. જ્ઞાન શાસ્ત્ર સાંભળ્યાથીજ મળે છે. મોક્ષ પણ શાસ્ત્ર
સાંભળવાથીજ મળે છે. ૧

पक्षिणांकाठश्चांडालः पशुनांचैवकुक्कुट ॥

मुनीनांक्रोधनंश्चांडालः सर्वचांडालनिंदक ॥૨॥

ટીકા.—પક્ષીમાં કાગડો ચાંડાલ એટલે ઘણો અપણ હોય-
છે. પશુમાં કુકુટ (કુકડો) ચાંડાળ. રૂપિઓમાં ક્રોધ મહા ધાતકી
ચાંડાળ છે. બધામાં નિંદા કરનારતો મહા ચાંડાળ સમજવો. ૨

भस्मनाशुद्धातेकांस्यं ताम्रमाम्लनशुद्धति ॥

रजसाशुद्धातेनारी नदीवेगेनशुद्धति ॥૩॥

ટીકા.—કાંસાનું વાસણ લેવાને વાસ્તે અપવિત્ર થયું હો-
ય તો વિભુતી વડે શુદ્ધ કરાય છે. તાંબુ ખટાશથી શુદ્ધ થા-
ય છે. સ્ત્રીઓ રજોદર્શન પછી શુદ્ધ થાય છે. તેમજ નદી
આઠ મહિના સુધી મલાદી કરીને અપવિત્ર થઈ હોય તે
ખાણીના વહેવાથી શુદ્ધ થાય છે. ૩

ભ્રમનસંપૂજ્યતેરાજા ભ્રમનસંપૂજ્યતેદ્વિજઃ ॥

ભ્રમનસંપૂજ્યતેયોગી સ્ત્રીભ્રમંતોવિનશ્યતિ ॥૯॥

ટીકા.—જે રાજા ફરે છે તે આદરમાન પામે છે. તેમ બ્રાહ્મણ દેશાદિકમાં ફરતો હોય તે પુજાયછે તે પ્રમાણે યોગી પણ આદરમાન પામેછે. તેમ સ્ત્રી જે આદરમાનને વાસ્તે લોકોને ઘેરઘેર ફરશે તો તે નાશ પામશે. વાસ્તે સ્ત્રીએ પોતાનું ઘર છોડીને કઈ જવું નહીં. ૪

યસ્યાર્થસ્તસ્યમિત્રાણિ યસ્યાર્થસ્તસ્યબાંધવાઃ ॥

યસ્યાર્થઃસપૂમાનલોકે યસ્યાર્થઃસચપંડિતઃ ॥૫॥

ટીકા.—જેની પાસે ધન છે તેને ઘણા મીત્ર મળે છે તેમજ બાહ્યબંધ પણ તેને અનુકુળ થાય છે. તેજ માણસ લોકોમાં પ્રખ્યાત થાય છે તેમજ તે માણસ લોકોમાં મોટો પંડિત એટલે સારી લોકોમાં વખણાય છે. ૫

તાદૃશોજ્ઞાયતેબુદ્ધિર્વ્ય વસાયોડપિતાદૃશઃ ॥

સહાયાદૃશાદૃશાએવ યાદૃશઃભવતિવ્યતા ॥૬॥

ટીકા.—જેવી જેની અવીસ વતા એટલે નશીબથી આગળ આવતારી દેશા હોય છે તે પ્રમાણે તેની બુદ્ધિ થાય છે અને તેની બુદ્ધિનો નિશ્ચય પણ તેજ પ્રમાણે થાય છે. તેને સહાય પણ તેજ પ્રમાણે મળે છે. નશીબથી તેને જેવું થવાનું છે તે પ્રમાણે તેને બધું અનુકુળ થાય છે. નશીબને અન્યથા કરવાને કોઈ સમર્થ નથી. ૬

કાલઃપચતિભૂતાનિ કાલઃસંહરતેપ્રજા ॥

કાલઃસુષ્પેબુજાગર્તિ કાલોહિદુરતિક્રમઃ ॥૭॥

ટીકા.—કાળ આવરદાને હરણ કરે છે: ને પંચ બૂતોને પાકી દશા વિશે લઈ જાય છે. આમણ પ્રજાનો સંહાર પણ તેજ કરે છે. સર્વ પ્રાણીઓને લય પામ્યા પછી કાળ જનમૃતર-હે છે. કાળ ધણો દુરંતર છે. વાસ્તે કાળ બધાનું કારણ છે. ૭

નવશ્યતિચત્રન્માંધઃ કામાંધોનેષપશ્યતિ ॥

નવશ્યતિમદોન્મત્તો અર્થિદોષાન્નવશ્યતિ ॥૮॥

ટીકા.—જન્મથી જે આંધળો તે કાંઈજ જોતો નથી ને કામથી એટલે મદનની પીડાથી બંધ થયો હોય તે કંઈ દેખતો નથી. તેમજ અર્થી એટલે માગનારો સોબથી કોઈ પણ પ્રકારના દોષને દેખતો નથી. ૮

સ્વયંકર્મકોત્યાત્મા સ્વયંતતફલમશ્રુતે ॥

સ્વયંભ્રમતિસંસારે સ્વયંતસ્માદ્દિમુચ્યતે ॥૯॥

ટીકા.—આત્મા પોતેજ કર્મ કરે છે, તેનું ફળ પણ પોતેજ ભોગવે છે. સંસારમાં પોતેજ બંધે છે, અને તે-માંથી પોતેજ છુટો થાય છે. ૯

રાજારાષ્ટ્રકૃતંપાપં રાત્રપાપંપુરોહિતઃ ॥

મર્તાચક્ષ્ત્રીકૃતંપાપં શિષ્યપાપંગુરુસ્તથા ॥૧૦॥

ટીકા.—રાજા પ્રજાનું પાતક કરવાથી જો તેમનું પાલણ નહી કરે તો તેમનું પાપ રાજાને માથે આવે છે, રાજાએ કીધેલું પાપ પુરોહીત (પ્રધાન) ને માથે આવે છે. કારણકે રાજાને સારો ઉપદેશ કરીને નિતિથી વર્તાવવો. એ તેનો ધર્મ છે. તેમ ન વર્તાવવાથી તેના પાપનો તે અધિકારી થાય છે. સ્ત્રીએ કીધેલું પાપ વરને માથે આવે છે. વર તેનું પાલન પોશણ કરે છે વાસ્તે ગુરુએ શિષ્યને સારા પ્રકારની

શિષ્યા ક્રીધી નથી વાસ્તે તે જે પાપ કરે તે ગુરૂ ભાગવેછે. ૧૦

ઋણકર્તાપિતાશત્રુ માતાચવ્યભિચારિણી ॥

ભાર્યાશત્રુતિશત્રુઃ પુત્રઃશત્રુરપંડિતઃ॥૧૧॥

ટીકા.—જે બાપ છોકરાને માથે કર્જ કરી મેદલેછે. તે શત્રુ સમજવો. માતા છોકરાનું પરમ દેવતા છતાં જે બ્યભિચારીણી હોય તો શત્રુ સમજવી. જે સ્ત્રી ઘણી સુંદર રૂપાળી હોય તે શત્રુ માફક સમજવી કેમકે તેની ખુશ સુરતીથી બધા પુરૂષો તેની ઉપર મોહ પામીને તેને વશ કરી લે છે. પછી તે કુળને બહો લગાડે એવી થાય છે વાસ્તે તે શત્રુ જેવી છે. જે અધિદાન પુત્ર તે બાપે શત્રુ સમજવો. કેમકે તે તેના મુર્ખપણા વડે પોતાની આગરને બહો લગાડેછે. ૧૧

લૂબ્ધમર્થેનગૃન્હીયાત સ્તબ્ધમંજલીકર્મણા ॥

મૂર્ધ્વચ્છંદાનુંવૃત્ત્યાચ યથાર્થત્વેનપંડિતમ ॥૧૨॥

ટીકા.—આપણે શત્રુ જે ધણે જોરાવર અને લોભી છે. તો તે દ્રવ્યથી વશ્ય કરવો. જે શતબ્ધ એટલે અહંકારથી ધણે ગર્વિષ્ટ હોય તેને હાથ જોડીને નમ્રતાથી વશ્ય કરવો. મૂર્ખને તેની મરજી પ્રમાણે ચાલવાથી વશ્ય કરવો. પંડિતને યથાર્થ બાધણ કરવાથી વશ્ય કરવો. કેમકે ડાહ્યા માણસને ખોટું બોલવું સારું લાગતું નથી. ૧૨

વરંનરાજ્યંનકુરાજરાજ્યં વરંનમિત્રંનકુમિત્રમિત્રમ્ ॥

વરંનશિષ્યોનકુશિષ્યશિષ્યો વરંનદારાનકુદારદારા॥૧૩

ટીકા.—રાજ્યમાં અધર્મથી પ્રજાને પીડા કરે છે. એવા રાજા કરતાં રાજા નહીજ હોય તે સારો. મીત્ર હોય તો સ-મીત્ર સારો, કુમીત્ર ઉપયોગનો નથી. શિષ્ય સુશુધીવાળો બ-

કતિમાન હોયો બેઠાંએ દુશિય કંઈ કામનો નથી. સ્ત્રીપતિ-
વૃતા સરપહેાયતો સારી કર્કશા બિચારીણી નહીંબેઠાંએ. ૧૩

કુરાજરાજ્યેનકુતઃપ્રજા સુલ્લંકુમિત્રમિત્રેણ ॥

કુતોસ્તિનિર્વર્તિ ॥ કુદારદારૈશ્ચકુતોગૃહેરતિઃ

કુશિવ્યમધ્યાપયતઃ કુતોયશઃ ॥૧૪॥

ટીકા.—કુષ્ટ રાજથી પ્રજાને સુખ ક્યાંથી થવાનું ખરા-
બ મીત્રથી આનંદ ક્યાંથી થવાનો કુષ્ટ સ્ત્રીથી ઘરમાં પ્રી-
તો ક્યાંથી થવાનો. કુષ્ટ શિષ્ય ને બણાઆથી ગુરુને કીર્તિ
ક્યાંથી મળવાની છે. ૧૪

સિંહાદેકંવકાદેકં શિષેચ્ચત્વારીકુકુટાત ॥

વાયસાતપંચશિક્ષેચ્ચ શટ્શનન્ત્રીણીમર્દમાત ॥૧૫॥

ટીકા.—સિંહ પાસેથી એક ગુણ શીખવો. બક પાસેથી
એક ગુણ શીખવો. ને કુકુટ (કુકડા) પાસેથી ચાર ગુણ શી-
ખવો કાગડા પાસેથી પાંચ શીખવો. કુતરા પાસેથી છ શી-
ખવો. ને ગધેડા પાસેથી ત્રણ શીખવો. ૧૫

પ્રભૂતંકાર્યમલપંવા યોનરઃકર્તુમિચ્છતિ ॥

સવારંભેગતતકાર્યં સિંહાદેકંપ્રચક્ષતે ॥૧૬॥

ટીકા.—મોટું અથવા નાનું કામ કરવાને જે હચ્છે છે.
તેણે હરેક પ્રયત્નથી તે કામ કરવું. એ ગુણ સિંહ પાસેથી
લેવો. એવું શાસ્ત્ર બોલે છે. ૧૬

ઇંદ્રિયાણિચસંયમ્ય વક્રવપંઢિતોનરઃ ॥

દેશકાલંબલંજાત્વા સર્વકાર્યાણિસાધયેત ॥૧૭॥

ટીકા.—ડાહ્યા માણસે બકની માફક બધી ઇંદ્રિયોનો નિ-

યમ કરવો. દેશ કાળનું બળા બળ નોઈને કારણ કરવા એ
ગુણ બક પાસેથી શિખવો. ૧૭

પ્રત્યુત્થાનંચવૃત્થંચ સંવિભાગંચવંધુષુ ॥

સ્વયમાક્રમ્યભુંજેત શિક્ષેચત્વારિકુકુટાત ॥૧૮॥

ટીકા.—પ્રત્યુત્થાન એટલે સમયે જાગૃત થવું, ધુલ કર-
વું, પોતે કણાદિ ધાન્ય સંપાદન કરીને તેનો ભાગ ભાઈ
બંધીને આપીને પછી પોતે તે બક્ષણ કરવું. એ ચાર ગુણ
કુકુટા પાસેથી લેવા. ૧૮

ગૃહમૈથુનવારિષ્ઠં કાલેકાલેચસંગ્રહમ ॥

અપ્રમત્તમવિસ્વાસં પંચશિક્ષેચ્ચવાયમાત ॥૧૯॥

ટીકા.—મૈથુન ગ્રહ, ધૈર્ય વખતે વખતે સંગ્રહ કરવો. સા-
વધપણાથી રહેવું. કોઈનો પણ વિશ્વાસ ન કરવો. આ
ગુણ કાગડા પાસેથી લેવા. ૧૯

વત્હાશીસ્વલ્પસંતુષ્ટ સુનિદ્રોલ્લુચેતન ॥

સ્વામિભક્તશ્ચભૂરશ્ચ વટેતેશ્વાનજાગુણા ॥૨૦॥

ટીકા.—વખતે ધણું ખાવું વખતે ઓછું ખાઈને સંતોષ
પામવું. નિદ્રા ઘણી છતાં જાગૃત થવું. સ્વામીની શેવા
કરવી. અને સુરાપણું એ ગુણ કુતરા પાસેથી લેવા. ૨૦

સુશ્રાતોઽપિવહેતદારં શીતોષ્ણંનચ્ચપશ્યતિ ॥

સંતુષ્ટશ્ચરતેનિત્યં ત્રિણિશિક્ષેચ્ચર્દમાત ॥૨૧॥

ટીકા.—ઘણો થાકેલો હોય તોયે બાર લેવો તડકો જાયડો
ન નોવું. હમેશ સંતોષપણાથી કરવું. આ ત્રણ ગુણ ગધેડા
પાસેથી લેવા.

ચક્ષુઃશ્રોત્રાદિગુણા નાચરિષ્યતિમાનવઃ ॥

કાર્યાવસ્થાસુ સર્વાસુ અજેયઃ સમચિન્તયતિ ॥૨૨॥

ટીકા.—આ ઉપર ક્ષેપા વીશ ગુણ ને આચરણ ક-
રશે તે માણસ બધા કામોમાં કૃતેહ પામશે. ૨૨

ઈતિ ત્રીવૃધચાણાખ્યે નીતિપ્રશ્ને ૬ અધ્યાય સમાપ્ત.

અધ્યાય ૭ મો.

અર્થનાશમનસ્તાપં મૃહિણીચરિતાનિચ ॥

નોચવાક્યંચાપમાનં મતિમાનપ્રકાશયત ॥૧॥

ટીકા.—પૈશાનો નાશ, મનના સંતાપ, પોતાની સ્ત્રીનું આ-
ચરણ નીચ માણસ આપણને દુષ્ટ બાણણ બોલ્યો હોય
તારે કોઈએ અપમાન કીધો હોય તારે બુદ્ધિમાન માણસો-
એ લોકમાં કહેવાં નહોં. ૧

ધનધાન્યપ્રયોગેષુ વિદ્યાસંગ્રહણેષુચ ॥આહા

રેઽયવહારેચત્યક્તલજ્જઃસુખીધર્વત ॥૨॥

ટીકા.—પૈસા ધાન્ય એકડા કરવાના ઉપાયને વારતે વિદ્યા
નો અભ્યાસ કરવાને વારતે ભાગ્યને વિશે અને વ્યવહારને
વિશે ને માણસ લબ્ધ્યા જોડી રહે તેજ સુખી થશે. ૨

સંતોષામૃતનૃપ્તાનીય ત્સુખંશાંતિરેવચ ॥

નચૈતત્થનલુઘ્ધાના મિતશ્ચેતશ્ચધાવતામ ॥૩॥

ટીકા.—સંતોષ એજ અમૃત છે. તેનાથી ને તૃપ્તી પામે
છે તેમને સુખ તથા શાંતિ મળે છે. તેમ પૈસાના લાભ-

થી ને બચે છે. તે સુખ તથા શાન્તિ કોઈ દાહાડો મળવાની છેલ્લ નહીં. ૩

સંતોષસ્ત્રીપુર્તવ્યઃ સ્વદાગ્નેભોજનેધને ॥

ત્રિપુર્તવેનકર્તવ્યો વ્યયનેતપદાનયો ॥૪॥

ટીકા.—સ્ત્રી, ભાજન તથા પૈસા આ ત્રણ વિશે હૃદય સંતોષ રાખવો. તેમ ધણું બણવું, અને તપ કરવું એટલા વિશે કોઈ દાહાડો તૃપ્તી માનવી નહીં. ૪

ત્રિપયોર્વિપ્રવન્ધ્યોશ્ચ દંપત્યાઃસ્વામિભૃત્યયો ॥

અંતરેણનગંતવ્યં હરસ્યવૃષભસ્યચ ॥૫॥

ટીકા.—એ પ્રાણી, પ્રાણી અને અગ્નિ, સ્ત્રીને વર, ધણી ને શેવક, મહાદેવજી ને નદી એની વચેથી જવું નહીં ગયો હોય તો પુન્યનો નાશ થાય છે. ૫

પદાભ્યાંનસ્મૃશોદગ્નિં ગુરુત્રાહ્મણમેવચ ॥

નૈશ્વગાનકુમારીચ નવૃત્ત્યંચશિશુતથા ॥૬॥

ટીકા.—અગ્નિ, ગુરુ, પ્રાણી, ગાય, કુંવા, ધરડાં અને બાળક એ સાતને પગનો રસ્તો કરવો નહીં. અબાણથી પગ અડકી હોય તો નમસ્કાર કરવો. જાણી જોઈને રસ્તો કરે તે નરકે જાય. ૬

શકટંપંચહસ્તેન દશહસ્તેનવાજિનમ્ ॥

હસ્તિંહસ્તસહસ્રેણ દેશત્યાગેનદુર્જનમ્ ॥૭॥

ટીકા.—શકટ એટલે ગાડુ એથી પાંચ હાથ આઘા રહેવું ઘોડા પાસેથી દશ હાથ આઘા રહેવું. હાથી પાસેથી હજાર હાથ દુર રહેવું. ને દુર્જન ને દેશમાં હોય તે દેશનો ત્યાગ કરીને બીજે દેશ જવું. ૭

હસ્તીઞ્કુશમાત્રેણ વાજીહસ્તેનતાલ્હ્યતે ॥

શગીલકુટહસ્તેન શ્વડગહસ્તેનદુર્જન ॥૮॥

ટીકા.—હાથીને મારવું તે અંકુશ વડે મારવો જોઈએ. ઘોડાને હાથે મારવો, ગાયો, ભેંસો ઇત્યાદિકને લાકડી વડે મારવું. અને દુર્જનને તરવારથી મારવો. કેમકે એવા મારવા વગર તે સીધો થવાનો નથી. ૮

નુપ્યંતિભોજનેત્રિપ્રા મયૂરાવનગર્જિતે ॥

સાધવઃપરસંપત્તૌ સ્વલાઃપરવિપત્તિષુ ॥૯॥

ટીકા.—પ્રાહ્મણ બ્રાહ્મણને વિશે સંતોષ પામે છે. મોર મેઘની ગર્જના સાંભળીને આનંદ પામે છે. બ્રાહ્મણની સંપત્તી જોઈને સાધુ સંતોષ પામે છે. બ્રાહ્મણની વિપત્તી જોઈને દુર્જન સંતોષ પામે છે. ૯

અનુલોભેનવલિનં પ્રતિલોભેનદુર્જનમ ॥

આત્મતુલ્યવલંશત્રું વિનયેનવલેનદા ॥૧૦॥

ટીકા.—આપણાથી જે બળવાન હોય તેની મરજી પ્રમાણે આજવાથી તેને જીતવો. દુર્જનની સામે થઈને તેને જીતવો. આપણાસરખું જેનું અગ્ર છે તેને વિવેકથી અગર બળથી જીતવો.

વાહુવિપંબલંરાજો વ્રહ્મણોવ્રહ્મવિદ્વલી ॥

રુપયોવનમાધુર્યં સ્ત્રીણાંબલમનુત્તમમ ॥૧૧॥

ટીકા.—રાજાનું બળ બાહુમાં છે. પ્રાહ્મણ જે બ્રહ્મને જાણનારો છે તેજ બળવાન છે તેમસ્થી જવાની મીઠું ખાતવું એ સ્ત્રીઓનું બળ છે. એવણ બળવડે વ્રજેજણ બધાને જીતે છે. ૧૧

નાત્યંતસરલૈર્ભાવ્યં ગત્વાપદ્યવનસ્થલીમ ॥

હિયંતેસરલાસ્તન્ન કુઠ્ઠાસ્તિ ઇંતિપાદપા ॥૧૨॥

ટીકા.—લોકોમાં ધણુંજ સીધા પણું રાખવું નહીં. માણસે થોડો ક્રોધ રાખવો જોઈએ. જે ધણાજ સિધા હોય છે તેની શી અવસ્થા થાયછે. તે વનમાં જાળને જુઓ! જે જે કંઈ ઝાડો સીધાં હોયછે તેમને બધા લોકો તોડે છે ને નેવાંકાં હોયછે તે તેમનાં તેમ રહેછે. વાસ્તે લોકોમાં આપણી સ્થિતિ હોવી જોઈએ, એવી જને ઇચ્છા હોય તેણેથોડો ક્રોધ રાખવો, એટલે તેમની સ્થિતિ લોકોમાં રહેશે. ૧૨

यत्रोदकंतत्रवसंतिहंसा स्तथैवशुष्कंपरिवर्जयंति ॥

નહંસતુલ્યેનનરેણભાવં પુનસ્ત્યજંતેપુનરાશ્રયંતે ॥૧૩॥

ટીકા.—જ્યાં પાણી હોય છે ત્યાં હંસ પક્ષી રહે છે ને જે ઠેકાણે પાણી સુકઈ જાય છે તેનો ત્યાગ કરે છે. જેમ સુકઈ અગેલા ઠેકાણાનો ત્યાગ કરીને હંસ બીજે ઠેકાણે જાય છે, તે થોડા કાળ પછી તેનો પણ ત્યાગ કરે છે. તેમ માણસે કરવું નહીં જોઈએ જે માણસે કોઈની અઢતીમાં તેનો આશ્રય કીધો છતાં તેને વીપત્તીમાં છોડીદઈ બીજે ઠેકાણે જવું નહીંજોઈએ. છોડી જવું એ સારા માણસનું કામનથી. ૧૩

उपार्जितानां वितानां त्यागएवहिरक्षणम् ॥

લટાકોદરરાસ્વાનાં પરિસ્ત્રવઢવાંભસામ ॥૧૪॥

ટીકા.—મહેનત કરીને જે એકદું કંઈલું ધન તેનો ત્યાગ એટલે રૂપાત્રે દાન કરવું. એજ તેનું સંરક્ષણ છે. જેમ તળાવમાં પાણી છતાં તેમાંથી થોડું થોડું બહાર નીકળી જાય છે પછી તે પાણી સ્વચ્છ થાય છે અને વૃદ્ધી પામે છે તે પ્રમાણે દાનથી દ્રવ્યની સુધ્ધી થાય છે. વાસ્તે પૈસાનું રક્ષણ અને વૃદ્ધી કરનાર રૂપાત્રે દાન છે. ૧૪

યસ્યાર્થસ્તસ્યમિત્રાણિ યસ્યાર્થસ્તસ્યવાંધવા ॥

યસ્યાર્થઃસપુમાનલોકે યસ્યાર્થઃસચર્જીવતિ ॥૧૫॥

ટીકા.—જેને પૈસો છે તેને મીત્ર ને બાધબંધ સારા મળે છે. ને તે લોકોમાં પ્રખ્યાત થઈને જીવન પણ પામે છે. વારંતે લોકોમાં પૈસાજેવી બીજીવસ્તુ કંઈજ નથી. વારંતે પ્રયત્ન કરીને દ્રવ્યનું સંગ્રહ કરવું એટલે સર્વ અનુકુળ થશે. ૧૫

સ્વર્ગસ્થિતાનામિહજીવલોકે ચત્વારિચિન્હાનિવસં
તીદેહે ॥ દાનપ્રસંગોમધુગચવાણીદેવાર્ચનંદ્રાહ્મજ
તર્પણંચ ॥૧૬॥

ટીકા.—હમેશ દાન કરવું, મીઠું બાજણ કરવું, દેવતા પૂજા કરવી, બ્રાહ્મણ જમાડવા, આચાર લક્ષણો જેનામાં હમેશ છે તે સ્વર્ગજ છે એમ સમજવું. ૧૬

અત્પંતકોપઃકટુરાચવાણી દારિદ્રતાચસ્વજને ॥

ધુવૈરમ ॥નોચપ્રસંગઃકુલહીનસેવાચિન્હાનિ
દેહેનરકસ્થિતાનામ્ ॥૧૭॥

ટીકા.—ધણે ક્રોધ કરવો, કુષ્ટ બાજણ કરવું, દરિદ્રતા, પોતાના માણસોની સાથે વૈર, નાચ લોકોની સાથે પ્રસંગ નાચ કુળતા લોકોની શેવા કરવી. આ છ નરકનાં ચિન્હો છે. એ જેનામાં હમેશ છે તે નરકે જશે એમ સમજવું. ૧૭

ગમ્યતેયદિમૃગૈર્દ્રમંદિરંલભ્યતે કરિક્કપોલમૌત્તિકમ

જંતુકાલયગતેચપ્રાપ્ય તેષ્વસ્તપૂન્છત્વરર્ચમર્ચંલંડનમ્ ॥૧૮

ટીકા.—સિંહની ગુફા પાસે ગયા હૃદયે તો હાથીના માથાપરનાં મોતી મળે છે, અને શિયાળની ગુફામાં ગયા હ-

હોએ તો વાછરડાનું પુછડું કે ગધેડાના ચામડાનો કકડો મળે છે વારતે યાચકે માગવાને મોટાને ઘેર જવું. ગરીબને ઘેર જવું નહીં કેમકે ત્યાં કંઈ પ્રાપ્ત થવાનું નથી. ૧૮

શૂનઃપુચ્છપ્રીવદ્યથ જીવિતંવિદ્યાયાવિના ॥

નગુહ્યગોપનેશક્તં નચદંશનિવારણે ॥૧૯॥

ટીકા.—કુતરાની પુંછડી જેમ પોતાના ગુહસ્થાનને ઢાંકવા ને કે માખ્યો ઉડાડવાને શક્તિમાન નથી તે છતાં વ્યર્થ છે. તેમ વિદ્યા વગરના માણસનું જીવનું વ્યર્થ છે. કેમકે વિદ્યા વગર તે પોતાનુંકે પોતાના કુટુંબનું સંરક્ષણ કરવાને સમર્થ નથી. વારતે અવિદ્વાન પુરૂષનું જીવનું વ્યર્થ છે. ૧૯

વાચઃશૌચંચમનસઃ શૌચમિંદ્રિયનિગ્રહ ॥

સર્વભૂતદયાશૌચમે તત્ત્વૌચંપરાર્થિનામ ॥૨૦॥

ટીકા.—કૃષ્ણ શબ્દ બ્રહ્માને બીજાના મનને દુઃખ નહીં આપવું, ને બીજાનું મર્મ ન કહીને દેખાડવું. એ વાણીનું શુદ્ધત્વ પાણું છે, બધી વાસનાનાં ત્યાગ કરીને ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવા, ને હાથરને ઠેકાણે રહેવું. એ મનનું શુદ્ધ પાણું છે. મોક્ષના હિચ્છા જેને છે તેણે સધળા ઉપર દયા કરવી એજ તેનું શુદ્ધ પાણું છે એથીજ તે મોક્ષ પામે છે. ૨૦

પુષ્પેગંધંતિલેતૈલ કાષ્ટેવન્દિઃપયોઘૃતમ ॥

દક્ષૌગુહંતયાદેહે પદ્મયાત્માનંવિવેકત ॥૨૧॥

ટીકા.—પુષ્પમાં ગંધ જે અદૃશ્ય રૂપે છે તે સુદયાથી જેમ જાણવામાં આવે છે તેજમાં તેજ અદૃશ્ય રૂપે છે તે જેમ ધંતમાં ધાલીને દૃશ્ય કરે છે. લાકડામાં જેમ અગ્નિ અદૃશ્ય છે તે મથન કરીને ખુલ્લો કરવામાં આવે છે. દુધ

માં ધી જેમ અદૃશ્ય રૂપે છે તે જેમ બીજા કરાય છે. અને શરૂડીમાં ગોળા અદૃશ્ય રૂપે છે તે જેમ જુદો કરાય છે તેમ જો આત્મા દેહ રૂપ બાસે છે તે વીવેક રૂપ ઉપાયે કરીને બિજા અવિનાશી બનેલા. ૨૧

इति ब्रह्मचरणान्त्ये नितिग्रंथे सप्तमो अध्यायसमाप्त

અધ્યાય ૮ મો.

अधमाधनमिच्छन्ति धनंमानंचमध्यमा ॥

उत्तमामानमिच्छन्ति मानोहीमहताधनम् ॥ १ ॥

ટીકા.—અધમ લોકો દ્રવ્યને ઇચ્છે છે. મધ્યમ લોકો ધન તથા માનને ઇચ્છે છે. ને ઉત્તમ લોકો માનનીજ ઇચ્છા કરે છે. તેમજ તે માનજ ધન છે. ૧

इक्षुराणःपयोमूलं तावदुलंफलंमौषधम् ॥

भक्षइत्वाःपिकर्तव्या स्नानदानादिका क्रिया । २ ।

ટીકા.—શરૂડી, પાણી, દુધ, મૂળ, ફળ અને ઔષધ તથા સોપારી એ આપને પછા નહાયા હોયથે તો કેઈ દોષ નથી. ૨

दीपोभक्षयतेध्यातं कज्जलंचप्रसूयते ॥

यदन्नंभक्षयेन्निर्यं जायते तादृशीप्रजा । ३ ।

ટીકા.—દીપો અંધારાનું બપોળું કરે છે. અને કાળજી રૂપ પ્રજા ઉત્પન્ન કરે છે. વારતે રોજ જો માણસ નેવું અને ખાયછે તેજ પ્રમાણે યુગ્મવાન તથા બળવાન હોડરાયાય છે. ૩

वितंदेहीगुणान्वितेषु मतिमननान्यत्रदेहि

क्वचित् ॥ प्रासंदारिनिर्जलं घनमुखंमार्चं

युक्तसदा ।

જીવાનસ્થાવરજંગમાશ્ચ સકલાનસંજીવ્યમૂમંડલં

ભૂયઃપદ્યતદેવકોટી ગુણીતંગચ્છેતમંભોનિધિમાધા ।

ટીકા.—હે બુદ્ધિમાન માણસ દાન આપે તો ગુણવાન માણસનેજ આપ, ગુણવગરનાને કોઈ દાહાડો આપીશનહી જેમ આશ્પાણી પ્રવેશ કરીને હમેશ મીઠું થઈને સ્થાવરજંગમાદી સર્વ જીવ માવને તથા આપ્યા ભૂમંડળને સંજીવન કરાવે પછી જુઓ કે તેજ પ્રાણી કરોડો બ્રહ્મ વધારે થઈને સમુદ્રમાં જાય છે. તેમજ ગુણવાનને દાન આપ્યું હોય તો આપનારને ધર્મા ગુણ પ્રાપ્ત થાય છે. ૪

ચાંડાલાનાંસહસ્રૈશ્ચ સૂરિમિસ્તત્વદર્શિભિઃ

સમોહિયયનઃપ્રોક્તો નનીચોયવનાતપર ॥૫॥

ટીકા.—અરૂં બેનારાઓએ પવન એટલેમ્લેચ્છ હજારોયં ડાળો જેવાછે એમ કહ્યોછે વાસ્તે પવનથી નીચો કોઈજનથીપ તેલાભ્યંગેચિતાધૂમે મૈથુનેક્ષૌરકર્મણિ ॥

તાવદ્રવતિચાંડાલો યાવત્સ્રાનંસમાચરેત ।૬।

ટીકા.—તેજ શરીરને લગાડ્યું હોય ત્યારપછી, ચીતાધુમ લીધો હોય ત્યારપછી, મૈથુન કીધું હોય ત્યારપછી, હજાર-મતકરાની હોય ત્યારપછી, જ્યાંસુધી નાહ્યો નથી ત્યાં સુધી તે ચાંડાળ જેવા સમજવો નાહ્યા પછી શુદ્ધ થાય છે. ૬

અજીર્ણેભેષજંવારિ જીર્ણેવારિબલપ્રદમ ॥

ભોજનેચામૃતંવારિ ભોજનાંતેવિષપ્રદમ ॥૭॥

ટીકા.—અજીરણ એટલે અન્ન પાચન નહી થયું હોય તેના ઉપર પાણી પીધું હોય તો તે એ.૪૬ રૂપ થઈને અ-

છુરેણુનો નાથ કરે છે. અજ પામન થયા પછી પાણી પી
ધું હોય તો તે બળ આપનાર છે. ભોજનની વખતે પાંધું
હોય તો અમૃત જેવું આરોગ્ય છે. ભોજન થયા પછી પા-
ણી પીધું હોય તો તે વિષ પ્રમાણે થાય છે. ૭

હતંજ્ઞાનંક્રિયાહીનં હતંચાજ્ઞાનતોનરઃ ॥

હતંનિર્નાયકંસૈન્યં સ્ત્રીયોનષ્ટાહ્યમર્તૃકા ॥૮॥

ટીકા.—જ્ઞાન છતાં જે કર્મ કરે તો નથી તેનું જ્ઞાન બ-
ર્થ છે. જેને જ્ઞાન નહીં હોય તે માણસ છતાં નહીંજ સમ-
જવો. જે સેનામાં નાયક એટલે રક્ષણ કરનાર નથી તે છતાં
પણ સેના બર્થ છે. કેમકે તેનાથી કંઈ પ્રાક્રમ થવાનું નથી.
જેસ્ત્રીઓનો વર નથી તે શુભતા છતાં મૃતજ સમજવી. ૮

વૃદ્ધકાલેમૃતાભાર્યાં બંધુહસ્તગતંધનંમ ॥

ભોજનંચપરાધીનં તિસ્ત્રોડપુસાંવિડંબના ॥૯॥

ટીકા.—ઘરેડપણમાં બાઈડી મરી જાય છે. દ્રવ્ય બાઈ-
ઓના હાથમાં જાય છે. ખાવું બીજાના હાથમાં હોય છે
એ ત્રણ પ્રકારની માણસને વીર્યમતા છે. ૯

અગ્નિહોત્રંવિનાવેદા નચ્ચદાનંવિનાક્રિયા ॥

નભાવેનવિનાસિદ્ધિ સ્તસ્માદ્ધાવોહિકારણમ ॥૧૦॥

ટીકા.—અગ્નિહોત્ર વગર શિખેલી વેદ સફળતાને પામતો
નથી. દાન વગર કર્મે ફળઆપતા નથી અને કોઈ પણ
સિધ્ધી ભક્તી વગર નથી. વાસ્તે ભક્તિ મુખ્ય કારણ છે. ૧૦

કાષ્ટપાષાણધાતુનાં કૃત્વાભાવેનસંવનમ ॥

શ્રદ્ધયાચતથાસિદ્ધિ સ્તસ્યશ્વિષ્ણુપ્રસાદતઃ ॥૧૧॥

ટીકા.—કાષ્ટ (સાકડાં.) પાપાણ (પથરા) અને ધાતુ એ-
મની મુર્તિઓને વિષે હથિર રૂપ ભાવના ધરીને શેવા કીધી
હેાય તો હથિર કૃપાથી નફો સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૧

નદેવોવિદ્યતેકાષ્ટે નપાષાણેનમન્મયે ॥

ભાવેહિવિદ્યતેદેવ સ્તસ્સાદ્ભાવાહિકારણમ ॥૧૨॥

ટીકા.—કાષ્ટ પાપાણ માટી એમની મુર્તિઓને વિશે દે-
વ રહે છે. એમ નથી પણ કેવળ ભક્તિને કેકાણેજ દેવ રહે
છે. વારતે હથિરની પ્રાપ્તિ વારતે કૃષ્ણ એક ભક્તિજન્યેષ્યે. ૧૨

શાંતિનુલ્યંતપોનાસ્તિ નસંતોષાતપરંસુખં ॥

નતૃષ્ણાયાપગોઽધિ નંચધર્મોદયાપર ॥૧૩॥

ટીકા.—શાંતી જેવું બીજું તપ નથી, સંતોષથી બીજું
સુખ નથી. તૃષ્ણા જેવો બીજો વ્યાધિ કોઈ નથી. ને દયા-
થી બીજો કોઈજ ધર્મ નથી. ૧૩

ક્રોધોવૈવસ્યતોરાજા તૃષ્ણાવતરણીનદી ॥

વિશાકામદુઃખાધેનુઃ સંતોષોનંદનંવનમ ॥૧૪॥

ટીકા.—ક્રોધ એજ યમ રાજા તૃષ્ણા એજ વૈતરણી ન-
દી, વિદ્યા એટલે જ્ઞાન એજ હરંછંડા મનોરથોને પૂર્ણ કર-
નારી કામધેનું, ને સંતોષ એજ સ્વર્ગમાં જે નન્દવન છે
તેજ સંતોષથી પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૪

ગુણોભૂષયતેરૂપં શીલંભૂષયતેકુલં ॥

સિદ્ધિર્ભૂષયતેવિદ્યાં ભાંગોભૂષયતેધનમ ॥૧૫॥

ટીકા.—ગુણજ સ્વરૂપને શોભા આપે છે. ઉત્તમ સ્વ-
ભાવ કુળને શોભા આપે છે. સીદ્ધી વિદ્યાને શોભા આપે
છે. ને ઉપભોગ દ્રવ્યને શોભા આપે છે. ૧૫

નિર્ત્વિણસ્યહતંરૂપં કુશીલસ્યહતંકુલમ ॥

અસિદ્ધસ્યહતાવિદ્યા અભોગેનહતંધનમ ॥૧૯॥

ટીકા.—જેને કોઈ પણ ઉત્તમ ગુણ નથી તે ખુબ સુરત છતાં તેનું રૂપ શાભતું નથી. જેનો સ્વભાવ સારો નથી તેનું કુળ લોકોમાં નિંદ્ય થાય છે. જેને કોઈ પણ સિદ્ધિ નથી તેને વિદ્યા શાભતી નથી. જે દ્રવ્યનો ઉપભોગ કરતો નથી તેનું દ્રવ્ય વ્યર્થ નાશ પામે છે. ૧૯

શદ્દંભૂમિગતંતોયં શુદ્ધાનારીપતિવ્રતા ॥

શુચિઃક્ષેમકરોરાજા સંતોષીવ્રાહ્મણઃશુચિઃ ॥૧૭॥

ટીકા.—પૃથ્વીમાંનું પાણી શુદ્ધ છે. પતિવ્રતા સ્ત્રી શુદ્ધ છે. પ્રભુનું હિત કરનારો રાજા પવિત્ર છે. ને બ્રાહ્મણ જે હમેશ સંતોષ માનનારો છે તે પવિત્ર છે એમ સમજવું. ૧૭

અમંતુષ્ટાદ્વિજ્ઞાનઘ્તાઃ સંતુષ્ટાશ્ચમહીપતિ ॥

સલલજાગણીકાનઘ્તા નિર્લંડઆચકુલાંગનાઃ ॥૧૮॥

ટીકા.—જેને યમ તેટલો પૈસો મળ્યો હોય તો પણ સંતોષ માનતો નથી, એવો બ્રાહ્મણ થોડા દ્રવ્યથી સંતોષ માનનારો રાજા લાજ રાખનારી એવી વસ્તુ તેમજ લગ્ન કીધેલી સ્ત્રી જે મર્યાદા કે લગ્ન્યા રાખતી નથી તે એવાં એ નાશ પામે છે. ૧૮

કિંકુલેનવિશાલેન વિદ્યાહીનેનરેહીનામ ॥

દુષ્કુલીનોપિવિદ્વાનયો સદેવૈરપિપ્જ્યતે ॥૧૯॥

ટીકા.—જે માણસનું કુળ મોટું હોય ને વિદ્યા વગરનું હોય તો તે શા કામનું. દુષ્કુળમાંનો હોય પણ જો તેને કિ

દા હોય તો દેવ પણ તેની પૂંજ કરે છે. ૧૬

વિદ્વાનપ્રશસ્યતેલોકે વિદ્વાનસર્વત્રગૌરયમ ॥

વિદ્યાલાભતેસર્વ વિદ્યાસર્વત્રપુજ્યતે ॥૨૦॥

ટીકા.—વિદ્વાન સર્વ લોકોમાં પ્રખ્યાત થાય છે. તે લોકોમાં મહત્ત્વને પણ પામે છે. વિદ્યા વડે નહીં મળવાની વસ્તુઓમાં મળે છે વાસ્તે વિદ્યાજ બધે ઠેકાણે પૂજ્ય છે. ૨૦

રુપયૌવનસંપન્ના વિશાલકુલસંભવાઃ ॥

વિદ્યાહિનાનશોમંતે નિર્ગંધાઢવકિંશુકા ॥૨૧॥

ટીકા.—ધણા ખુબસુરત, જવાન એવા મોટા કુળમાં ઉત્પન્ન થયા હોય તો પણ તેમને વિદ્યા ન હોય તો તે શોભતા નથી. પાંદડાં તથા ફૂલાદી વડે આખરાનું ઝાડ સંપન્ન છે તો પણ સુગંધી નથી તેથી શોભતાં નથી તેમ તે જાણવાં. ૨૧

માંસપ્રધ્યાઃસુગપાના મૂર્ખાશ્વાક્ષરવર્જિતા ॥

પશુભિસ્તૈર્નરાકારૈર્ભારાક્રાંતાચમેદિની ॥૨૨॥

ટીકા.—માંસ ખાનારા, દારૂ પીનારા અને જેને એકે અક્ષર આવડતો નથી એટલે જે કેવળ અવિદ્વાન છે તેઓ માણસરૂપે જનવરોજ છે. એમના બારેથી પૃથ્વી આકાંત માત્ર થાય છે. એમનો કદજ ઉપયોગ નથી. તેમનો જનમારો બર્થ છે. ૨૨

અન્નહીનોદહેદ્રાટ્ટં મંત્રહીનશ્ચઋત્વિજઃ ॥

યજમાનંદાનહીનો નાસ્તિયજ્ઞસમોરિપુ ॥૨૩॥

ટીકા.—યજ કરેલા એ સાડું છે ખડું પરંતુ અન્ન દાન નહીં કીધું હોય તો તે રાગ્યને બાળે છે તે મંત્ર બરાબર

તમમાં હોય તો તે અને દક્ષિણ વગરનો થયો હોય તો તે
યજ્ઞનાનને બાળે છે. વારતે કરીને યજ્ઞ જેવો બીજો શત્રુ
નથી એવું સિદ્ધ થયું પણ તે બે યથાસંગ થયો હોય તો
તેના જેવું હીત કરનાર બીજો કોઈ નથી. ૨૩

इति वृद्धचाणाख्येनीतीग्रंथे ८ मो ध्यायसमाप्त

अध्याय ९ मो.

मुक्तिमिच्छसि चेत्ता तविषयानविषवत्यज ॥

क्षमार्जवमानशौचंच सत्यं पीयूषवत्पिष ॥ ૧ ॥

ટીકા.—હે બાઈ બે તું મુક્તિને ઇચ્છતો હોય તો વિ-
ષયનો વિષ જેવા ત્યાગ કર, અને સહનતા સીધાપણું ઇન્દ્રિ-
ય નીગ્રહતા ચોખ્ખા પાણું તેમજ સત્ય એમનું અમૃત જેવું
સેવન કર એટલે મુક્તિ પામીશ. ૧

परस्परस्य मर्याणि ये भाषन्ते नराधमाः ॥

तएव विलयं याति वल्मि कोटर सर्पवत् ॥ ૨ ॥

ટીકા.—જે માણસો અધમ હોય છે તેઓ એક બીજા-
ના મર્મો લોકોમાં પ્રસિદ્ધ કરે છે. તેઓ પોતાનો જ નાશ ક-
રી લે છે. જેમ સાપ પોતાના બળમાં વેદિતથાન મરણ પા-
મે છે તેજ પ્રમાણે દ્વેષ કરનારા પોતાનો નાશ પોતે જ કરે છે. ૨

गंधःसुवर्णफलमिक्षुदंडे नाकारीपुष्पंखलुचंदनस्या॥

विद्वानधनीकोनृपदीर्घजीवी धातुपुराकोपिनबुद्धिभेत्ता

ટીકા.—સોનાને સુગંધ, શેરડીને ફળ, સુખડના ઝાડને
ફૂલો, વિદ્વાન માણસ પૈસાબાજો, રાજા ધણા વખત સુધી

જીવનારો બ્રહ્મદેવે આ જગતમાં કોઇનેજ આપા ગુણ આપ્યા નથી. કેમકે એમને ઉત્પન્ન કીધા તે વખતે કોઈ સારો માણસ તેને શિખવવાને નહોતો. ૩

સર્વોષધીનામમૃતાપ્રધાના સર્વેષુસૌખ્યેષ્વશ
નંપ્રધાનમ્ ॥ સર્વેન્દ્રિયાણાંનયનંપ્રધાનંસર્વે
પુમાન્નેષુશિરઃપ્રધાનમ્ ॥૯॥

ટીકા.—અધાં ઓષડોમાં અમૃતા એટલે ધરો એટ છે. સર્વ સુખોમાં ભોજન સુખ અદ્ધામાં મુખ્ય છે. અધી ઇન્દ્રિયોમાં નયને દ્રિય એટલે આંખ્ય એટ છે. તે વગર અધી ઇન્દ્રિયો વ્યર્થ છે. સર્વ ગાત્રોમાં માથુ એટ છે એમ જાણવું. ૪

દુતોનસંચરતિમરયેન ચલેચ્ચાર્તા પૂર્વનજલ્પિ
તમિદંનચસંગમોસ્તિ ॥ વ્યાન્નિસ્થિતંરપિશશિ

ગ્રહણંપ્રશસ્તતં જાનાતિયોદ્વિજ્જવરઃસકથન વિદ્વાન્૫॥

ટીકા.—જે ઠેકાણે દુતોની ગતી નથી ને જ્યાં ચાર્તા પહોંચી ચાલતી નથી. જે પહેલાં કોઈએ કહ્યું નથી. જેનો કોઈ દહાડો સમાગમ પણ થવાનો નથી, એવા આકાશને વિશે ચંદ્ર સૂર્યનું ગ્રહણ જે બરાબર જાણે છે એવા બ્રાહ્મણને સાતા એટલે સારા માણસ કેમ નહીં કહીએ. ૫

વિદ્યાર્થિસેવકઃપાંથઃ ક્ષુધાર્તોભયકાતરઃ ॥

માંડારીપ્રતિહારીચ સત્સમુપાનપ્રબોધયેત ॥૬॥

ટીકા.—વિદ્યાર્થી, ચાકર, રસ્તે ચાલનાર, ભુખ્યો બન્ધ પામેલો ધનાદિકનો રક્ષણ કરનારો અને દ્વારપાળ, આ સાત સુતેલાં હોય તો પણ જાગૃત કરવાં. ૬

અહીનૃપંચશારૂલં વૃટિંચલાલકંતયા ॥

પરંશ્વાનંચમૂર્ખંચ સપ્તસુપ્તાન્નબોધયેત ॥૭॥

ટીકા.—સાપ, રાજા, વાધ, વૃંદાવી, નામનો છવ, વિશેષ છોકરું, બીજાનું કૃતરું. અને મુરખ એ સાત સુતેલાં હોય તે વખતે તેમને જાગૃત કરવાં નહીં. ૭

અર્થાધીનાશ્ચયૈર્વેદા સ્તથાશ્રૂદ્ધાન્નમોજનાઃ ॥

તેદ્વિજાકિંકરિપ્યંતિનિર્વિષાદવષન્નગાઃ ॥૮॥

ટીકા.—દ્રવ્ય મેળવવાને વાસ્તેજ જેમણે વેદનું અધ્યયન કીધું છે. અને હમેશ શુદ્ધનું અન્ન લક્ષણ કરીને પુષ્ટ થયેલા છે. એવા બ્રાહ્મણ વિષ વગરના સાપની પેઠે કંઈ કરવાને સમર્થ નથી. ૮

યસ્મિનઠષ્ટેભવંનાસ્તી નુદ્દનૈવધનાગમ ॥

નિગ્રહાનુગ્રહોનાસ્તિ સરુષ્ટઃકિંકરિપ્યતિ ॥૯॥

ટીકા.—જે કોઈ માણસને ગુસ્સો આવ્યો છતાં તેની પાસેથી બચ નથી, ને સંતુષ્ટ થયે છતાં કોઈને લાભ નથી, ને નિગ્રહ કે અનુગ્રહ કરવાની શક્તિ નથી તે માણસને ક્રોધ આવ્યો હોય તો તે શું કરવાનો છે. ૯

નિર્વિવેણાપિસર્વેણ કર્તવ્યમહતીફળા ॥

વિષમસ્તનચાપ્યસ્ત્વઃ સ્વટાટોપોભયંકરઃ ॥૧૦॥

ટીકા.—વિષ વગરના સાપે લોકોને બચ દેખાડવાને માટે પોતાની ફણ ફેંકાવવી. વિષ હો કે ન હો, આટોપ માત્ર ભયંકર કરવો જોઈએ. માણસ અવિદ્વાન છતાં લોકોમાં મોટી વિદ્વતા દેખાડવી એ મૂર્ખનું લક્ષણ છે. ૧૦

પ્રાતર્ગૃતપ્રસંગેન મધ્યાન્હેત્ત્રીપ્રસંગતઃ ॥

રાત્રૌચોરપ્રસંગન કાલોગચ્છતિધિમતામ્ ॥૧૧॥

ટીકા.—સવારે દ્યુત પ્રસંગથી એટલે મહાભારતનું અવ-
ણ કરીને સારા માણસો કાળ ગમાવે છે. બપોરે સ્ત્રી પ્ર-
સંગે કરીને એટલે શ્રી રામાયણનું અવણ કરીને કાળ ગુમા-
વે છે. રાતે ચોરના પ્રસંગથી એટલે શ્રીમદ્ભાગવતનું અવણ
કરીને સારા માણસો કાળ ગુમાવે છે. વાસ્તે બુદ્ધિમાનમા-
ણસોનો જરા પણ વ્યત વ્યર્થ જતો નથી. ૧૧

સ્વહસ્તગ્રહિતામાલા સ્વહસ્તઘૃષ્ટચંદનમ્ ॥સ્વ

હસ્તલિખિતંસ્તોત્રં શુક્રસ્યાપિશ્ચિયંહરેત ॥૧૨॥

ટીકા.—પોતાને હાથે તૈયાર કીધેલી માળા ધારણ કીધી
હોય તો. ને પોતાને હાથે ધણેલા ચંદનનું ટીલું કીધું હોય
તો પોતાના હાથે લખેલા પુસ્તકનો કે સ્તોત્રનો પાઠ કીધો
હોય તો ઈંદ્રનો પણ પૈશા જતો રહેશે. પછી બીજા સામાન્ય
માણસો, પૈશા જશે એમાં શી નવાઈ. ૧૨

દ્વલુદંડાસ્તિલાઃશૂદ્રાઃ કાંતાકાંચનમંદિની

ચંદનંદધિતાંબુલં મર્દનંગુણવર્દનમ્ ॥૧૩॥

ટીકા.—શેરડી, તલ, શુદ્ર સ્ત્રી, સોનું પૃથ્વી ચંદન, દહી
અને તાંબુળ એમનું જેટલું વધારે મર્દન કરીએ તેટલો વધારે
ગુણ આપનારાં છે. ૧૩

દરિદ્રતાધૈર્યતયાવિરાજતે કુવચ્છતાશુભ્રતયા

વિરાજતે ॥ કદન્બંતાચોષ્ણતયા વિરાજતે

કુરુપતાશીલતયાવિરાજતે ॥૧૪॥

ટીકા.—દરીદ્રતા ધૈર્ય વડે શામિ છે લુગડાં થોડી કીમતનાં હોય તો પણ તે ધુણપણથી શામિ છે. સ્વરૂપ અરાખ્ય હોય તો પણ સ્વભાવ સારો હોય તો તે શામિ છે. ૧૪

इतिवृद्धाणां नैतिग्रंथे नवमोऽध्याय समाप्तः

अथ उत्तरार्द्ध प्रारंभः.

अध्याय १० मो

धनहीनोऽनृहीनश्च धनिकःसमुनिश्चय ॥

विद्यारत्नेनयोहिनः सहोऽनःसर्ववस्तुषु ॥ ૧ ॥

ટીકા.—દ્રવ્ય વગરનો હોય તે હીન (દરેક વસ્તુ રહીત) છે. એમ સમજવું નહીં. પણ જે અવિદ્વાન છે તેજ હીન છે એમ સમજવું. વિદ્યા રૂપી રત્ન જે છે તે દરેક વસ્તુની હીત છે એમ સમજવું. ૧

वृष्टीपूतं न्यसेतपादं वस्त्रपूतं विवेजलम ॥

शास्त्रपूतं वदेद्वाक्यं मनःपूतं समाचरेत् ॥ ૨ ॥

ટીકા.—આખ્યો એ પવિત્ર જગા જોઈને પછી ત્યાં પણ મુકવો. કપડાં વડે ગાળેલું પાણી પીવું. શાસ્ત્રોએ જે પવિત્ર વાક્ય કહ્યું છે તેજ આલવું. મનવડે પવિત્ર અપવિત્રનો વિચાર કરીને જે પવિત્ર હોય તેનુંજ આચરણ કરવું. ૨

सुखार्थी च त्र्यजेद्विद्यां विद्यार्थी च त्र्यजेत्सुखम् ॥

सुखार्थिनः कुतो विद्या कुतो विद्यार्थिनः सुखम् ॥ ૩ ॥

ટીકા.—દેહને કંઈ પણ મહેનત ન આપવી એવું ને ઈ-
ચ્છે છે તે વિદ્યાને છોડી દે છે. ને વિદ્યાને ઈચ્છે છે તે
સુખનો ત્યાગ કરે છે. સુખની ઈચ્છા કરનારને વિદ્યા ક્યાંથી
મળવાની છે. ને વિદ્યા ઈચ્છનારને સુખ ક્યાંથી મળવાનું છે. ૩

કવયઃકિંનયશ્વપંતિ કિંનકુર્વતિયોષિતઃ ॥

મન્યપાકિંનજલપંતિ કિંનમર્ક્ષંતિવાયસા ॥૮॥

ટીકા.—કવિયો જ્ઞાન વડે શું જોતા નથી. બધું જુએ છે
સ્ત્રીયો શું નથી કરતી તેઓ સાહસ પણાથી હરેક કંઈ કરે
છે, દારૂ પીનારા શું બોલતા નથી. તેઓ ન બોલાય તેવાં
બાષણો બોલે છે. તેમ કાગડા ન ખાય એવા પદાર્થ કંઈ જ
નથી. તેઓ નરકાદી પણ ખાય છે. ૪

રંકરોતીરાજાને રાજાનેરંકમેવચ ॥ ધનિને

નિર્ધનંચૈવ નિર્ધનંધનિને તથા ॥૫॥

ટીકા.—ઈશ્વર જે કૃપા કરશે તો બીખારીને રાજ આ-
પશે અને જે કોપાયમાન થશે તો રાજાને પણ બીખારી
કરી નાખશે. તેમજ નિર્ધનને ધનવાળો, ને ધનવાળાને નિ-
ર્ધન કરશે એવી ઈશ્વરની સત્તા છે. ૫

લુબ્ધાનાંયાચકઃશત્રુ મૂલાનાંબોધકોરિપુઃ ॥

જારમ્ત્રિણાંપતિઃશત્રુ શ્વોરાનાંચંદ્રમારિપુઃ ॥૬॥

ટીકા.—લોભી માણસને માગનારો શત્રુની માફક લાગે
છે. મૂર્ખને પોતાનું હિત કહેનાર શત્રુ નેવો લાગે છે બ-
બિમાર કરનારી સ્ત્રીને પોતાનો વર શત્રુ નેવો લાગે છે.
અને ચોરને ચંદ્રમા શત્રુ નેવો લાગે છે. ૬

યેષાંનવિદ્યાનતપોનદાનં નચાપિશીલંનગુણોનધર્મઃ

તેમૃદુલોકેભૂવિભારમૂતા મનુષ્યરૂપેનમૃગાશ્વર્ગંતિઃ ॥

ટીકા.—વિદ્યા, તપાદાન, સારો સ્વભાવ, ગુણ અને ધર્મ એ છમાંનો એક જોને નથી તે આ મૃત્યું લોકમાં પૃથ્વી ઉપર કેવળ બાર રૂપ યજ્ઞને મનુષ્ય દેહરૂપી હરણુજ કહે છે. ૭

અંતઃસારવિહિનાનાં ઉપદેશોનજાયતે ॥

મલયાચલસંમર્ગાત નવેણુશ્વંદનાયતે ॥૮॥

ટીકા.—જો માણસમાં જરા પણ બુદ્ધિ નથી તે માણસને ગમે તેટલો ઉપદેશ કીધો હોય તે ઠસતો (રહેતો) નથી. મલયાચલ પર્વતના ચંદનના યોગે કરીને અંતઃસાર વગરના બાસ ચંદન જેવાં એટલે સુખડ જેવાં થતાં નથી. ૮

યસ્યનાસ્તિસ્વયંપ્રાજ્ઞા શાસ્ત્રંતસ્યકરોતિક્રિમ ॥

લોચનાભ્યાંવિહિનસ્ય દર્પણઃકિંકરિષ્યતિ ॥૯॥

ટીકા.—જોને પેટેલાંથીજ બુદ્ધિ નથી તેને શાસ્ત્ર શુંકરશે જો પેટેલાંથી આધણા છે તેમને સારૂ દર્પણ બ્યર્થ છે તે પોતાના ગુણ કરી શકતું નથી. તેમ બુદ્ધિવગરના માણસને શાસ્ત્ર કંઈ પણ ગુણ કરવાને સમર્થ થતું નથી. ૯

દુર્જનંસઙ્ગજનંકર્તુ મુપાયોનહિભૂતલે ॥

અપાનંશતધાધૈતં નષ્ટેષમિદ્રિયમ્બવેત ॥૧૦॥

ટીકા.—દુર્જનને સઙ્ગજન કરવાને આ પૃથ્વી ઉપર એકે ઉપાય નથી. જો નીચ અમાનેદ્રિય (ગુદરથાન) છે તે શો વખત ધોયું હોય તો પણ એજ ઇંદ્રિયના ખરોખરીને પામતું નથી. ૧૦

આત્મદ્વેષાદ્ભવન્મત્યુઃ પરદ્વેષાદ્દનક્ષયઃ ॥

રાજદ્વેષાદ્ભવન્નાશોબ્રહ્મદ્વેષાતકંલક્ષય ॥૧૧॥

ટીકા.—સ્વકીય (આપણા) માણસોને દ્વેષ કીધો હોય તેથી મરણજ પ્રાપ્ત થાય છે. બીજા લોકોનો દ્વેષ કીધો હોય તો પૈસાનો નાશ થાય છે. રાજાનો દ્વેષ કીધો હોય તો બંધો નાશ થાય છે. અને બ્રાહ્મણનો દ્વેષ કીધો હોય તો કુળનો નાશ થાય છે. ૧૧

વરંવનેઽધ્યાધગજેંદ્રસેવિતે હમ્માલયેપત્રફલાંબુસેવનમ્ ॥

તૃણપુશ્પ્યાશતજીણવિલ્કલં નવંધુમધ્યેદ્દનહીન

જીવિતં ॥૧૨॥

ટીકા.—વાધ આદી કરીને કુટ જતાવરી રહે છે. એવા વનમાં રહેવું. ત્યાં પત્ર (પાતરાં) ફળો વગેરે ખાઈને રહેવું. ત્યાંહાં ઘાસ ઉપર સુઈ રહેવું. ઘણે ઠેકાણે ફાટી ગયેલાં જીનનાં વધ્ધક વસ્ત્રો પહેરીને ત્યાંહાં રહેવું એ સાચું છે પણ બાઈબંધોમાં પૈસાવગરનાં રહેવું એ ઘણુંજ ખરાબ છે. ૧૨

વિપ્રોવૃક્ષસ્તસ્યમૂલંવસંધ્યાવેદઃ શાખાકર્મધર્મોચ

પત્રે ॥ તસ્માન્મૂલંયત્નતોરક્ષણીયં છિન્નેમૂલેનૈવશાખા

નપત્રમ્ ॥૧૩॥

ટીકા.—બ્રાહ્મણ એજ કોઈ ઝાડ છે તેનું મૂળ (મૂળીઆં) સંધ્યા છે તેની શાખા (ડાળાં) વેદ છે. ધર્મ અને કર્મ એ તેનાં પાદડાં છે. વાસ્તે તેનું મૂળ યત્નથી રક્ષણ કરવું એટલે ખરાબર વખતે સંધ્યા કરવી. મૂળનો નાશ થયો હોય તો ડાળાને પાતરાં થવાનાં નથી. ૧૩

માતાચક્રમલાદેવો પિતાદેવોઝનાર્દનઃ ॥

બાંધવાવિષ્ણુભક્તાશ્ચ સ્વદેશેભૂવનત્રયમ ।૧૪।

ટીકા.—લક્ષ્મી જેની માતા એટલે તેને મા પ્રમાણે માને છે જેનો આપ ભગવાન વિષ્ણુ છે એટલે તેને આપ જેવા બને છે ભગવદ્ભક્ત જેના બાધે એટલે બાધાઓ જેવા માને છે તેને પોતાનો દેશજ ત્રાંબુવન છે તેને પોતાનો દેશ છોડીને બીજે દેશ તીરથ જાવા કરવા જવાની જરૂર નથી. ૧૪

एकवृक्षसमारुढा नानावर्णाविहंगमा ॥

પ્રભાતેદિક્ષુગચ્છંતિ કાતત્રપરિદેવના ।૧૫।

ટીકા.—એકજ ઝાડને વિશે અનેક રંગના તથા જાતના ધણા પક્ષીઓ રહે છે. સવારે ઉઠીને દશ દિશાઓ તરફ ઉડી જાય છે તેમજ આ સંસારને વિશે અનેક જીવ રહે છે તેજ પાછા દેવ યોગથી જ્યુદા યજ્ઞને અનેક દિશાઓ તરફ જાય છે. અથવા કેટલાંએક મરી જાય છે તે વિશે દુઃખ થું કરવું જરાપણ કરવું નહીં. ૧૫

बुद्धिर्यस्यबलंतस्य निर्वृद्धेश्चकुतोबलम् ॥

વર્નેસિંહોમદોન્મત્તો જંબુકેનનિપાતિતઃ ।૧૬।

ટીકા.—જેને બુદ્ધિ છે તેજ બળવાન જાણવો. જેને બુદ્ધિ નથી તેને બળવાન ક્યાંથી મળવાનું છે. વનમાં સિંહ મદોન્મત્ત થએલો હોય છે પણ શિયાળ પોતાની બુદ્ધિના બળથી તેને મારી નાખે છે. ૧૬

काचिंताममजीवने यदिहरिर्विश्वंभरोगीय ॥

તેનોચેદર્ભકત્રોવના યજનનાંસ્ત્કયંકથનિ ।

મર્મેતદત્યાલોચ્ય મુહુર્મુહુર્પદ્યતેલપતેકેવલં

ત્વતપાદાંબુજસેવનેનસતતંકાલેમયાનીયતે ।૧૭।

ટીકા.—જો હું હરીને વિશ્વંભર એવા નામથી ગાઉ તો મને મારા પેલે દિવસે કાળજી કરવી નહી જોઈએ. તે જો વિશ્વંભર નહી થાય તો બાળકનું પેટ ભરવાને વાસ્તે માતા રતનોમાં (ધાધયોમાં) દુધ કેમ કરી મુકે છે. બ્યારે તે દુધ નિર્માણ કરે છે ત્યારે હરીજ વિશ્વંભર છે એમ જાણીને હે કમળ હે લક્ષ્મીજીના વર હું કેવળ તારા પગરૂપી કમળની શ્રવા કરીને મારો બધો વખત હરણ કરું છું. ૧૭

ગીર્વાણવાણોષુવિશિષ્ટ બુદ્ધિતથાપિભાષાંતર ॥

લોલૂપોઽહમ ॥ યથાસુધાયાંચસુરેષુસત્યાં

સ્વર્ગાગનાનામધરોસવેરુચિઃ ॥૧૮॥

ટીકા.—સંસ્કૃત વાણી એટલે છે તો પણ તેનાં બાષાંતરે રૂપી રસને વાસ્તે હું ઘણો લોભી છું. જેમ દેવાને અમૃત પ્રાપ્ત થયું છે તો પણ સ્વર્ગવાશી સ્ત્રીઓના અધરોષ્ટ ચુંબન વાસ્તે તેમને અભીરૂઆ એટલે હમ્મણ થાય છે. તેમ બીજી બાષારૂપી રસને વાસ્તે મને ઘણીજ ઉત્કંઠા (આતુરતા થઈ છે) ૧૮

અન્નાદ્દશગુણંવિષ્ટં વિષ્ટાદ્દશગુણંપય ॥

વયસાઽષ્ટગુણંમાંસં માંસાદ્દશગુણંઘૃતમ ॥૧૯॥

ટીકા.—અન કરતાં લોટ દશ ઘણો વધારે. લોટ કરતાં દશ ઘણું દુધ વધારે. દુધ કરતાં માંસ આઠ ઘણું વધારે ને માંસ કરતાં ધી દશ ઘણું વધારે ગુણમાં છે. ૧૯

શાકેનગંગાવર્દ્ધતે પયસાવર્દ્ધતેતનુ ॥

ઘૃતેનવર્દ્ધતેવીર્યં માંસાન્માંસંપ્રવર્દ્ધતે ॥૨૦॥

ટીકા.—શાક બાજુ આધાથી રોગ વધારે થાય છે કુ-
ધ પીધાથી શરીર પુષ્ટ (જાડુ) થાય છે. ઘી આધાથી વી-
ર્યમાં વધારો થાય છે. માંસ આધાથી માંસ વધે છે. એવી
રીતે પદાર્થો પદાર્થોને ઠેકાણે ગુણ કરે છે.

इतिवृद्धचाणारव्ये नितिग्रंथे १०मो ध्याय समाप्त.

અધ્યાય ૧૧ મો.

દાનૃત્વંત્રિયવસ્કૃત્વં ધીરન્વમુચિતજના ॥

અભ્યાસેનૈવલભ્યંતે ચત્વારઃસહજાગુણઃ ॥૧॥

ટીકા.—દાન કરવાની શક્તી, સાદ્ બોલવું, ધીરો પણું
વખતે જાણવું. આ ચાર ગુણ અભ્યાસ કરવાથી મળે છે
એમ નથી પણ તેઓ સ્વભાવીક છે. ૧

આત્મવર્ગપરિત્યચ્ય પરવર્ગસમાશ્રયન ॥

સ્વયમેવલયંયાતિ યથારાજાઽન્યધર્મન્ત ॥૨॥

ટીકા.—પોતાના ટોળાને છોડીને બીજાના ટોળાનો આ-
શ્રય કરે છે તે પોતાની મેળેજ નાશ પામે છે. જેમ બીજા-
ના ધર્મનો આશ્રય કરીને રાજ્ય નાશ પામે છે. ૨

हस्तीस्थूलतनुःसर्वाकुशवशःकिंहस्तीमात्रांकु

शो । दीपेप्रज्वलीते प्रणश्यतीतमःकिंदीपमात्रंतमः

વજ્રેનાપિહતાઃપત્તંતિમિગ્ન્યઃકિંવજ્રમાનગાસ્તે

જોયસ્યવિરાજતેસવલવાનસ્થુલેપુકઃપ્રત્યયઃ ૩

ટીકા.—હાથીનો સ્થુલ (મોટો) દેહ છે તો પણ અંકુશથી તે વથ થાય છે. વાસ્તે શું અંકુશ હાથી જેવડો છે કે? હી વો સંકોરેલો હોય છે ત્યારે અંધકાર નાશ પામે છે. વાસ્તે શું હીવો અંધકાર જેવડો છે કે? વર્જ્યી પર્વતોનો નાશ થાય છે વાસ્તે શું વર્જ પર્વત જેવડું છે કે? નહીં વાસ્તે જેનું તેજ વિષિષ્ટ (વધારે) છે તેજ બળવાન છે. મોટા પણાકિ વિચાર કરવાનો નહીં. ૩

કલૌદશસહસ્રેષુ હરિસ્ત્યજતિમેદિનીમ ।

તદર્દ્રજાન્હવિતોયંતદર્દ્રગ્રામદેવતા ।૯।

ટીકા.—કળાશ્રુગનાં દશહજાર વરસ જશે ત્યારે વિષ્ણુ (કૃષ્ણજી) પૃથ્વીનો ત્યાગ કરશે. પાંચ હજાર વર્ષ પછી ગંગાજી પૃથ્વીનો ત્યાગ કરશે. અઢીહજાર વર્ષ પછી ગ્રામદેવતા પૃથ્વીનો ત્યાગ કરશે. ૪

ગૃહાસક્તવ્યનોવિદ્યા નોદયામાંસહારિણ ।

દ્રવ્યલુબ્ધસ્યનોસત્યં સ્ત્રિણસ્યનપવિત્રતા ।૫।

ટીકા.—ઘરમાં હમેશ રહેનારાને વિદ્યા મળવાની નથી. જે હમેશ મૌન થાય છે તેને દયા આવવાની નથી. જે દ્રવ્યનો લોભી છે તે કોઈ દેહડો ખર્ચે બાલશે નહીં ને જે સ્ત્રી એટલે સ્ત્રીઓનો સમુદાય તેને સ્વચ્છતા કંઈ આવવાની નથી. ૫

દુર્જનસ્થલુસાધુતામુપૈતિ બહુપ્રકારૈઃપરિસેવ્યમાનઃ ।

આમુલસિન્ધુઃપયસાઘૃતે નનનિવૃક્ષોમધુગ્ત્વમેતિદ્ ।

ટીકા.—ફુલ્લને ધણા પ્રકારથી ઉપદેશ કીધો હોય તો તે સાધુ પણાને પામે પણ લીંમડાનું આડ મૂળ (મૂળીઆ) થી તે અગ્રસુધી દુધ વડે પાખાખ્યા હોય તો પણ કાંઈ દેહડો તેનામાં મીઠાશ આવનાર નથી. ૬

અંતર્ગતમલોદુષ્ટ સ્તીર્થસ્નાનશતૈરપી ।

અશુદ્ધંતિયથાભાંડં સુરાયાદાહિતંચસત । ૭ ।

ટીકા.—જેના અંતઃકરણમાં પાપ છે તે દુષ્ટ હજારો તીર્થમાં નાહ્યાર્થી શુદ્ધ થતો નથી. જેમ દારૂનું વાસણ અગ્નિમાં બાળ્યું હોય તો પણ શુદ્ધ થતું નથી તેમ. ૭

નત્રેતિયોયમ્પગુણપ્રકર્ષં સતંસદાનિંદતિ

નાત્રચિત્રમ । યથાકિરાતીકરિકુંભલઘ્નં

મુક્તાફલંત્યજ્યવિભત્તિગુજાં । ૮ ।

ટીકા.—જે જેના ગુણનું પ્રાક્રમ જાણતો નથી તે તેને હમેશ દે છે. એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય માનવું નહીં. એ વિશે એમ કહેવાય છે કે જેમ વનમાંના કાળીની સ્ત્રી અસાનથી હાર્થીના ગંડરચળમાંના પ્રાપ્ત થએલા સુકતાફળનો ત્યાગ કરે છે ને અણાડીનાં ઘરેણાં પેહેરે છે તેમ. ૮

યસ્ત્તસંવત્સરંપૂર્ણં નિત્યંમૌનેનમુંજતિ ।

યુગકોટિસહસ્રંતુ સ્વર્ગલોકેમહિયતે । ૯ ।

ટીકા.—જે માણસ એક આખા વરસસુધી મૌન ધરીને એટલે કંઈ પણ બોલ્યા વગર જમી છે તે હજાર કરોડ જુગ સુધી સ્વર્ગ લોકમાં સત્કાર પામે છે, એટલે દેવ તેની પુજા કરે છે. ૯

કામંક્રોધંતથાલોભં સ્વાદુશૃંગારકૌતુકે ।

અતિનિદ્રાઽતિસેવાચ વિદ્યાર્થિહ્યષ્ટવર્જયેત ॥૧૦॥

ટીકા.—ક્રોધ એટલે વિષય, ક્રોધ, લોભ, સ્વાદુ એટલે ગ
ખું શૃંગાર કૌતુક એટલે ચમત્કાર. નિદ્રા સેવા એટલે ચાક
રી આ આઠને વિશે વિદ્યા ભણનારાએ ધ્યાનું સેવનનો ત્યાગ
કરવો. પોતાના રહેનો નિર્વાહ થાય તેટલાં સોસવાં. ૧૦

અકૃષ્ટફલમૂલાદૌ વનવાસરતસદા ।

કુરુતેઽગ્રહઃશ્વાદ્ઘં ઋષિર્વિપ્રઃસત્યચ્યતે ॥૧૧॥

ટીકા.—એજા વગર ઉપનેલાં ફળ, મૂળઆઠને હમેશ
વનમાંજ રહે છે અને તેજ વડે નિત્ય ઋક્ષાદીક કર્મો કરે
છે તે બ્રાહ્મણ રૂપી જોવા બાણવો. ૧૧

એકાહારેણસંતુષ્ટઃષટ્કર્મનિરતઃસદા ॥

ઋતુકાલાભિગમીચ સત્ત્વિપ્રોદ્વિજત્યચ્યતે ॥૧૨॥

ટીકા.—એકવાર જમીને હમેશ સંતોષી રહે છે યજ્ઞનાદી
છ કર્મો હમેશ ખરાખર કરે છે. રૂતુ પ્રાપ્ત થયો હોય તેજ વ-
ખતે સ્વોસંગ કરે છે એવા જે બ્રાહ્મણ તેને દ્વીજ કહેવો. ૧૨

લૌકિકેકર્મણિરતઃ પદ્યૂનાંપરિપાલકઃ ।

વાણિજ્યકૃષિકર્તાચ સત્ત્વિપ્રોવૈશ્યત્યચ્યતે ॥૧૩॥

ટીકા.—પોતાના કર્મો વિશે કીર્તીનું રક્ષણ કરવાને જે હ
મેશ યત્ન કરે છે. ને જે જનાવરોનું પાલન કરે છે, તેમજ
વાણીઆ વડુને એડવા વગેરેના કામો કરે છે, તે બ્રાહ્મણ
ને વૈશ્ય કહેવો. ૧૩

લાક્ષાદિતૈલનાલીનાં કૌસુંબમધુસર્પિષામ ।

વિક્રીતામદ્યમાંસાનાં સવિપ્રશૂદ્રઽચ્યતે ।૧૪।

ટીકા.—જાખનાં પદાર્થો તેલ નીલી કસુખના ફલ વેચનારો, મદ્ય ધી ને માંસ એટલાં વિક્રીય કરનારો આદ્યણુ શુદ્ધ જાણવો. ૧૪

પરકાર્યવિહંતાચ દામિકઃસ્વાર્થસાધકઃ ।

હુલદ્રેષોમદુઃકૂળો વિપ્રોભાર્જાઽચ્યતે ।૧૫।

ટીકા.—બીજના કાર્યનો નાશ કરનારો દોષી પોતાનોજ અર્થ સાધનારો કપટ વડે દેશ કરનારો બહારથી નચ્ચતે અંદરથી ફર ને આદ્યણુ તે બીજાડી ને પો કહેવાય છે. ૧૫

વાપીકૂપતઢાગા નારાયસુરવેદ્યનામ

ઽચ્છેદનેનિગાશંકઃ સવિપ્રોમ્લેચ્છઽચ્યતે ।૧૬।

ટીકા.—વાવ્ય, કુપો, તળાવ, બાગ, બગીચા દેવતાં મંદીર એટલાનો નાશ કરવાને ને આધો પાછો થતો નથી ને આદ્યણુ મ્લેચ્છ જાણવો. ૧૬

દેવદ્વિજદ્રવ્યહર્તા પરદારાભિમર્શનઃ

નિર્વહેતસર્વભૂતેષુ વિપ્રશ્વાંઢાલઽચ્યતે ।૧૭।

ટીકા.—દેવનું દ્રવ્ય, આદ્યણુનું દ્રવ્ય બર્હ જનાર અને પરસ્ત્રીનું મર્દન કરનાર બધી ચીજોને વિશે કંઈ શંકા ન લાવતાં દેહનો નિર્વાહ કરે તે આદ્યણુ આંડાળ કહેવો. ૧૭

દેયંભોજયનંધનંસુકૃતિભિર્નોસંચિતવ્યંકદા

શ્રીકર્ણસ્પર્શલેશ્વવિક્રમપતેરદાપિકીર્તિસ્થિતા

अस्माकंमधुदामभोगरहितंनष्टंचिगत्संचितं

निर्वाणादपिपाणिपाद युगुलंवर्षत्यहोमक्षिका । ૧૮।

ટીકા.—હે માણસો પુન્યવાન માણસોએ તુચ્છ દ્રવ્ય ગરીબાને આપવું. કોઈ દહાડો તેનો સંગ્રહ કરવો નહી. સંગ્રહ કીધાવગર દાનજ નેમણે કીધું છે, એવા બળીરાજી કર્ણ વિક્રમરાજ એમની કીર્તિ હજીસુધી છે. દાન કે ભાગ કીધા વગર ધણા કાળ સુધી સંગ્રહ કરીને એકઠું કીધેલું મધુ (મધ) નાથ પામ્યું છે. વારતે જીઓ કેરલું એ આશ્ચર્ય છે કે આપણી માંખાંઓ હજીસુધી હાથ પગ ધસેછે. ૧૮
इति वृद्धचाणक्ये नोति ग्रंथे ૧૧ મોઽધ્યાયસમાપ્ત

अध्याय १२ मो.

सानंदंसदनंसुप्तास्तुसुधीयःकांतामृदभाषिणी

इच्छापूर्णधनंस्वयोषितिगतिःस्वाज्ञापराःसेवकाः

आतिथ्यंशिवपूजनंप्रतिदिनंमिष्टानपानेगृहे

साधोःसंगमुपासनेचसनंधन्योगृहस्यોશ્રમः । ૧।

ટીકા.—આ લોકમાં જેનું ઘર હમેશ આનંદ યુક્ત છે. જેનાં હોદ્દાં બુદ્ધિવાળાં છે, સ્ત્રી મીઠું બાળણ કરનારી છે. પોતાની ઇચ્છા પુરી થાય એટલું ધન જેને આનું કુળ છે. પોતાની સ્ત્રી ઉપર જેની પ્રીતી છે સેવક લોકો જેની આત્મા પાળે છે, જેને ઘર હમેશ અતીથીનું પુજન થાય છે, મહાદેવની પુજા અને મીષ્ટાનપાન જેને હમેશ પ્રાપ્ત થાય

છે, અને સાધુના સંગની જે હમેશ ઈચ્છા કરે છે તેનો ગૃસ્થાશ્રમ ધન્ય છે. ૧

આત્મેષુવિપ્રેષુદ્ધવાન્વિતશ્ચયઃ શ્રદ્ધયાસ્વલ્પમુપૈતિ
દાનમ ॥ અનંતપારંસમુપૈતિરાજન યદ્વિયનેતન્નલ
ભદ્વિજેભ્યઃ ॥૨॥

ટીકા.—આત્મણને દરીદ્ર આળ્યું હોય તે વખતે તેના ઉપર દયા ઉત્પન્ન થઈને ભક્તિ વડે જે થોડું ધન તેને આપે છે તે ધન અનંત થઈને આપનારને પ્રાપ્ત થાય છે, વાસ્તે જે રાજા સત્પાત્રને વિષે આપેલું હોય તેટલુંજ પ્રાપ્ત થતું ન થી. પરંતુ અનંત થઈને પ્રાપ્ત થાય છે. ૨

દક્ષિણ્યંસ્વજનેદયા પરજનેશાદ્યંસદાદુર્જને ॥

પ્રિતિઃસાધુજનેસ્મયઃ ક્ષલજનેવિદ્વજનેચાર્જયમ

શૌર્યશત્રુજનેક્ષમા ગુરુજનેનારિજનેધુર્તતા ॥

કર્ત્યંયપુરુષાઃકલા સુકુશલાસ્તેષ્વેવલોકસ્થિતિઃ ॥૩॥

ટીકા.—પોતાના માણસોને વિશે સાવધ પાળું અને બીજા માણસોને વિશે દયા દુર્જન માણસોને વિશે શકપાળું સાધુજન ઉપર પ્રીતિ અળજન ઉપર ગર્વ વિદ્વાન માણસ વિશે સિદ્ધાપાળું શત્રુને વિશે શુરા પાળું ગુરુને વિશે સહન કરવું સ્ત્રીઓને વિશે અપજતા આ પ્રમાણે જે માણસ સાવધ રહે છે તે આ જગતમાં સારી સ્થિતિ પામે છે. ૩

હસ્તૌદાનવિવાર્તિતૌશ્રુતિ પુટૌસારસ્વતદ્રોહિણૌ

નેત્રેસાધુવિલોકને નરહિતંપાદૌનતિર્થગતાં

અન્યાયાર્જિતસવિત્ત પૂર્ણમુદરંગર્વેણશુંરાશિરૌ

અન્યાયાર્જિતવિત્તૂર્ણ મૂદરંગર્ભેણતુંગંશિરો

રેરેજંબુકમુંચમુંચસહસા નીચસ્પનિંદંવપુઃ ॥૮॥

ટીકા.—અરે શિયાળ ને માણસોને હાથે કોઈ દહાડો દાન થયું નથી, જેના કાન વિદ્યાના દ્રોહી એટલે કોઈ દહાડો તેમણે વિદ્યા સાંભળી નથી, જેમની આંખો એ કોઈ દહાડો સાધુનું દર્શન લીધું નથી, જેના પગ કોઈ દહાડો બાત્રા કરવાને ગયા નથી, કેવળ અન્યાયથી એકઠાં કીધેલાં દ્રવ્યનો પોતાનું ગુજરાન ચલાવે છે. ગર્વથી ને માણસનું મુશ્તક હંમેશ ઊંચુને ઊંચુજ રહે છે. એવા નીચ માણસનું નિદ્રા મગીરનો જલદીથી ત્યાગ કર બક્ષણ કરીશ નહી. ને આઠશ તો તને પણ દોશ લાગશે. ૪

યેષાંત્રીમયશોદાસુતપદ કમલેનાસ્તીભક્તિર્નરાણાં

યેષાંમાભીરકન્યાપ્રિયગુણ કથનેનાનુરક્તારસજ્ઞા

યેષાંશ્રીકૃષ્ણલીલાલીન રસકથાસાદરંનૈવકર્ણૌ

ધિક્કતાનધિક્કતાનધિગેતાં કથયતિસતતંકિર્તનસ્થો

મૃદંગ ॥૫॥

ટીકા.—શ્રી જસોદાના પુત્રના ચરણકમળ ઉપર ને માણસની ભક્તિ નથી, ગોવાળીઆની કન્યાઓને પ્રીય ને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન તેના ગુણ જેની જીભ ગાતી નથી, શ્રીકૃષ્ણની મનોહર લીલા કથાને જેના કાન અવણ કરતા નથી તેના જીવતરને ધીકધીક છે એવું કીર્તન માનો મૃદંગ ખાલે છે. ૫

પત્રંનૈવયદાકરિરવિહપે દોષોદસંતસ્યકિં ॥

નોલુકોવ્યવલોકતેયદિ દિવાસુર્યસ્યકિંદૂવણમ

વર્ષાનૈવપતંતિચાતક મૂલ્યમેઘમ્યકિંદૂષણં

વતપૂર્વવિધિનાલલાટ લિખિતંતન્માર્જિતુકઃક્ષમ૥૬।

ટીકા.—કરી નામના ગ્રાડને પાંદડાં આવતાં નથી એમાં વસંત રૂપનો શો દોષ છે, ધ્રુવડ દહાડે દેખી શકતું નથી એમાં સુરસુનો શો દોષ છે, ચાતક પક્ષીના મોહોમાં વરસાદનાં ટીપાં પડતાં નથી. એમાં મેઘનો શો દોષ છે, કંઈ નથી. જે આપણા કપાલ્ય ઉપર બ્રહ્માએ લખેલું હોય છે તે અન્યથા કરવાને કોણ સમર્થ છે, કોઈ નથી, જેવાં કર્મ કીધાં હોય તેવાં કૃણ ભોગવવાનાં આપણનેજ છે. ૬

સત્સંગાદ્રવતિ સાધુનાઃખલનાંસાધુનાં

હિલ્લસંગમાત્ખલસ્વમ આમોદંકુસુમધવં

મૃદેવ્યત્તેષ્ટદંધં નહિકુસુમાનિધારયંતિ ॥૭॥

ટીકા.—દુર્જન માણસો સાધુના સમાગમથી સાધુપણને પામે છે. પણ સાધુઓ દુર્જનના સમાગમથી દુર્જન પણને પામતા નથી. જેમ કુલ્લ ભોંય ઉપર પડ્યું હોય તો તેની શુગંધી માટીજ ધારણ કરે છે, પણ માટીના ગંધને કુલ્લો ધારણ કરતાં નથી, તેમ સાધુ દુર્જનની સોમતથી પોતાના શુણનો ત્યાગ કરતા નથી. ૭

સાધુનાંદર્શનંગૂણ્યં તીર્થભૂતાહિસાધવઃ ॥

કાલેનફલતેતીર્થં સઘઃસાધુસમાગમઃ ॥૮॥

ટીકા.—સાધુનું દર્શનજ પુણ્ય કારક છે, કેમકે સાધુએ સાક્ષાત તીર્થ રૂપજ છે. તીર્થ પુણ્ય આપનારાં છે ખરો પણ તે કેટલા એક વખત પછી આપે છે પરંતુ સાધુનો સમાગમ તરતજ કૃણ આપનારો છે. ૮

વિપ્રાસ્મિન્નગરેમહાન કથયતાંતાલદુમાણાંગણઃ
 કોશતારજકોદદાતિ વસનંપ્રાતર્ગૃહીત્યાનિશિ
 કોદક્ષઃપરદારવિત્ત હરણેસર્પોપિદક્ષોજનઃ

કસ્માડ્જીવસિદ્ધેસલ્લે વિષકૃમિન્યાયેનજીવામ્પ્રહમ ૧

ટીકા.—કોઈ એક વટેમાર્ગુ ગામમાંના આદ્યજને પુછે છે કે હે આદ્યજ આ શહેરમાં મોટું કોણ છે તે કહે? તેણે કહ્યું કે આ શહેરમાં તાડનાં ઝાડ મોટાં છે એમ સાંભળીને ફરીથી પુછે છે કે દાતાર કોણ છે, ત્યારે આદ્યજે કહ્યું કે સત્તારે લઇને સાંજે પાછાં કપડાં આપે એવા દાતાર ધોખી છે; ફરીથી પુછ્યું કે દક્ષ એટલે હોશિયાર કોણ છે, આદ્યજ કહે છે બીજી સ્ત્રીને ધન લઈ જવાને બધાજ હોશિયાર છે; એમ સાંભળીને તે ફરીથી પુછે છે કે, એવા શહેરમાં તું કેમ જીવે છે. ત્યારે આદ્યજે કહ્યું કે વિષમાંથી જીવ વિષમાંજ રહે છે. તેજ પ્રમાણેનું આ શહેરમાં રહું છું. ૬

નવિપ્રપાદોદકકર્દમાનિન વેદશાસ્ત્રહવનિર્ગર્જિતાનિ

સ્વાહાસ્વધાકારવિવર્જિતાની રમશાનતુલ્યાની

ગૃહાણિતાનિ ॥ ૧૦ ॥

ટીકા.—આદ્યજોના ચર્ણોદકનો કાદવ જ્યાં નથી, વેદશાસ્ત્રની ગર્જના જ્યાં સંભળાતી નથી, પિતૃ કર્મ એટલે આધર્મભણાદિ યત્ન નૈવેદ્યાની કર્મો ને ધરમાં થતાં નથી તે ધર રમશાન જેવાં જાણવાં. ૧૦

સત્યંમાતાપિતાજ્ઞાનં ધર્મોભ્રાતાદયાસલ્લે ॥

ગ્રાંતિઃપત્નિક્ષમાપૂત્રો ષડંમેમમબંધવાઃ ॥ ૧૧ ॥

ટીકા.—સંસારી માણસ જ્ઞાનીને પોતાના જેવા માની-
ને પુછે છે કે તારાં મા બાપ બાઈ બહેનો વિગેરે કોણ
કોણ છે તે કહે તારે જ્ઞાની કહે છે કે સત્ય એટલે સાચું
બાલવું એજ મારી મા છે, જ્ઞાન એટલે પરમાર્થ એજ મા
રો બાપ છે, ધર્મ એજ બાઈ છે દયા એજ બહેન છે, શાં
તી એજ સ્ત્રી છે. ક્ષમા એટલે માફ કરવું એ મારો પુત્ર છે.
એ પ્રકારનો મારો બાઈ બાંધવનો જથ્થો છે. ૧૧

अनित्यानिशरिराणि विभवोनैपशाश्वतः ॥

नित्यंसन्निहितोमृत्युः कर्तव्यो धर्मसंघटः ॥ १२ ॥

ટીકા.—હે પ્રાણીઆ આ સંસારમાં આવોને અજ્ઞાનથી
આલના અધ્યાસ વડે જે શરિરને અમર માને છે તે શ-
રિર અને આ બધો પૈસો ચંચળ છે એમ નકી સમજ, અ
ને મૃત્યુ એ હમેશ તારી પાસેજ રહે છે, તેનું બધ મનમાં
રાખોને આ લોકમાં કીર્તિ આપનારો અને પરલોકમાં સુ
ખ આપનારો એવા જે ધર્મ તેનો તું સંગ્રહ કર. ૧૨

आमंत्रणोत्सवाविप्र गावोनवतृणोत्सवा ॥

पत्युत्साहयुतानार्य अहंकृष्णरणोत्सव ॥ १३ ॥

ટીકા.—અર્જુન શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને પુછે છે હે કૃષ્ણ
જેમ આગ્રણ આમંત્રણ એટલે લોકોને ધેર જમવા
જવાથી ઘણો આનંદ પામે છે, ગાય નવા ધાસથી આનંદ
પામે છે, સ્ત્રીઓ વરને વીણ આનંદ પુખ્ત હોય છે તેજ
પ્રમાણે હે કૃષ્ણજી હું બઢવાને વાસ્તે આનંદ પામું. ૧૩

मातृवतपरदारांश्च परद्रव्याणि त्मेष्टवत ॥

आत्मवतसर्वभूतानि च पश्यतिसपश्यति. ॥ १४ ॥

ટીકા.—બીજી સ્ત્રીઓને જેઓ મા પ્રમાણે જુએ છે. બાળના પૈસાને માટી જેવા બાણે છે, બધા પ્રાણીમાત્રને પોતાના જેવા જુએ છે, તેજ માણસ જુએ છે અન્યથા એટલેહલટી નજરથી જેજુએછેતે જ્ઞાનાંધછેએમસમજવું૧૪
ધર્મેતતારતામુખે મધુરતાદાનેસગુન્સાહ ॥

મિત્રેઽવંચનતાગુરૌ વિનયતાચિત્તેઽતિગંભિરતા
આચારેશુચિતાગુણે રશિકતાશાસ્ત્રેષુવિજ્ઞાનતા ॥

રૂપેસુંદરતાશિવેમજન/તાત્વવ્યસ્તિર્મોરાવવ ॥૧૫॥

ટીકા.—હે રાધવ રામચંદ્રજી ધર્મને વિશે દૃઢતા મુખને વિશે મિઠાશ એટલે મીઠું બાણણ, દાનને વિશે હરખ, મીત્રને વિશે સાચાઈ, ગુરુને વિશે નમ્ર પાણું. મનને વિશે ગંભીર પણું, આચારને વિશે ચોખ્ખાઈ, ગુણને વિશે રસિકપણું, શસ્ત્રને વિશે અનુભવતા, રૂપને વિશે ખુબસુરતાઈઅને મહાદેવજીને વિશે બજન આ ગુણ કેવળ તારા માટે રહે છે, આ બધાગુણોમાણસમાહોયતોતારીયોગ્યતાને પામે.

કાષ્ટકલ્પતરુઃસુમેરુચલ શ્વિંતામણિઃપ્રસ્તરઃસુર્ય
સ્તોત્રકરઃશશીક્ષયકરઃ ક્ષાગેન્દ્રિવારાંનિધિઃકામો
મૃતનુર્વલિદિતિસુતો નિત્યંપશુઃકામગોનૈતા ॥

સ્ત્વૈતુલયામિર્મોરગુપતે કસ્યોપમાદિયતે ॥૧૬॥

ટીકા.—કષ્ટપ્રયુક્ત એટલે ઈછીત આપનારું ઝાડ આપણા મનેર્થ પૂર્ણ કરશે, ખરાપણ તે કાષ્ટ રૂપ (લાકડું) છે, મેરૂ સોનાનો છે ખરો પણ તે સ્થિર છે, ચીંતામણી બધાં રત્નોમાં એજ છે ખરો પણ તે પાશાણ રૂપ (પથરો)છે,

સમજે ઠેકાણે પ્રકાશ કરનારો સૂર્ય છે પણ તેના કીરણ અ-
સરકારક એટલે ગરમ છે ચંદ્રમા શત્તિકરનારો છે ખરો
પણ તે કળાઓ દરેક મહીને ઝોઝી થતી જાય છે. દરિયા
અનંત અપાર છે પણ તે આર પાણી છે, કામ દેવનું
રૂપ ધાણુંજ સાર છે ખર પણ તેને દેહ નથી. બળીરાજ
મોટો દાતાર હતો ખરો પણ તે રાક્ષસ હતો, પશું એટલે
માહદેવજીનો પોઠી બળવાન એજ છે ખરો પરંતુ તે પોતા-
ની મરજી પ્રમાણે ચાલનારો છે, આ ઉપર કહેલાં દરેક
જણ એક એક દોષ વાળા છે વાસ્તે હે રામચંદ્રજી તારી
ખરોખરી કોઈ કરનાર નથી, ત્યારે તને કોની ઉપમા આપી-
એ, કોઈજ તારી યોગ્યતાને પહોંચી શકતા નથી. ૧૬

વિદ્યામિત્રં પ્રવાસે ચ માર્યામિત્રં ગૃહેષુ ચ ॥

વ્યાધિસ્થસ્યોપધંમિત્રં ધર્મોમિત્રં મૃતસ્ય ચ ॥૧૭॥

ટીકા.—મુસાફરીમાં વિદ્યા મિત્ર છે એટલે તે મિત્ર પ્ર-
માણે આપણું હીત કરે છે, ઘરને વિશે સ્ત્રી મિત્ર છે, જે
માંડુ હોય તેને આપડ મિત્ર છે, જે મરીજાય છે તેને પ-
રલોકમાં હીત કરનાર મિત્ર ધર્મજ છે. ૧૭

વિનયં રાજપુત્રેભ્યઃ પંડિતેભ્યઃ સુભાષિતમ ॥

અનૃતં દુર્લભકારેભ્યઃ સ્ત્રીભ્યઃ શિક્ષેત કૈતવમ ॥૧૮॥

ટીકા.—નમ્રતા કોને વિશે કેમ રાખવી તે રાજ્ય પુત્ર પાં-
સેથી શીખવી, કેમકે નહાન પણાથી તેને તે અભ્યાસ હોય
છે સાર બાણણ કરવું એ પંડિત પાસેથી સીખવું, સોગટાં
બાજી રમનારા પાસેથી જીડું બોલવાનું શીખવું, કપટ કેમ
કરવું તે કુટણી સ્ત્રીપાસેથી શીખવું. ૧૮

અનાલોક્યવ્યયંકર્તા અનાથકલહપ્રિયઃ ॥

આતુરઃસર્વક્ષંત્રેષુનરઃ શીઘ્રંવિનશ્યતિ ॥૧૯॥

ટીકા.—પોતાની શક્તિ ન ભેતાં આવક કરતાં વધારે ખરચ કરનારો, અને અનાથ ગરીબની સાથે કહ્યો કરનારો બધી સાતીની સ્ત્રીઓ સાથે ભાગ કરવાને ઇચ્છનારો માણસ જલદીથીજ નાશ પામશે. ૧૯

નાહારંચિંતયેતપ્રાજ્ઞા ધર્મમેકંહિચિતયેત

આહારોહિમનુષ્યાણાં જન્મનાસહજાયતે ॥૨૦॥

ટીકા.—બુદ્ધિવાન માણસે મને કેમ ખાવાને મળશે એની કાળજી રાખવી નહીં, પણ મને પરમેશ્વરે મોટી કૃપાથી માણસના દેહમાં ઉત્પન્ન કીધો છે તેથી હૃદયરને સંતોષ પાડનારો ધર્મ મારાથી કેમ કરાય તેની કાળજી કરવી. માણસને ખાવાનું તે જન્મે છે ત્યારનુંજ તેની સાથે ઉત્પન્ન કીધેલું હોય છે, વાસ્તે માણસે તેને વાસ્તે કાળજી કરવી એ બર્થ છે. ૨૦

ધનધાન્યપ્રયોગેષુ વિદ્યાસંગ્રહણે તથા ॥

આહારેભ્યવહારેચ ત્યક્તલજ્જઃસુખીભવેત ॥૨૧

ટીકા.—પૈશા, ધાન્ય એકઠાં કરવાના ઉપાયો વિશે તેમજ વિદ્યાના સંગ્રહ વિશે ભાજનને વિશે તે વેહેવારને વિશે જો માન્ય હોડી દશે તેજ સુખી થશે. ૨૧

જલબિંદુનિપાતેન ક્રમયશઃપૂર્યતેઘટઃ ॥

સહેતુઃસર્વવિદ્યાનાં ધર્મસ્યચધનસ્યચ ॥૨૨॥

ટીકા.—એક એક ટીપે કરીને અનુક્રમથી ધડો બરાબછે

અધી વિદ્યા અને ધર્મ તેમજ પૈસા પૂર્ણ થવાનો હેતુ જેમ પાણીના ટીપા વડે ઘડો ભરાય છે તેજ પ્રમાણે ધડીએ ધડીએ વિદ્યાભ્યાસ કીધાથી તે વિદ્યા પૂર્ણ થાય છે થોડો થોડો ધર્મ કીધો હોય છે તો પણ તે વૃદ્ધિ પામે છે તેમજ પૈસા થોડો થોડો એકઠો કીધો હોય તો તે ઘણો થાય છે. ૯ રેક વસ્તુ એકદમ ઘણી થતી નથી. ૨૨

वयसांपरिणामेपियः खलःखलएवस ॥

सुपक्वमपिमाभुर्यं नोपयातीद्रवारुणम ॥ २३ :

ટીકા.—આવદાનો પરિણામ થયો હોય એટલે મરવાનો વખત પાસે આવ્યો હોય ત્યારે જે મૂર્ખ હોય તેને મૂર્ખજ રહે છે તેની મૂર્ખાઈ જતી નથી. એ વિશે એક દાખલો એ છે કે કૃષ્ણ સાર પકડેલું હોય તો પણ તે મીઠાશને પામતું નથી. વારતે જેનો જેવો સ્વભાવ હોય તે ઘણા કાળ સુધી જતો નથી. ૨૩

इति बृहत्चाणक्ये नितिग्रंथे द्वादशमो ध्याय समाप्तः

અધ્યાય ૧૩ મો.

मुहूर्त्तमपिजीवेतनरः शुक्लेनकर्मणा ॥

नकल्पमपीकष्टेन लोयद्वयविरोधिना ॥ १ ॥

ટીકા.—માણસ સારા કામથી એક પળ પણ જીવેતો તેનું તેટલુંજ જીવવું મેષ્ટ છે. અને ભોકોનો નાશ કરનારા એવાં નીચ કર્મ કરીને એક જીવનગી જીવે તો પણ તેનું જીવતર બર્થ છે. ૧

ગનેશોકોનકર્તવ્યો ભવિષ્યંનૈવચિંતયેત ॥

વર્તમાનેનકાલેન પ્રવર્તંતેવિચક્ષણા ॥૨॥

ટીકા.—કોઈપણ વસ્તુનો નાશ થયો હોય ત્યારે તેનો શોક કરવો નહીં આગળ પ્રાપ્ત થનારી વસ્તુનું પણ ચિંતન નહીં. સાતા માણસો જે વખતે જે પ્રાપ્ત થાયછે તેથીજ સંતોષ પામીને રહેછે. ૨

સ્વભાવેનહિતવ્યંતિ દેવાસતપુરુષાપિતા ॥

જ્ઞાતયઃસ્નાનપાતાભ્યાં વાક્યદાનેનપંડિતા ॥૩॥

ટીકા.—દેવ, સાધુ, ખાપ આ ત્રણ પુરુષના સ્વભાવથી સંતોષ પામેછે. આપણી નાનતા માણસ્નાનપાત વગેરે વડે સંતોષ પામેછે. પંડિત સાડે બાલત્રાથી સંતોષ પામેછે. ૩

આયુઃકર્મચવિતંચ વિદ્યાનિધનમેવ ॥

પંચૈનાનીચસૃજ્યંતે ગર્ભસ્થસ્યૈવદેહિનઃ ॥૪॥

ટીકા.—જીવ માતાના ગર્ભમાં હોયછે ત્યારેજ તેની આવરદા તે શાશ્વ કામો કરશે, તેને કેટલો પૈશા મળશે ને તેને કેટલી વિદ્યા આવડશે, અને તેમજ તેનું મરણ એ બ્રહ્મા તેના કપાળ ઉપર લખેછે, તેપ્રમાણેજ આપાંચ તેનેમળેછે. ૪

અહોવ્રતવિચિત્રાણિ ચરિતાનિમહાત્મનામ ॥

લક્ષ્મીતૃણાયમન્યંતે તદ્ધારેણનયંતિચ ॥૫॥

ટીકા.—આહા! કેટલું આશ્ચર્યક. સાધુ લોકોનાં ચરિત્રો ધણાં વિચિત્રોછે, કેમ એમ પુછશે તો લક્ષ્મી જેને મોટા બ્રહ્માદી રૂપીઓ ધરૂંછેછે. તેને સાધુ લોકો ધાસ જેવી માનેછે. ને પ્રાપ્ત થઈ હોયતો તેના બારવડે નમીજાયછે. ૫

यस्यस्नेहोभयंतस्य स्नेहोदुःखस्वभाजनम ॥

स्નેહમૂલानीદુઃખાની તાનિત્યત્કયાવસેતસુખમ ॥૬॥

ટીકા.—જે માણસ કુટુંબ ઉપર સ્નેહ રાખે છે, તેને તેમની પાસેથી ભય અને દુઃખ મળે છે, કેમકે સર્વ દુઃખોનું મૂળ સ્નેહજ છે તે દુઃખોનો જોણે ત્યાગ કીધોછે તેઓ સુખ પામેછે, ૬

अनागतविधाताच्च प्रत्युत्पन्नमतिस्तथा ॥

દ્વાવેતૌસુખમેધેતે યદ્ભવિસ્યોવિનસ્યતિ ॥૭॥

ટીકા.—જે માણસ દુઃખાદીક આવશે તેની પહેલાંજ જાહેને તેની સામે ઉપાય કરેછે તે અને દુઃખ પ્રાપ્ત થયું હોય કે તરતજ તેના નાશને વાસ્તે પોતાની બુદ્ધિથી ઉદ્યોગ કરેછે તે, આ બેજણ સુખ પામેછે. તે જે પોતાના નશીબ ઉપર આધાર રાખીને બેસી રહેછે તે નાશ પામેછે. ૭

राज्ञिधर्मिणिधर्मिष्ठा पापंपापाःगमेसमाः ॥

રાજાનમનુવર્ત્તેતે યથાગજાતથાપ્રજાઃ ॥૮॥

ટીકા.—રાજા જે પોતાનો ધર્મ બરાબર પામેતો પ્રજા પણ પોતાનો ધર્મ બરાબર પાળેછે. રાજા પાપી હોયતો તે પણ પાપી થાયછે. રાજાસમ એટલે ધર્માધર્મ પક્ષપાત વગરનો હોયતો પ્રજાપણ તેવીજ થાયછે. વાસ્તે રાજા જેમ થશે તેજ પ્રમાણે પ્રજા થશે. ૮

जीवंतंमृतवन्मन्ये देहिनंधर्मवर्जितम ॥

મૃતોધર્મેણસંયુક્તો દીર્ઘજીવીનસંશયઃ ॥૯॥

ટીકા.—કોઈએક ડાહ્યો માણસ કહેછે કે જે કોઈ દહા-

હો કઈ ધર્મ કરતો નથી તે જીવતો છે તોપણ મરીગએલો હું માનું છું ને ને ધર્મ બરાબર પાળનારો મરીગએલો હોય તોપણ તે ચીરંજીવી છે. એવું હું માનું છું એમાં કાંઈ સંસય નથી એનું કારણ એ છે કે પેલા ધર્મ કરનારની ધર્મ કર્તિ જ્યાંહાં સુધી આ દુનીયામાં રહે છે. ત્યાં સુધી તે જીવતો જ છે.

ધર્માર્થકામમોક્ષાણં यस્યકોઽપિનવિયતે ॥

અજાગલસ્તનસ્પેવ તસ્યજન્મનિરર્થકમ ॥૧૦॥

ટીકા.—ધર્મ અર્થ કામને મોક્ષ એ ચ્યારમાંનું એકે જીવે નથી તેનું જન્મ બકરીના ગળા આગળનાં શ્તનો જીવું છે. ૧૦

દહ્યમાનાઃસુતીવ્રેણ નીચાઃપરયશોઽગ્નિના ॥

અશક્તાસ્તન્પદંગંતુ તતોનિંદાંપ્રકુર્વતે ॥૧૧॥

ટીકા.—નીચ માણસો બીજાના યશને જોઈને તે યશ રૂપ અગ્નિવડે હમેશ સંતાપવાળા હોય છે બળે છે અને તેની બરાબરી કરવાને ઇચ્છે છે. પણ તેમ કરવાને શક્તીવાન નહોવાથી નિંદામાત્ર કરે છે. ૧૧

વંધોયોવિષયાસક્તં મુક્તૌનિર્વિષયમનઃ ॥

મનન્વમનુષ્યાણાં કારણેંવંધમોક્ષયોઃ ॥૧૨॥

ટીકા.—વિષયમાં માણસોનાં જે ચીત રમી રહેલાં છે તેજમાત્ર સંસારના બંધનને કારણ છે ને તેજ ચીત વિષય વગર થયું હોય તો તે મુક્તિનું કારણ થાય છે. વાસ્તે માણસ બંધનને મોક્ષનું કારણ મનજ છે. ૧૨

દેહમિમાનેગલિતે જ્ઞાનેનપરમાત્મનિ ॥

યત્રયત્રયનોયાતિ તત્રતત્રસમાધયઃ ॥૧૩॥

ટીકા.—જ્ઞાનવડે આત્મા સ્વરૂપને વિશે જે દેહાભિમા-
નછે તેનો નાશ થયે છતાં આ જીવનું મન જે જે ઠેકાણે
જાયછે તે તે ઠેકાણે સમાધીનેજ પામેછે. ૧૩

इप्सितंमनसःसर्वं कस्यसंपश्यतेसुखम् ॥ दैवा

धीनंचयतःसर्वं तस्मात्संतोषमाश्रयेतः ॥૧૪॥

ટીકા.—મનને વહાલું સુખતે બધું બધાને મળતું નથી
કેમકે બધું સુખ મળતું એ નશીબના હાથમાંછે જેના નશી-
બમાં હશે તેનેજ તે મળવાનું બીજાને મળવાનું નથી. હ-
મેશ સંતોષ રાખવો કે, જેથી નીરંતર સુખમળે. ૧૪

यथायेनुसहस्रेषु वत्सोगच्छतिमातरमः ॥

तथायच्चकृतंकर्म कर्त्तारमनुगच्छति ॥૧૫॥

ટીકા.—જેમ હજારો ગાયોએકવ હબી હોય તે તેમાં જે-
મ વંછડ પોતાની પાસેજ જાયછે તેમ માણસ જેવાંકામ
કરેછે તેવાંજ તે પામેછે. ૧૫

अनवस्थितकर्मकर्मवृत्तं स्यनजनेननवनेसुख ॥

जनोदहतिस्सर्गाતિ षनंसंगाववर्जनाત ॥૧૬॥

ટીકા.—જેનું વર્તન અવ્યવસ્થિત એટલે જેટલું જોઈએ
તેટલું નથી તેને જનમાં કે વનમાં સુખ મળતું નથી કાર-
ણ કે માણસનો સંગ એટલે સંબંધ વડે તે બળી જાય છે.
અને વનમાં માણસનો સંબંધ ન હોવાથી તે બળે છે. વા-
સ્તે અનવ્યવસ્થીતને કંઈએ સુખ નથી. ૧૬

यथाखाताखनित्रेण भूतलेवारिविदति ॥

નથાગુરુગતાંવિદ્યાં શુશ્રૂષુરધિગચ્છતિ ॥૧૭॥

ટીકા.—બોદનારો માણસ જેમ બોદવાથી પૃથ્વીમાંના પાણીને પામે છે. તેમ શેવા કરનારો માણસ શેવા વડે ગુ-
રુમાંનો વિદ્યાને પામે છે. ૧૭

કર્માયત્તંફલંપુસાં બુદ્ધિકર્માનુસારિણી ॥

નથાપિસુધિયશ્ચાર્યાઃ સુવિચાર્યૈર્વિકુર્વતે ॥૧૮॥

ટીકા.—માણસને જે કૃણ મળવાનાં હોય તે તેના નશી બ પ્રમાણે મળે છે, ને બુદ્ધિપણ પાક કર્મો વડે આગળ જેમ કાચો થવાનાં છે તેજ પ્રમાણે થાય છે. પૂર્વ કર્મથી આડી કોઈ દહાડો બુદ્ધિ જવાની નથી. વારંતે ડાહ્યા માણસો જે કંઈ કર્મ કરવાનું હોય તે વિચાર કરીને કરે છે. ૧૮

સંતોષત્રિવિકૃતવ્ય સ્ત્રીપુરુષોર્ભોજનેધને ॥

ત્રિભુવૈવનકર્તવ્યોઽધ્યયનેતપદાનયોઃ ॥૧૯॥

ટીકા.—વિદ્વાન પુરુષોને સ્ત્રી ભોજન અને ધન આ ત્રણ ઠેકાણે હમેશ સંતોષ રાખવો, પગ ભણવું તપ અને ધન આ ત્રણને ઠેકાણે કોઈ દહાડો સંતોષ માનવો નહીં. ૧૯

एकाक्षरप्रदातारं योगुरुर्नाभिवंदति ॥

श्वानपोशतंभूत्का चांडालेष्वभिजायते ॥૨૦॥

ટીકા.—એક અક્ષરનો ઉપદેશ કરનાર ગુરુ તેને આ થોડો ઉપદેશ કરે છે, એવું માનીને નમસ્કાર નથી કરતો તે કુતરાની પોની ભોગવેને પછી ચાંડાળની પોની ભોગવે છે. ૨૦

युगातेचलतेमेरुःकल्पांतिसप्तसागराः ॥

साधवःप्रतिपन्नार्था नचलंतिकदाचन ॥૨૧॥

ટીકા.—મેરુ પર્વત એ અચળ ખરો પણ યુગ અંતે તે ચળવાનો ખાત સમુદ્ર પણ કલ્પાંતે વખતે ચળવાના. પણ સાધુ એ અંગીકાર કીધેલા અર્થ કોઈદહાડોચળવાનાનથી ક્તિવૃદ્ધિનાગ્યે નિતિગ્રંથે ત્રયોદશો ધ્યાયસમાપ્ત.

અધ્યાય ૧૪ મો.

પૃથિવ્યાંત્રીણિરત્વાનિ આપમન્નંસુભાસિતમ ॥

મૂઠૈપાષાણત્વંડેષુ રત્નંસંસ્થાવિધીયતે ॥૧॥

ટીકા.—આ પૃથ્વીને વિશે અંત, પાણી અને સારૂ મીઠું માલવું આ ત્રણ રત્નો છે એમને છોડી દેહને મૂર્ખ લોકો પરચરતા કકડાને આજ રત્નો છે એવું સમજે છે. ૧

આત્માપરાધવૃક્ષસ્ય ફલાન્યેતાનિદેહિનામ ॥

દારિદ્ર્યરોગદુઃખાનિ વંધનંવ્યસનાનિચ ॥૨॥

ટીકા.—પોતાના અપરાધ રૂપી એક વૃક્ષ તે ફળ દરિદ્રતા, રોગ, દુખ, બંધન અને સંકટો માણસને આજ દેહમાં પ્રાપ્ત થાય છે અને તેમાંનાં રહેલાં ફળ ભોગવવાને વસ્તે ખીજી દેહ લેતી પડે છે. ૨

પૂનર્વિચંપૂનર્મિત્ર પૂનર્ભાર્યાપૂનર્મહી ॥

एतत्सर्वंपुनर्लभ्यं नसरीरंपुनःपुनः ॥૩॥

ટીકા.—પૈસો, મિત્ર, સ્ત્રીતેજ પ્રમાણે મહી એટલે રાજ્ય એટલાં નાશ પામ્યાં હોય તો ફરીથી પ્રાપ્ત થશે પણ આ શરિરની નાશ થયો હોય તો તે પાછું મળવાનું નથી વાસ્તે ધણા યતની તેનું રક્ષણ કરવું. ૩

बहुनांचैवसत्त्वानां समपायोगीपूजयः ॥

वर्षधागंधगोमेघस्तृणै रपिनिवार्यते ॥४॥

ટીકા.—ધણાં માણસો એકઠાં મળ્યાં હોય ત્યારે શત્રુને જીતવાને સમર્થ થાય છે. જેમ વરસાદની ધારાને ધારણ કરનારો મેઘ ધાસ વડે આવી કરાય છે. ૪

जलेतैलंखलेगुह्यं पात्रेदानंमनागपि ॥

पात्रेशास्त्रंस्पर्शयति विस्तारंवस्तुशक्ति ॥५॥

ટીકા.—પાણીને વિશે તેલ, ડુધ માણસને છાતું કહેતું, સત્પાત્રને વિશે થોડું પણ દાન, બુદ્ધિમાનને વિશે શાસ્ત્રનું જ્ઞાન એટલાં ઉપર કહેલે ઠેકાણે બરાબર મુક્યા હોય તો તે પોતાનો મજેજ ફેલાય છે. ૫

धर्मस्थानेस्मशानेच रोगीणांयामतिर्भवेत् ॥

सासर्वदैवतिष्ठेच्च त्कोनमूष्यેनबंधनान ॥६॥

ટીકા.—ખીજા માણસોને ધર્મનો ઉપદેશ કરતી વખતે અને શમશાંતમાં તેમજ રોગીને જેવી બુદ્ધિ થાય છે તેવી બુદ્ધિ જો હમેશ રહેતો બંધનમાંથી કોણ છુટું થવાનું નથી. ૬

उत्पन्नपश्चात्तापस्य बुद्धिर्भवति यादृशी ॥

तादृशीયદીપર્વેસ્યા ત્કસ્યનસ્યાન્મહોદયઃ ॥૭॥

ટીકા.—કોઈ પણ ન કરવા લાયક કામ કીધા પછી પશ્ચાત્તાપ થઈને તેની જેવી સ્વચ્છ બુદ્ધિ થાય છે તેવી જો પેહેલેથીજ થઈ હોય તો કોનું કલ્યાણ થવાનું નથી. ૭

दानेतपसि शौर्ये वा विज्ञाने विनयेन ये ॥

વિશ્વયોનહીકર્તવ્યો બહુસ્ત્રાવસુંધરા ॥૮॥

ટીકા.—કોઈએ ધાણું દાન કીધું હોય તો તેના દાન વિશે કોઈએ ધાણું તપ કીધું હોય તો તેના તપ વિશે કોઈનાં ધણાં મોટાં પરાક્રમ વિશે કોઈના ધણા સ્નાયી કોઈની ધણી નમ્રતાથી અથવા કોઈ નીતિ વાળો હોય તેની નીતિવિશે કોઈએ અચંપો કરેલા નહીં. કેમકે આ પૃથ્વી ધણા મુન્નવગરના ર-નોથી ભરેલી છે. તેમાં અચંપો કરેલા લાયક કંઈજ નથી. ૮

દૂરસ્યોપિનદૂરસ્યો યોયસ્યમનસિસ્થિતઃ ॥

યોયસ્યત્ત્વદયંનાસ્તિ સમીપસ્યોઽપિદૂરતા ॥૯॥

ટીકા.—જે માણસ બીજાનું રનેહથી હમેશ ચિંતન કરે છે તે ચિંતન કરનારા માણસથી આધો છે એમ ન સમજવું. જે માણસ બીજાનું રનેહથી રમરણ પણ કરતો નથી તે માણસ પાસે છતાં આધો છે એમ સમજવું. ૯

યસ્માશ્વપ્રિયમિચ્છેત તસ્યવૃયાત્સદાપ્રિયમ્ ॥

વ્યાધોમૃગવધોગંતુ ગોતંભાયતિસુસ્વર્ગમ્ ॥૧૦॥

ટીકા.—કોઈ માણસ બીજા પાસેથી પોતાનું સારૂ થવાને ઇચ્છે છે તેણે તેની સાથે સારૂસારૂ બોલોને તેને મોહીત કરેલા. ને આપણું સારૂ કરાવવું. દાખલો કે પારખી હરણને મારવાને વાસ્તે તેને વાહાલું એવું સુસ્વર ગાયેન કરે છે ને પોતાનું વાહાલું મેળવે છે. ૧૦

અત્યાસન્નાવિનાશાય દૂરસ્થાનફલપ્રદાઃ ॥

સેવ્યતામધ્યમાનેન રાજાન્નિર્મુક્તસ્ત્રિવઃ ॥૧૧॥

ટીકા.—રાજા, અગ્નિ, સુર, સ્ત્રી એમની ધણી થવા

કીધા હોય તો તે નાશ કરે છે. ને તેમનાથી આપા રક્ષા
હૃદયે તો તેઓ કૃણ આપનારા થાય છે. તેમની શેવા કરે
વી તે મધ્યમ રીતે કરવી. એટલે અદુર સામીપ્યથી કરવી.
એટલે નાશ ન કરતાં કૃણ આપશે. ૧૧

અગ્નિરાષઃસ્ત્રિયોમૂર્ખઃ સર્પોરાજકલાનિચ ॥

નિત્યંયત્નેનસેવ્યાનિ સદ્યઃપ્રાણહરાણિષટ્ ॥૧૨॥

ટીકા.—અગ્નિ, પાણી, સ્ત્રી, મૂર્ખ, સાપ, રાજા એમનું
શેવન યત્નથી હમેશ કરવું. આજસથી સેવન કીધું હોય તો
તેજ વખત પ્રાણ ગુનારા થાય છે. વારતે એમની સાથે
કોઈ દહાડો આજસથી રહેવું નહીં. ૧૨

સજીવતિગુણાયસ્ય યસ્યધર્મઃસજીવતિ ॥

ગુણધર્મવિહિનસ્ય જીવિતંનિષ્પયોજનમ્ ॥૧૩॥

ટીકા.—સધના ગુણથી ભરેલો એનો થોડા વખત સુધી
જીવ ગયો હોય તો તે ચીરંજીવી છે એમ સમજવું. કેમકે
તેના ગુણથી તેની કીર્તિ લોકોમાં ઘણા કાળસુધી રહે છે.
ત્યારે તે કીર્તિ રૂપે જીવતોજ છે એમ સમજવું, અને હમે-
શ ધર્મ કરનારો મરી ગયો હોય તો પણ ધર્મ કીર્તિ રૂપે તે
જીવતોજ છે એમ સમજવું. ને જ્ઞેને ગુણ નથી તેમજ ધર્-
મ નથી તેનું જીવવું બર્થ છે. તે જીવતો હોય તો પણ
મુત્રા જેવો સમજવો. ૧૩

યદિચ્છમિવશીકૃત્વં જગદેકેનકર્મણ ॥

પુણ્યપંચદશાસ્યેભ્યો મોચરંતિનિવારયઃ ॥૧૪॥

ટીકા.—હું માણુશ્વરને વૃ એકજ કર્મવડે બધાં જન્મતને

જીતવાને ધૃત્યુત્તો હોય તો પેહેલાં દશ ઇન્દ્રિય અને શબ્દાદી
પાંચ વિશય એમનો મુખમાં અને ગો એટલે મન એને
પેહેલાં દબાવી રાખ એટલે તેને બધું જગત વશ થશે. ૧૪
પ્રસ્તાવસદ્દશંવાક્યં સ્વભાવસદ્દશંપ્રિયમ્ ॥

આત્મશક્તિસમંકાપં યોજાનાતિસંપંઢિતઃ ॥૧૫॥

ટીકા.—જે વખતે સભામાં જે વાત નીકળે તે ઉપર
યોગ્ય બાબત કરવાને જે બાણ છે અને ખાદ્યશાદીનાં સ્વ
બાવને જે નીહાણીને તે પ્રમાણે જે કરવાને જે ગયો છે,
તેમજ વખતેયોગ્ય ક્રોધકરવાને બાણછે તેજ ડાહ્યોકહેવો. ૧૫
एकएवपदार्थस्तु त्रिधाभवतिविश्लिप्तः ॥

कणयंकामिनीयांसं योगीभिःकामिभिःश्वभिः । १६।

ટીકા.—એકજ દેહ તણ પ્રકારનો દેખાય છે. તે કેવો
છે તે કહીએ છીએ. યોગી લોકો દુર્ગંધીથી ભરેલા છે એવું
જાણીને તે મરદા જેવું માને છે તેજ વિશર્ધ માણસો કા-
મીની રૂપ ધણું સુંદર મનાય છે વાસ્તે એકજ વસ્તુ ધ-
ણા પ્રકારથી અનુભવાય છે. ૧૬

सुसिद्धमौषधधर्मं गृहच्छिद्रंचमैथुनम् ॥

कुमुत्तंकुश्रुत्तंचैव मतिमान्नप्रकाशयेत् ॥ १७॥

ટીકા.—પોતાને સાફ થએલું ઓશડ, ધર્મ પોતાના ધ-
રમાં કંઈ પણ ઓછા—પણું હોય તે અને મૈથુનને પોતે
જો કંઈ ન ખાધું હોય તો તેને નિંદ્રા સાંભળ્યું હોય તો તે
શુદ્ધિમાને લોકોમાં પ્રસિદ્ધ કરવું નહીં. ૧૭

सावन्मौनेननीयंते कौकिलैश्चैववासरा ॥

યાવત્સર્વજનાનંદ દાયિનીવાક્પ્રવર્તતે ॥૧૮॥

ટીકા.—જ્યાં સુધી લોકોને આનંદ કરે એવી વાણી પ્રાપ્ત થઈ નથી ત્યાં સુધી કોયલો મુગોજ રહે છે. તેજ પ્રમાણે કાંઈ એક કાર્યનો આરંભ કર્યો હોય ને તે કામ જ્યાં સુધી થયું નથી ત્યાંહાં સુધી લોકોમાં પ્રસિદ્ધ કરવું નહીં. સીદ્ધ થવા તે પહેલાં જો લોકોમાં કહ્યું હોય ને જો લોકોમાં કહ્યું હોય ને જો તે કામ નગાય તો તેને લોકોહસેછે. ૧૮

ધર્મધનંચધાન્યંચ ગુરોર્વચનમોષધમ્ ॥

સુતૃત્તંચકર્તૃઠ્ય મન્યથાયાંનજીવતી ॥૧૯॥

ટીકા. ધર્મ, પૈસો, ધાન્ય, ગુરૂનું વચન અને ઝોશડ એ પાંચ વસ્તુનું જોમ જોને તેમ ગ્રહણ કરવું. ને જો ઉત્તમ પ્રકારનું ગ્રહણ ન કરશે તેનું કલ્યાણ થવાનું નથી. ૧૯

ત્યજદુર્જનસંસર્ગ મજસાધુસમાગમમ્ ॥

કુરુગુણ્યમહોગાત્રં સ્મરનિત્યમનિત્યતા ॥૨૦॥

ટીકા.—કાંઈએક સાધુ માણસ વિપ્રમાં આસક્ત થયેલાં માણસને જોઈને અને તેની ઉપર દયા લાવીને કહે છે. હે માણસ તું અરાખ માણસનો સંગ છોડાદે ને સાધુનો સમાગમ કર. તેમજ રાતને દહાડો પુણ્યનું આચરણ કર. ને નાથ પામનારા દેહાડે હમેશ આત્મરૂપ વસ્તુનું સ્મરણ કર. એટલે તાપ ત્રયમાંથી છુટો થઈશ. ૨૦

હતિ વૃદ્ધચાણાખ્યેનોતિ ગ્રંથે ચતુરદશોઽધ્યાયસમાપ્ત

અધ્યાય ૧૫ મો

યસ્યચિત્તંદ્રવીભૂતં કૃપયાસર્વજંતુષુ ॥

તસ્યજ્ઞાનનમોક્ષેણ કિંજટાભસ્મલેપનૈ ॥૧॥

ટીકા.—જેનું ચિત્ત સર્વ માણસ ઉપર દયાવાળું છે તેને
જ્ઞાનવડે મોક્ષ મળે છે. જટા ધારણ કરવાથી તેમજ વિભૂતી
લગાડવાથી શું થવાનું છે. આત્મ વસ્તુની પ્રાપ્તિ વિશે દરેક
માણસ ઉપર દયા કરવી એજ એક સાધન છે.

एकमेवाक्षयंयस्तु गुरुशिष्यंप्रबोधयेत् ॥

पृथिध्यानास्तितद्रव्यं यद्वत्वाचांડनृणीभवेत् ॥૨॥

ટીકા.—જે ગુરુ શિષ્યને એકજ અક્ષરનો ઉપદેશ કરે છે
તે ગુરુને દક્ષણ આપીને તેના રૂણમાંથી છુટા થવાને પો-
ત્ય ધન આ પૃથ્વી ઉપર દેખાતું નથી. ૨

खलानांकटकानांच द्विविधैवपातिक्रिया ॥

उपानमुखभंगोवा दूरतोवाविसर्जनम् ॥૩॥

ટીકા.—દુર્જન અને કાંટા એમની પ્રતીક્રિયા એટલે ના-
શ કરવાની યુક્તિ એ પ્રકારની છે. ઉપાન (ભેડા) વડે તેમના
મુખનો ભંગ કરવો અથવા તેમનો ત્યાગ કરવો એ વગર
ત્રીજો કોઈ પણ ઉપાય નથી. ૩

कुचैलिनंदंतमलोपधरिणं बद्धाशिनंनिष्ठुरभाषिणंच

सूर्योदयेचास्तमितेशयानंबिमुक्षतिश्रीर्यदिचक्रपाणिनं

ટીકા.—કુચિલ નંદંતમલોપધરિણં બદ્ધાશિનં નિષ્ઠુરભાષિણં ચ
સૂર્યોદયે ચાસ્તમિતે શયાનં વિમુક્ષતિ શ્રીર્યદિચક્રપાણિનં
ઉપર જેને મળે છે તેને પણ આનારો તેમજ નિષ્ઠુર બા-

પણ કરનારાને સૂર્યના ઊગવાની ને આથમવાની વખતે સુ-
ઈ રહેનારો તે જો કદાપી શીક્રમજી હોય તોપણ તેનો લક્ષ્મી
સાગ કરીને જતી રહેજી. ૪

ત્યજતિમિત્રાણીધનૈર્વિહાનં દારાશ્ચમૃત્યાશ્ચસત્કલ્પ
નાશ્ચ ॥ તેચાર્યવંતંપુરુષાશ્ચયંતે હ્યર્થોહિલોકે

ગુરુષસ્યવંધુઃ ॥૫॥

ટીકા.—જેની પાસે પૈસા નથી તેને મીત્ર, મિત્રી, આકર
તેમજ બાઈબંધો ઊડી જાયછે તેને પછીથી પૈસા મળે તો
પહેલાં જેઓ તેને ઊડી ગયાછે તેઓ તેમો આશ્રય કરેછે
વાસ્તે આ દુનિયામાં પૈસાજ બાઈ છે. પૈસાવગરનો જો
બાઈ હોય તોપણ તે પારકો થઈ જાયછે. ૫

અન્યાયોપાર્જિતંદ્રવ્યં દશવર્ષાણિતિષ્ઠિતિ ॥

પ્રાપ્તે૯કાદશેવર્ષે સમુલંચવિનશ્યતિ ॥૬॥

ટીકા.—અન્યાયથી એટલે અધર્મથી એકઠું કરેલું ધન
તેના પાસે દશવર્ષેસુધી રહેછે. અગીયારમું વરસ આવે એ-
ટલે તેણે ન્યાયથી એકઠું કરેલું ને ધન હશે તેના સુકાં તે
ધન નાશ પામશે. વાસ્તે ધન મેળવવું તે ન્યાયથીજ મે-
ળવવું. ૬

અપુત્તંસ્વામીનોપુત્તં પુત્તંનોચસ્થદૂષણમ્ ॥

અવૃત્તંરાહસ્યોમૃત્યું ક્ષિપ્તંશંકરમ્બૂષણમ્ ॥૭॥

ટીકા.—મોટા લોકોએ જો એકઠું કામ કરેલું હોય તો તે-
મને જોઈજ થાયછે. કેમકે તેને કપડે આપવાને કોઈજ
સમર્થ નથી. નાત્ર માણસે-યોગ્ય કામ કરેલું હોય તોમણ તેને

અધોગમ્ય થાયછે. કેમકે તેને કોઈ પણ ખીલું નથી. તેને કપકો આપવાને બધાં શક્તિમાન થાયછે. કેમકે અમૃત પીવું ધણું ઉત્તમછે પણ રાહુને તેના નીચ પણાયી મારેક થયું. ને વિષ પિવું તે ધણું ખોટું પણ મહાદેવજીને તેમની મોટા-ધથી ધરેણું થયુંછે. ૭

तद्भोजनं यद्विजभूक्तशेषं तत्सोहृदयक्रियते परस्मिन् ॥

प्रसाज्जतायानकरोति गापं दंभं विनायः कुरुते धर्मः ॥ ८ ॥

ટીકા.—પ્રાણી જમી રહ્યાપછી રહેલું અન્ન ખાવું તેજ ભોજન કહેવું પ્રાણીને આપ્યાવગર પોતેજ પહેલાં ખાવું તે ભોજન નહોં કહેવું ખીજ ઉપર જે પ્રીતી કરવી તેજ પ્રીતી જાણવી પુત્રાદી ઉપર પ્રીતી નહોં કહેવી. જના-વશેપણ પોતાના માણસો ઉપર પ્રીતી રાખેછે પાપ કરતા નથી તેજ ડાહ્યા જાણવાં. ઢોંગવગર કીધી હેલ તેજ ધર્મ છે. ઢોંગથી કીધેલો ધર્મ તે અધર્મજ છે. ૮

मणिलुटतिपादाग्ने काचःशिरसिधार्यते ॥

क्रयविक्रयवेलायां काचःकाचोमणिर्मणिः ॥ ९ ॥

ટીકા.—અસાનથી પરિક્ષા કરતાં આવડતી નથી. હીરા વગરે મણી મોટાં એટલે છે તો પણ પગ નીચે ચુંથાય છે, ને કાચનો મણી માથા ઉપર ધારણ કરેછે. વારંતે કાચે હીરા વગરે મણીને હલકા કરી નાંખ્યાછે; ને ચોતે માથા ઉપર ચઢી બેઠાછે એવા ભાવતેણે પોતાના મનમાં લાવેલો નહોં. જ્યારે પરિક્ષા કરનારે એ બંનેનો કય વિક્રય કરેછો ત્યારે કાચ હલકો પડશે; ને હીરા એટલાને પામશે. ને સોનાના આભરણો માથા ઉપર રહેશે. ૯

અનંતશાસ્ત્રંબહુલાચ્ચવિદ્યા અલપશ્વકાલોવહુલ્લિધ
તાચ ॥ યન્મારભૂતંતદુપાસનિયં હંસાંયથાક્ષીર્ગમિ
ષાંબુમધ્યાત ॥૧૦॥

ટીકા.—હે માણસ જો તું એમ ધારતો હૃદય કે, હું બ-
ધાં શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરીશ તો, શાસ્ત્રોનો પાર નથી વિદ્યા
પણ ઘણીજ ન આરદા થોડીજ તેમા વિદ્યો ઘણાંજ છે.
વાસ્તે જે સાર એટલે ખરી વસ્તુ હોય તેનુંજ સેવન કરવું.
જો કે દુધ અને પાણી એકઠાં કીધાં હોય તોપણ હંસ જેમ
પાણીમાંથી દુધ જીકું કરીને તેનુંજ ગ્રહણ કરેછે વાસ્તે ડાહ્યા
માણસે અધું અવલોકન કરીને તેમાંથી સાર હોય તેજ
લેવું. ૧૦

દૂરાગતંપથિશ્રાંતં વૃથાચગૃહમાગતમ્ ॥

અનર્ચન્વિત્વાયોંભૂક્તં સર્વૈચાંડાલુચ્ચતે ॥૧૧॥

ટીકા.—આધેયો આવેલો રસ્તામાં થાકી ગએલો, ન
એકા એક આવેલો એવા અતીથી ઘેર આવ્યો હોય તો
સાર ભાતીને તેનો સત્કાર કરવો. ન તેને ખવરાવ્યા વગર
પોતે ખાય તો તે આંડાત્ર સમજવો. ૧૧

ષઠંતિચતુરોવેદાન્ ધર્મશાસ્ત્રાણ્યનેકશઃ ॥

આત્માનંનૈવજ્ઞાનંતિ દર્વિષાકરસંયથા ॥૧૨॥

ટીકા.—ચાર વેદ ધર્મોદી કરીને બધાં શાસ્ત્રોનો સર્વ
અભ્યાસ કરે છે પણ આત્માને કોઈ જાણતું નથી જો
કે, કડછી બધી રસોઈમાં જાય છે પણ તેમાંના કોઈના ર
સને જાણતી નથી તે પ્રમાણે તેઓ છે. ૧૨

ધન્યાદિજમયીનૌકા વિપરીતાભવાર્ણવે ॥

તરંત્યયોગતાઃસર્વે ઉપરિસ્થાપતંત્યધઃ ॥૧૩॥

ટીકા.—જેમ સમુદ્ર તરવાને લાકડાની નૌકા હોય છે તેજ પ્રમાણે આ સંસાર રૂપી બવ સમુદ્રને તરવાને આલ્મણ રૂપી નૌકા છે તે લાકડાની નૌકા કરતાં વિચિત્ર છે તે કેમ છે? તે સાંભળો; લાકડાની નૌકા નીચે જે બેસે છે તે ખુડે છે. જે ઉપલા ભાગમાં બેસે છે તેઓ તરે છે ને આલ્મણ રૂપી નૌકાના નીચલા ભાગે જે બેસે છે તેઓ તરે છે ને જે ઉપર બેસે છે તે ખુડે છે. સારાંશકે, આલ્મણને વિશે જે નષ્ટ તે તરે છે, ને જે અનષ્ટ તે ખુડે છે. ૧૩

અયમમૃતનિધાનંનાયકોઽયૌષ્ઠીનામમૃતમયશ

રીંગંક્રાંતિયુક્તોપચંદ્રઃ ॥ ભવતિવિગતદિમર્મદલંપ્રા

વ્યથાનોપરસદનનિ વિષ્ટઃકોઠ્ઠ્યુત્વંનયાતિ ॥૧૪॥

ટીકા.—હા માણસો જુઓ આ ચંદ્રમા અમૃતનું ટેકા-હું છે. બધાં ઓષડોનો ધણી છે તેનું શરીર પણ અમૃત જેવું છે તેમ તેજધીપણ છે. અને શ્રેષ્ઠ છે તોપણ સૂર્યને ઘેર જાય છે ત્યારે નીસતેજ યદ્દ જાય છે. વાસ્તે કોઈ સાધારણ માણસ બીજાને ઘેર ગયેથી જધુ પણાને કેમ નહીં પામશે.

અલિરયંનલીનીદલમધ્યગઃ કર્મલિનીમકરંદમદાલસઃ ॥

ત્રિધિવશાત્પરદેશમુપાગતઃકુટજપૂષ્પરસંબહુમન્યવે ॥૧૫

ટીકા.—આ ભમરો હમિશ કમળના ડુલવાળા પાનડામાં રહેનારો અને કમળના પરાગને હમિશ ખાનારો તેને જોડીને બીજે કંઈ જતો નથી. તે જો ભાગ જોગે પરદેશ જાય તો

(૬૦)

કુટલ વૃક્ષના કુખનેજ એજ માનીને તેનું સેવન કરે છે. ૧૫
 પીતઃકુદ્દેનતાતશ્ચરણ તલહતાંવલુખોઃયેનગેષાદા
 વાલ્યદ્વિપ્રયયૈઃસ્વવદન વિવરેધાર્યતેવૈરિણીમે ॥ ગેહં
 મેચ્છેદયંતિપ્રતિદિવસ મુમાકાંતપૂજાનિમિતાતસ્મા
 ત્સીન્નાસદાહંદ્વિજકુલનિલયં નાથયુક્તંત્યજામિ ૧૬॥

ટીકા.—શ્રીવિઘ્નુલક્ષ્મીને પુછેછે કે તું બ્રાહ્મણોને ખેર
 રહેતી નથી તેનું કારણ શું છે? તે કહે. તારે લક્ષ્મી કહે છે
 કે એક અગરતી નામનો બ્રાહ્મણ ક્રોધથી મારા બાપને પી-
 ગયો ને બૃથુએ તમને લાત મારીને મારા વેરી ને સરસ્વતી
 તેનું મુખમાં ધારણ કરી મોટાઈ મેળવે છે તેમજ શેજ
 મારા ધરનું (કમળનું) છેદન કરીને શીવને યજાવે છે એવી
 એબ્રાહ્મણોના કૃતિથી હું તેમને ધેર બ્રણા વાસ કરતીનથી. ૧૬

બંધનાનિશ્ચલસંતિબહુનિપ્રેમરજ્જુદ્વદ્બંધનમુચ્યતે ॥

દારુભેદનિપુણાપિષંડાંઘ્રિનિષ્ક્રિયોભવતિયંકજકોશો ૧૭

ટીકા.—આ સંસારમાં માણસોને ધણી તરેહનાં બંધન
 છે તેના પ્રેમરૂપ દોરડીવડે ને બાંધેલું તેજ ધણું દૃઢ બંધન
 છે તે બંધન તોડવાને માણસ કોઈ દહાડો સમર્થ થતો નથી
 કેમકે બમરો લાકડાને કોતરીને તેનો ભેદ કરી ગય છે પણ
 પ્રેમથી કુમળા કમળના અંતરબાગને વિશે નિષ્ક્રીય થાયછે
 તેનો ભેદ કરવાને સમર્થ થતો નથી. ૧૭

હિન્નોપિચંદનતરુર્વજહાતિગંધં વૃદ્ધોપિવારણપતિર્નજ
 હાતિલીલા ॥ યંત્રાર્પિતોમધુરતાંનજહાતિદક્ષુઃક્ષોળો
 પિનત્યજતિશીલગુણાન્કુલીનઃ ॥ ૧૮॥

(૭૧)

ટીકા.—સુખડનું ગ્રાડ તોડી નાખ્યું હોય તે પણ તેની સુગંધી છોડતું નથી. તેમ હાથી ઘરડો થયો હોય તો પણ લીલા કરવાને છોડતો નથી. અને જેમ શુરડી યંત્રનાં પીલી કોટલી હોય તો પણ મીઠાશને તજતી નથી તેમજ કુલીન માણસની પાસેથી પૈસો જતો રહ્યો હોય તો પણ પોતાના ઉત્તમ સ્વભાવને છોડતો નથી. ૧૮

उख्यावोपिमहिधगोलधुतगोदोर्भ्यघृतोलीलयाते
नत्यंदिविभूतलेच सतनंगोवर्धनांगीयसे ॥ त्वात्रै
लोक्यधगंवहामिकुचयो म्प्रेणतदूष्यतेकिंवाके
शवभाषणेनवहुनापुणैर्यशोलभ्यते ॥ १९ ॥

ટીકા.—રાધા કાણજીને કહે છે આ પુરુષ ઉપર કોઈ-એ નાનોમરખો પરવત મમ વગર હાથ વડે ધારણ કરી શકે તેથી તું સ્વર્ગમાં અને આ લોકમાં ગોવર્ધન નામથી ગવાઉ છું ને હું તો ત્રૈલોકને ધારણ કરનાર એવા જે તું તે તને સ્તનને અગ્રે હમેશ ધારણ કરેછું. તો પણ આ પરાક્રમને કોઈજ ગણતું નથી. વાસ્તે હે કેશવજી ધણું બાજવાથી શું ચલાવું છે. લોકોમાં પુન્ય વગર કર્તિ મળતી નથી. જે પુન્યવાન છે તેનેજ મળે છે. ૧૯

इति श्री वृद्ध चाणाख्येनोतीप्रंथे पंचदशोऽध्यायसमाप्त.

अध्याय १६ मो.

नक्षत्रपदमीश्वरस्य विधिवत्संसारविच्छिन्न

યેસ્વર્ગદ્વારકપાટપાટનપ દુર્વર્માપિનોપાર્જિતઃ ॥

નારીપીનપયોધગેરુ યુગુલંસ્વપ્પિનાલિગિતં

માતૂઃકેવલમેવયૌવન વનચ્છેકુઠારાવયમ્ ॥૧॥

ટીકા.—જન્મ મરણના નાશને વારતે (મોક્ષનેવારતે) બરાબર ધ્યાનના પદનું ધ્યાન કીધું નથી. સ્વર્ગના દ્વારક પાટને પાટન એટલે વિધરન (ઉઘાડનાર) કરનાર જે ધર્મ તે પણ એટલો કીધો નથી. સ્ત્રીનાં જે પુષ્ટ ભસ્તન તે બહુ સ્વપ્નમાં પણ આવીબ્યાં નથી વારતે હમી માતા જવાની રૂ પી વનને છેદન કરનાર કહેાડાં થયાં છીએ. જન્મમાં આ વાને કાંઈ સાર્યક કીધું નથી. ૧

જન્મંતિસાર્થમનૈનપદ્યંસ્યન્યંસવિભ્રમા ॥

હૃદયેચિંતયંત્યન્યં નારિણામેકતારતિઃ ॥૨॥

ટીકા.—સ્ત્રીઓની પ્રીતી એક ટેકાણે હોતી નથી. તે કેમકે કહું છું. સ્ત્રીઓ એકની સાથે વાંત કરે છે ને વિનાસ પુકત બીજાને જુએ છે. તેજ પ્રમાણે બીજાને ચોતે છે. ૨

યોમોહાન્ધન્યતેમુદો રક્તેયંમયિકામિની ॥

સતસ્યાવશગોભુત્વા નિત્યેક્રિડાશકુંતદન્ ॥૩॥

ટીકા.—જે મૂર્ખસ્ત્રી મારે વિશે પ્રીતી કરે છે એવું માને છે તે તેને વશ થઇને તે જેમ ન્યાવશે તે પ્રમાણે કીડાપક્ષીની માફક નાચશે. ૩

કોર્થાન્પ્રાપ્ત્યનગર્વિતો વિષયિણઃ ॥ કસ્યાપદોસ્ત્વંગ

તાત્ત્રીભિઃકસ્યનર્બંહિત ભુવિમનઃક્રોનામરાજપ્રિ

યઃ॥કઃકાલસ્યનગોચર સ્થમગતઃકાર્થિગતોગૌર

વંકોવાદૂતનદૂર્ગુણેષુ પતિતઃક્ષેમેણવાતઃપથિ ॥૬॥

ટીકા.—દ્રવ્ય મળ્યાથી કોણ ગર્વ વાળું થયું નથી. કોઈ માણસની વીપત્તી નાશ થઈ છે એવો કોણ છે. આ ભુલો-ક્રમાં સ્ત્રીજાએ કોનું મન વશ કીધું નથી. રાજાનો હમેથ પ્યારો એવો કોણ છે? કાળના હાથમાં ગયો નથી એવો કોણ છે. આ ઉપર કહેલા લેખમાંથી છુટો એવો જ્ઞાની વગર બીજો કોઈ નથી. ૪

નનિર્મિકેનાપિનષ્ટદ્રૂર્વા નશ્રુયતેહંમમયીકુરંગી ॥

તથાપિતૃણારઘુનંદનસ્ય વિનાશકાલેવિપરીતવૃદ્ધી૫।

ટીકા.—પહેલાં માતાનું હરણ કોઈએ ઉત્પન્ન કીધું નથી ને કોઈએ જોયું પણ નથી. ને સાંભળ્યું પણ નથી. એવું છતાં રામચંદ્રજીને હજી ઝાલવાની ઈચ્છા થઈ વાસ્તે નાશ થવાનો હોય તે વખતે પણ મોટા લોકની બુદ્ધિ ફરી જાય છે. ૫

ગુણૈરુત્તમતાંયાતાંનોચૈરાસનમંસ્થીતાઃ।

પ્રાસાદશિખરસ્થોપી કાકઃકાંગરુડાયતેઃ।(૬।)

ટીકા.—માણસ યુગ વડે એજતાને પામે છે. જાંચી જગો ઉપર બેઠો એટલે એજ થાય છે. એમ નથી કાગડો દેવળ ઉપર જાંચી જગોએ એટલે ચિખર ઉપર બેઠો તો શું ગરૂડ જોવા એજ થશે કે શું. ૬

ગુણાસર્વત્રૂજ્યંતે નમહત્યોપિસંપદ ॥

પૂર્ણદૂઃકિંતયાવગો નિષ્કલંકોયથાકુશઃ ॥૭॥

ટીકા.—યુગ બધે ઠકાણે પુજાય છે તે સંપત્તી મોટી

હોય તો પણ તેને કોઈ પુછતું નથી. હીનીયાનો ચંદ્ર જેમ
વંદ્ય છે તેમ પુત્રમનો પૂર્ણ ચંદ્ર વંદ્ય થશે કે શું. ૭

परप्रोक्तगुणोपरक्त निर्गुणोविगुणीभवेत् ॥

इंद्रोपिलघुनायाति स्वयंप्रख्यातिर्नैर्गुणैः ॥८॥

ટીકા.—જે માણસનું બીજા માણસો વખાણ કરે તે
ગુણ વગરનો હોય તો પણ ગુણવાળો થાય છે. ને જે પો
તાના ગુણનું પોતેજ વર્ણન કરે છે તે ઈંદ્ર હોય તો પણ
બધુત્વ પામે છે. ૮

विवेकेनयनुप्राप्त गुणायातियनोज्ञताम् ॥

सुतरांस्त्वमाभाति चासीकरनीयोजीतम् ॥९॥

ટીકા.—ગુણ પોતાની મજેજર મેટ થાય છે પણ જો તે
ઓ વિવેક માણસની પાસે જશે તો વધારે શોભશે. જેમકે
રત્ન પોતાની મજે શોભે છે ખરાં પણ જો સોનામાં બેસા-
ડ્યાં હોય તો વધારે શોભે છે. ૯

गुणैःसर्वज्ञतूल्यापि सीदत्येकोनिराश्रयः॥

अनर्घ्यमपिमानिक्यं हेमाश्रयमपेक्षते ॥१०॥

ટીકા.—ગુણવડે ઇશ્વર જેવો છે તો પણ આશ્રય વગર
રત્નો એકલોજ છે તો તે ટુટી પામશે. માણિક કીંમત વગર
નું છે તો પાત્ર સોનાનો આશ્રય કરવાને ઇચ્છે છે. ને તે-
ઓ જેમ આશ્રય વગર શોભતા નથી. તેમ ગુણવાન
આશ્રય વગર શોભતાં નથી. ૧૦

अतिक्रशनयत्यर्था धर्मस्यातिक्रमेणतु ॥

शत्रुणांप्रतिपार्तेन तेभर्थाभाभवंतुमे ॥११॥

(૯૫)

ટીકા.—બણા કષ્ટથી મળે એવા પૈસા તેમજ ધર્મનું ઉ-
લ્લંઘન કરીને મળે એવા પૈસા ને શત્રુને નમસ્કાર કરીને મ-
ળનાર પૈસા મારે નહીં જોઈએ. ૧૧

કિંતયાક્રિયતેલક્ષ્મ્યા માવધુરિવક્રેવલા ॥

યાતૃવેશ્યેવસામાન્યા પથિકૈરપિપૂજ્યતે ॥૧૨॥

ટીકા.—લક્ષ્મી જે ઉપભોગ વગરની કંપાની માફક સં-
રક્ષણ કરેલી હોય તેથી શું પણ સામાન્ય વેશ્યાની માફક
વટેમારણુ પણ જેલક્ષ્મીનો ઉપભોગ કરેતેજ લક્ષ્મીહિતમ. ૧૨

ધન્યદુર્જીવિતલ્યેષુ સ્ત્રીષુચાહારકર્મસુ ॥

અતૃપ્તાઃપ્રાણિનાઃસર્વે યાતાયાસ્યંતિયાંતિચ ॥૧૩॥

ટીકા.—ધાન્ય, જીવન તેમજ સ્ત્રી એટલાં વિશેષ અને
આહારને વિશેષ ગધા પ્રાણીઓ અતૃપ્ત થઈને કેટલાં એક
ગયાં, કેટલાં એક જશે. ને કેટલાં એક જાય છે ને આવિશે
ગમે તેટલો ઉપભોગ કીધો હોય તો પણ કોઈ દહાડો તૃપ્તી
થવાની નથી. વારતે ડાહ્યા માણસોએ એટલાંનો ત્યાગ કરે-
વા ને ધન્યનું બજન કરવું. ૧૩

ક્ષીયંતેસર્વદાનાની યજ્ઞહોમબલિક્રિયા ॥

નક્ષીયતેપાત્રદાન મૃમયંસર્વદેહિનામ ॥૧૪॥

ટીકા.—ગધાં દાનો અને યજ્ઞાદીક કર્મો નાશ પામે છે
પણ સતપત્રે આપેલું દાન તે પ્રાણી માત્રને વિશેષ અબલ્ય
એ કોઈ દહાડો નાશ પામતાં નથી. ૧૪

તૃણંલઘુતૃણાતુલ્ય સ્તુલાદપિચયાચકઃ ॥

વાયુનાકિંનનીતોસૌ મામયંયાચયિષ્યતિ ॥૧૫॥

(૯૬)

ટીકા.—ધાસ હલકું છે તેથી રે હલકું છે તેથી પણ માગનારો હલકો છે. એટલો હલકો છતાં પવન તેને કેમ ઉઠાવી નથી લઈ જતો એમ જો કોઈ પૂછશે તો યાચક બ્રહ્મા હલકો છે તે મારી પાસે પણ કુંઈ માગશે. એવી બીકથી પવન તેની તરફ જતો પણ નથી. ૧૫

વરંપ્રાણપરિત્યાગો મામાનપરિચ્છેદનમ્ ॥

પ્રાણત્યાગઃક્ષણંચૈવ માનભંગોદિનેદિને ॥૧૬॥

ટીકા.—અપમાનથી જીવવું તેના કરતાં મરવું એ સારું છે મરવાથી એક ઘડી સુધી માત્ર દુઃખ થાય છે. પણ અપમાન હમેશ દુઃખ આપે છે. ૧૬

પ્રિયવાક્યપ્રદાનેન સર્વેનુષ્યંતિજંતવઃ ॥

તસ્માદેવંચવક્તવ્યં વચનેકિંદરિદ્ધતા ॥૧૭॥

ટીકા.—મૃતું બોલવાથી બધાં પ્રાણીઓ સંતોષ પામે છે વાસ્તે બધાં માણસોને ગમે તેવું બોલવું જોઈએ. કઠોર બોલીને બીજાને અસંતોષી નહીં કરવું જોઈએ સારું બોલવામાં આપણું શું જાય છે. ૧૭

સંસારકૂટવૃક્ષસ્ય દ્વેફલેશ્ચમૃતોપમે ॥

સુખાષિતંચસુસ્વાદૂઃ સંગતિઃસુજનેજને ॥૧૮॥

ટીકા.—આ સંસારરૂપી કડવા ગ્રાહતાં એ અમૃત જેવાં ફળો છે તે એક તો મીઠું બોલવું, બીજું સગ્ગજનની સંગતી. ૧૮

જન્યજન્મન્યદંભસ્તં દાનમધ્યયનંતપઃ॥

તૈનૈયાભ્યાસપોમેન દેહેમભ્યસતેપૂનઃ ॥૧૯॥

(૯૭)

ટીકા.—જન્મ જન્મને વિશે જે દાન કે અધ્યયન કીધું હોય તેને યોજેકરીને બીજા જન્મજન્મે પરમેશ્વરનીશિવામળે છે પૂસ્તકેષુચવાવિદ્યા પરહસ્તેષુચલનમ્ ॥

ઉત્પન્નેષુચકાર્યેષુ નસાવિદ્યાનતલનમ્ ॥૨૦॥

ટીકા.—જે માણસની વિદ્યા પુસ્તકમાં છે એટલે પુસ્તક વગર આવડતી નથી. અને જે માણસનું ધન બીજાના હાથમાં છે તે માણસને કોઈ વખતે વિદ્યાનો અગર ધનનો ઉપયોગ કરવાની વખતે તેને નહીં મળે તો તે ધન તથા વિદ્યા તેનાં નથી. ૨૦

इतिश्रीवृद्धचान्दोख्ये नितिग्रन्थे शोडशोऽध्यायसमाप्त.

અધ્યાય ૧૭ માં.

पूस्तकेप्रत्ययाधीतं नाधीतंगुरुसंक्षिप्तौ ॥

सभामध्येनशोभन्ते जातगर्भश्चस्त्रियः॥१॥

ટીકા.—જે માણસે ગુરુવગર પુસ્તકમાં બોધને અધ્યયન કીધું હોય તે અધ્યયન ચાર પાસેથી રહ્યો છે. ગર્ભ જે મને એવી સ્ત્રીઓની માફક શોભવું નથી. ૧

कृतेप्रतिकृतंकुर्या द्विसनेप्रतिद्विसनम् ॥

तत्रदोषानपतन्ति दुष्टेदुष्टंसमाचरेत् ॥२॥

ટીકા.—કોઈએ આપણું ખોટું કીધું હોય તો તેનું આપ-

છે ખોટું કરવું. જેણે આપણને માર્યા હોય તેને આપણે મારવું. જે કુટ મારણસ હોય તેની જોડે આપણે પણ કુટ પાણથી આગવું એ વ્યાય છે એમાં દોષ નથી. ૨

યદરંયદુરારાઘ્યં યચ્છદૂરેવ્યવસ્થિતમ ॥

તત્સર્વતપસાઘ્યં તત્તપોહિદૂરતિક્રમમ ॥૩॥

ટીકા.—જે વસ્તુ આવી છતાં તેનું આરાધન કીધું હોય તો પણ મળતી નથી તે વસ્તુ તપ વડે મળશે વારતે તપ દુરતી પ્રાક્રમ એટલે તેને ઓલંઘવાને કોઈ સમર્થનથી. ૩

લોભશ્ચેદગુણંનર્કિપિશુ નતાયદ્યસ્તિકિંપાતકૈઃ ॥

સત્યંચેતપસાચકિંશુ ચિમ્નોયસ્યાસ્તિતીર્થેનર્કિઃ ॥

સૌજન્યંયદિકિંગુણૈઃ સુમહિમાયદ્યસ્તિકિંમઢનૈઃ ॥

સદ્વિદ્યાયદિકિંધનૈર પયશોયદ્યસ્તિકિંમૃત્યુના ॥૪॥

ટીકા.—જે માણસને લોભ છે ને તે ત્રિષય છોડી દીધાથી શું થવાનું છે. જે માણસને ખીજનું છીદ્ર જોઈને લોકમાં પ્રસિદ્ધ કરવાને અભ્યાસ છે તેમને ખીજ પાતકથી શુ થવાનું છે. પાતકથી જે ગતી તેને મળવાની તે તેને આથી મળેછેજ. જેને સાચું ઓલવાનો નીયમ છે તેને તપથી શું થવાનું છે. સત્યથીજ તેને તપનું ફળ મળે છે. મન જો પવિત્ર છે તો તીરથ જાત્રા કરીને શું મળવાનું છે. તેને શુદ્ધ અંતઃકરણથી સધળા તીર્થનું ફળ મળે છે. બલ-મણસાઈ છે તો ખીજ ગુણોથી તેને શું થવાનું છે. જે લોકમાં મોટાઈ છે તો મંડન એટલે સારાં કપડાં, ધરેણાં ગાંઠાંથી તેને કાંઈજ થવાનું નથી સારી વિદ્યા છે તો ધનનો

કાંઈજ ઉપયોગ નથી. કેમકે ધનથી જે મળવાનું તે વિદ્યા-
થી તેને મળે છે. લોકમાં અપકિર્તિ છે તો મર્ણ્યો તેને શું
વધારે મળવાનું છે. કેમકે મૃત્યુંથી મળનાર જે સત્ય તે
તેને અપકિર્તિથી મળેછેજ. ૪

પિતારત્નકરોયસ્ય લક્ષ્મીયસ્યસહોદરિ ॥

શંભોમીક્ષાટનંકુર્યાત નાદત્તમુપતિપતિ ॥૫॥

ટીકા.—રત્નાકર એટલે સમુદ્ર જેનો બાપ છે ને લક્ષ્મી
જેની બહેન છે એવા શંભ દરરોજ લોકોને ધેર ભીક્ષા મા-
ગવા જાય છે વાસ્તે પેહેલાં જન્મમાં આપ્યા વગર બીજો
જન્મ કાંઈ મળવાનું નથી. ૫

અશક્તસ્તુભવેત્સાધુ વ્રત્તચારીચનિર્ધનઃ ॥

વ્યાધિષ્ટોદેવમક્તશ્ચ વૃદ્ધાનારીપતિવ્રતા ॥૬॥

ટીકા.—અશક્ત એટલે સંસારમાંના કોઈ પણ ઉદ્યોગ
કરવાને જે સમર્થ નથી તે સાધુ થાય છે. નિર્ધન તે વિષય
ભાગ છોડી દે છે. જેને વ્યાધી થયો હોય તે દેવ ભક્ત થા-
ય છે. ને જે જવાનીમાં બબોચારીણી સ્ત્રી હોય છે તે
ધરડી થાય છે ત્યારે પતિવ્રતાના જેવા ધર્મ પાળે છે. ૬

નાભોદકસપંદાનં નતિથિર્દ્વાદશીસયા ॥

નગાયત્રયાઃપરોમંત્રો નમાતુઃપરદૈવતમ ॥૭॥

ટીકા.—અજ અને પાણી એના દાન વગરે બીજુંકંઈ
મોટું દાન નથી. બારસ ઝીલી બીજી સારી તીથી નથી. આ-
યત્રી વગર બીજો મંત્ર નથી. ને મા વગર બીજું દૈવત નથી. ૭

તક્ષકસ્યવિપદંતે યક્ષીકાયાવિપંશિરઃ ॥

દૃશ્વિકસ્યવિપંપુચ્છં સર્વાંગેદૂર્જનોવિષ્ ॥૮॥

ટીકા.—સાપના દાંત વિશે વિષ રહેછે. માંખીઓના માથા વિશે વિષ રહેછે. તેમજ વીંછીની પુંછડીમાં વિષ રહે છે. ને દુર્જનનાતો બધા શરીરમાં વિષ હોયછે. ૮

પતેરાજ્ઞાવિનાનારી ઉપોષ્યવ્રતચારિણી ॥

આવુષ્યંહરતેભર્તુઃ સ્નાનારીનરકંવ્રજેત ॥૯॥

ટીકા.—પતિની આજ્ઞા વગર જે સ્ત્રી અપાસ કરીને વ્રતનું આચર્યું કરેછે. તેના વરના આવદાનું હરણુ કરેછે. ને પોતે પણ નરકમાં જાયછે. ૯

નદાઝૈશુદ્ધતેનારી નોપવાસયતૈરપિ ॥

મતીર્યસેવપ્રાતઃકૃત ભર્તુઃપાદોદકૈર્યથા ॥૧૦॥

ટીકા.—જે સ્ત્રી પોતાના વરના પગ પખાણીને તે પાણી પીને પવિત્ર થાયછે. તેટલી તીર્ય, દાન, અપાસ વગેરે કરવાથી થતી નથી. ૧૦

પાદશેષંપીતશેષં સંધ્યાશેષંતથૈવચ ॥

શ્વાનમુત્રસમંતોયં પીત્વાચ્છાદ્યાવર્ણચરેત ॥૧૧॥

ટીકા.—પગછોડને રહેલું તેમજ પીધાપછી રહેલું ને સંધ્યા કરીને રહેલું પાણી કૂતરાના મુત્ર જેવુંછે. ને તે જ પીશે તે કોઈ દાહાડો શુદ્ધ થવાનો નથી. ૧૧

દાનેનપાણિર્નતુકંક્રુગેન સ્નાનેનશુદ્ધિર્નતુચંદનેન ॥

માનેનતૃપ્તિર્નતુભોજનેન જ્ઞાનેનમુક્તિર્નતુમુહનેન ॥૧૨॥

ટીકા.—માણસને જે વખતે પૈસા મળેછે તે વખતે તે
જો દાન કરેતો તેનો હાથ શોભેછે. ને જો દાન નહી કરે
ને મોટાં ઘરેણાં કુંગપણ વગેરે ધાણે તોપણ શોભતો નથી.
દેહની શુદ્ધિનાવાથીજ છે નેહ્યાકારે સારાચંદનનો લેપ કરીને
બિંસે તો તે શુદ્ધ થવાનો નથી. આદરસત્કારથી જેટલી તૃપ્તી
ધાયછે તેટલી ભાગ્યનથી સારા માણસની થતી નથી. ને
જ્ઞાનથી જેમ શુક્તિ મળેછે તેમ મુંડત આદી કરીને પ્રાય-
શ્ચિતથી થતી નથી.

નાપિકત્યમૃદ્ધેક્ષૌરં પાષાણેયંધલેપનમ ॥

આત્મરૂપંજલેપદ્યન શક્રદ્યાપિશ્ચિયંહરેત ॥૧૩॥

ટીકા.—હળમને ઘેર હળમત કરાવી હોયતો, ને આર-
શિયા ઉપરથીજ ટીલું કીધું હોય તો, ને પાણીમાં આપણું
સ્વરૂપમેયું હોયતો ઇંદ્રની પણ લક્ષ્મી જતી રહેછે. પછી
માણસની જશે એમાં શું આશ્ચર્ય. ૧૩

સયપ્રજ્ઞાહરાતુંડી સયઃપ્રજ્ઞાકરીવચા

સયઃશક્તિહરાનારી સયઃશક્તિકરંપયઃ ॥૧૪॥

ટીકા.—તુંડી એટલે ગલ્લોડાં આધાં હોયતો તત્કાળ મા-
ણસની બુદ્ધિને હરણ કરેછે ને વચ્ચા એટલે વચ્ચિંડ આધું
હોયતો તત્કાળ બુદ્ધિને ઉત્પન્ન કરેછે. તેમજ સ્ત્રી માણસની
શક્તિને હરણ કરેછે ને કુધ શક્તિને ઉત્પન્ન કરેછે ૧૪

પળેપકારણંયેષાં જાગર્તિત્ત્વદયેસતામ ॥

નસ્યંતિષ્ઠિપદસ્તેષાં સંપદસ્તુઃપદેપદે ॥૧૫॥

ટીકા.—જે સાધુના મનમાં હૃદયે પરીપકાર જાગે છે એટલે તેઓ પરીપકાર કરે છે તેમના બધી વિપત્તી જતી રહે છે ને તેઓ જ્યાં જશે ત્યાં તેને સંપત્તીજ મળશે. ૧૫

યદિરામાયદિચરમાયદિ તનયોવિનયગુણોપેતઃ॥

તનયેતનયોત્પતિઃસૂક્ષ્મ નગરેક્ષિમાધિક્યમ ॥ ૧૬

ટીકા.—આ લોકમાં જે માણસના સ્ત્રી હૃતમ છે તેમ જ તેની પાસે પૈસા છે. ને પુત્ર વિનવાદી ગુણથી બરેલાં છે. ને તેમને છોકરાં થાય છે તો તેને ઇંદ્રલોકમાં શું વધારે છે. કંઈ જ નથી. ૧૬

આહારનિદ્રાભયમૈયુનાનો સમાનોચૈતાનીનૃણાંપશુ
નામ ॥ જ્ઞાનનરાણામધિકોવિશેષો જ્ઞાનૈનહીનાપશુ
ભિઃસમાનાઃ ॥ ૧૭ ॥

ટીકા.—આહાર (ખાવું) નિદ્રા, ભય, મૈયુન આ આ-
ર માણસને અને જનાવરને સરખાવે છે. તેમને વિષય સુ-
ખ વિશે જ્ઞાન છે એટલું જ માત્ર વધારે સમજવું. જે માણ-
સને જ્ઞાન નથી તે પશુ જેવા સમજવા. ૧૭

જ્ઞાનાર્થિનોમધુકરાયદિકર્ણ તાલૈદૂરીકૃતાઃકરિવરે
ળમદાધ્યાપુઞ્ઞા ॥ તસ્યૈવગંઢપૂર્ણમંડનહા નિરેશંભૃગાઃ
પુનર્ધીકચપદ્મવનેવસંતિ ॥ ૧૮ ॥

ટીકા.—હૃદયે કમળના પુલથી પુલેલા વનમાં રહેનારો
બમરો ઘનો દકની ધૃત્ત્યાથી હાથી પાસે આવે ને હાથી

પોતાના કાનવડે તેમને ઢાડાડી મુંકે તો હાથીના ગંડરથળની શાભા જાયછે બાકી બમરી તો પાછો વનમાં જઈને કમળનું સેવન કરેછે. તેમજ ધનવાનને ઘેર જો કોઈ યાત્રક આવ્યો હોયતો તેનો તેણે ધિક્કાર નહીં કરવો જોઈએ ને જો ધિક્કાર કર્યો તો તેની લક્ષ્મીનો નાશ થશે. ને યાત્રક તો બીજાને ઘેર જઈને પૈસો મળવશે. ૧૮

રાજાવૈશ્યાવમોઽગ્નિ સ્તરકરોવાલયાચકો ॥

પરદુર્લભજાનંતિ અષ્ટમોગ્રામકંટકઃ ॥૧૯॥

રાજા, વૈશ્યા, જમ, અગ્નિ, ચોર, છોકરું, યાત્રક એ સાત અને ગ્રામ કંટક એટલે કંઈ ન જતાં પોતાના ગામમાં રહીને અને લોકોને પીડા કરીને પોતાનું ગુજરાન ચલાવનારો એ આઠ જમ્બુ બીજની દવા જાણતા નથી. પોતાનું જ કામ કરેછે. ૧૯

અથઃપદ્મસિકિંબાલે પતિતંતવકિંભુવિ ॥

રેરેદુર્લભજાનાંસિ ગતંતારુણ્યમૌક્તિકં ॥૨૦॥

ટીકા.—કોઈ એક જુવાન સ્ત્રી પોતાના રતન (પ્રાધપો) તરફ જોતી જોતી રસતે જતી હતી. તેને જોઈને કોઈએક પુરુષ પુછેછે કે હે સદુભારી તું નીચું શું જુએછે તારું કંઈ ખોવાયું છે કે શું એમ તેનું બાલવું સાંભળીને પેલી બાલે છે. હે મૂર્ખ તું કેમ જાણતો નથી મારું જુવાની રૂપી માંતી ખોવાયું છે તે જોઈશું; સમજ્યો. ૨૦

વ્યાલાશ્રયાપિવિફલાપિસકંટકા પિવક્રાપિપંકિલ

ભવાપિદૂરાસદાપી ॥ ગંધેનવંધુરસકેતકિસર્વજંતોરે
કોગુણઃસ્વલુનિહંતિસમસ્તદોષાન ॥૨૧॥

ટીકા.—હે કેતકી (કેવડાનું ઝાડ) જો કે તું સાપને આ-
શરો આપેછે કૃષ્ણ વગરની છું, કાંટાવાળી છું. વાંકી ચુંકો છું
ને કાદવવાળી જગામાં ઉત્પન્ન થાયછે ને તું મળવાને પણ
અશક્ય છું પણ તારામાં સુગંધ એ ગુણુછે તેથી લોકો
તને લાખો ઘણી ખારી ગણીને ભાઈના માફક પાસે રાખે
છે વારતે માણસમાં એક ગુણ હોયતો તે ખીબ્બ દોષોને
આધા કરેછે. ૨૧

ઈતિશ્રીવૃદ્ધચાણાખ્યે નીતિગ્રંથે ૨૧મોઅધ્યાય સમાપ્ત।

જાહેર ખપર.

- આ ચોપડી નીચે લખેલે ઉકાણે વેચાથી મળશે.
- નડીઆદ—કાગદી સાદકબાઈ ચોપડી વેચનાર.
- સવુણમાં—બુકસેલર લલુ જીભાઈ.
- વડોદરા—બુકસેલર દસરથ રાગોભા દા. રાવપરામાં.
- વલસાડ—બુકસેલર દવારકાંદાસ પરબુદાસ.
- સુરતમાં—મહેતાજી ફકીરભાઈ કાશીદાસ, બુકસેલર કીકા
ભાઈ પરબુદાસ, મંગેરજી જમસેદજી, કરેસન-
દાસ નરેણદાસ, લલુભાઈ જમતાદાસ, ત્રીમુ-
વનદાસ ગોપાળદાસ.
- મુંમઈ—બુકસેલર સખારામ ભીકશેક, બાળકૃષ્ણ લ-
ક્ષ્મણ, ભીમશી માણેક, દામોદર હથિર.
- વીરમગામ—બુકસેલર બીખા નયુદાઈ, મુળશંકર હથિર.
- વહાણુ—બુકસેલર પ્રાણશંકર રામજી, રાંભા નાંનજી.
- લીંમડી—બુકસેલર જગન સંગજી.
- ધાંગધરા—બુકસેલર નરશી જીવા ફકર.
- સામટી લેવી હોય તેમણે પોસ્ટપેડ કાગળ લખી
ખુલાસો કરવો. નાટપેડ કાગળ લીધામાં આવશે નહીં.
- બુકસેલર જગજીવનદાસ દલપતરામ.
- દા. અમદાવાદમાં બાલિદતની દુવેલીમાં.

